

BÓDVA-VÖLGYI KÉPESKÖNYV

ÍRTA ÉS FÉNYKÉPEZTE
SZABÓ BÉLA

B E V E Z E T Ó

Borsod-Abaúj-Zemplén, az egyesített hármas megye joggal mondható a Felvidék páratlanul szép területének. Északról félköralakban a Bükk, a Gömörszepesi Érchegység, az Eperjestokaji Hegylánc ölelik egyggyé, s közben a Sátorhegyek vadregényes völgyei gondoskodnak a változatosságról. Dél felől idáig húzódik az alföldi róna a Tiszával és ennek mellékfolyóival. A Felvidék és Alföld megyénkbeli ölelkezésénél nehéz a tájék bűvköréből szabadulni.

Aki itt a természet szépségein túl megpillantja a mult emlékeit, meg-

sejti a jelen alkotásainak távlatát, a szívébe fogadja a jövőt építő dolgozó népet, — örök szerelmesévé válik e tájnak és e tájon keresztül megtanulja igazán szeretni hazáját.

Az egészet nehéz volna egyszerre áttekinteni. Ezúttal egy kis darabját mutatom be élethű fényképekben. A megye szemkápráztató vidékeinek egyikét: a kies Bódva-völgyet. Gyermekkorom óta járom ezt a területet, de még mindig sok újat találok rajta, napról napra mindig szebbnek, elragadóbbnak látom. Lehet, hogy a szülőföld mélyebb szeretete okozza, a fülemben még ma is duruzsoló bölcsődal, vagy talán az omladozó várfalak, a fehérén ragyogó tornyok, a tiszta parasztházak, vagy örökösen munkálkodó népünk. A táj lakóival elválaszthatatlanul egynek érzem magam. Szeretném, ha e kis képeskönyv lapozói megéreznének valamit ebből a szeretetből,

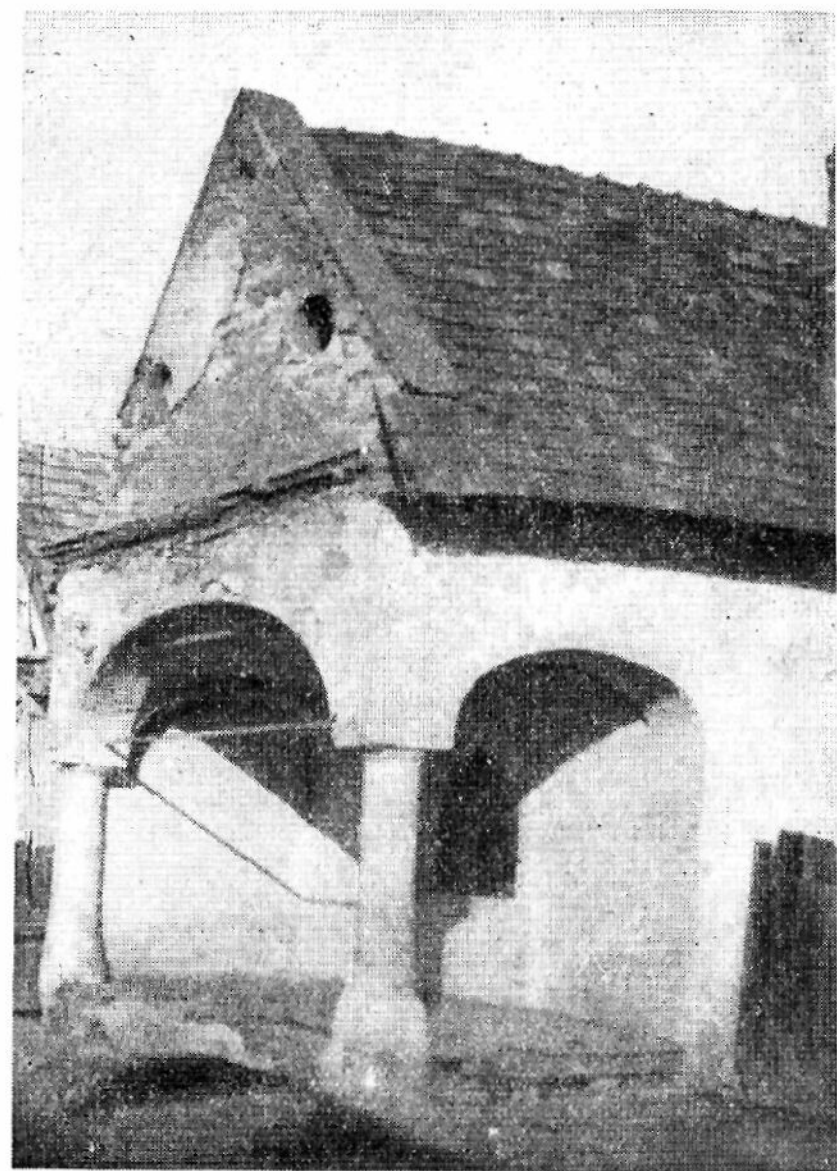

1. Sajókeresztúri templomerőd

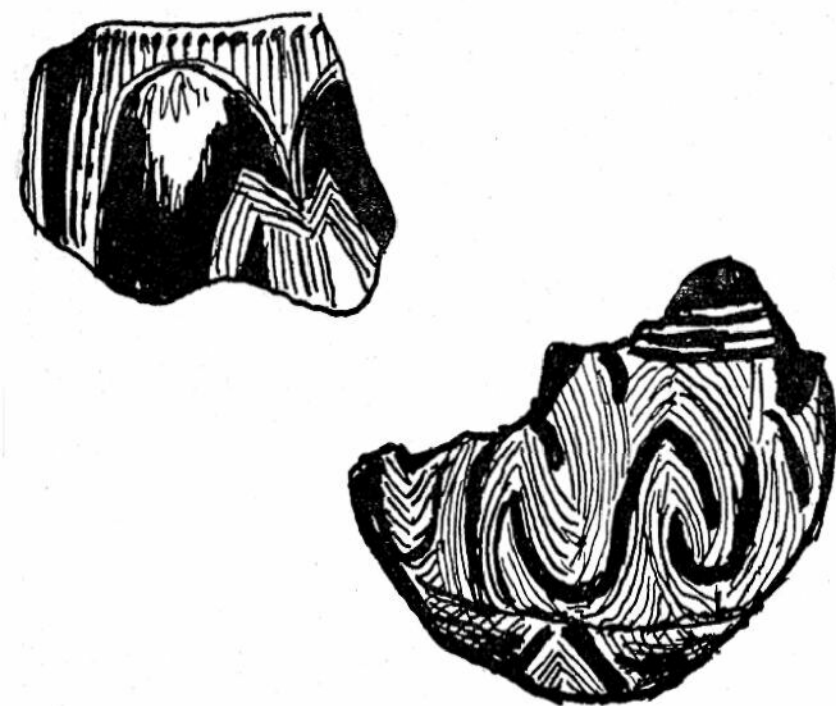
A VÖLGY FÖLDRAJZI ÁTTEKINTÉSE. A Bódva-völgyet, mint természeti tájegységet, eredetileg két megye mondhatja magáénak: Torna és Borsod megye. E két közigazgatási egység határa Szalonna és Perkupa közt húzódott. Ma viszont két ország határa szeli ketté Bódvavendégi alatt. A Bódva folyó csehszlovák területen hosszú utat tesz meg és több mellékfolyójától megduzzasztva lép át magyar területre. Eredete a Szomolnoktól délre fekvő bodócai erdőben van. Határainkon túl szabálytalan félkört ír le, futását előbb keletire, majd délire, végül nyugatira váltja. Több kanyar és irányváltoztatás után lép be hazánk földjére. Odatúl a legnagyobb beleömlő patakok: keleti irányból a Rudnoki és Csécsi patakok, nyugatról Szádalmás felől a Torna. Magyar területen első valamirevaló gyarapodását a Sas-pataktól kapja Hidvégardónál. Ez a Trihatori hora nyugati lejtőjén ered és Tornaszentjakab mel-

lett elhaladva, ér le a síkságra. Bal felől Tornaszent-andrás mellett magába fogadja a Juhász-patakot. Odább jobbról a Vecsen a Szilasi, majd Szin mellett a Ménes-patakot veszi fel. A Lófej forrásból fakadó Józsa (vagy amint ma helytelenül mondjuk: a Jósza) Dobó-délnél egyesül a Bódvával. Még lejjebb az Egerszögi patak — keresztül vágva a Hencz-völgyön — Perkupa környékén ömlik bele. Szalonnánál a község alatt egy újabb kanyar után a Rakaca szaporítja vizét. Ettől lefelé haladva, már csak jelentéktelen, apróbb patakocskák gyarapítják. Aztán hosszú utat maga után hagyva Sajóecseg fölött ömlik a Sajóba, magával hozva messzi vidékek, a Kárpátok friss levegőjét.

A Bódva jobboldalára eső tagolt hegyek a Gömör-szepesi Érchegység nyúlványai. Különösen vadregényes a kép Szendrőládtól felfelé. Ezt a hegycsoportot a környék népe Galyaságnak nevezi. A baloldalon végig

2. Sajószentpéteri népi műemlék

3. Borsod-derékegyházi vonaldíszes, őskerámia

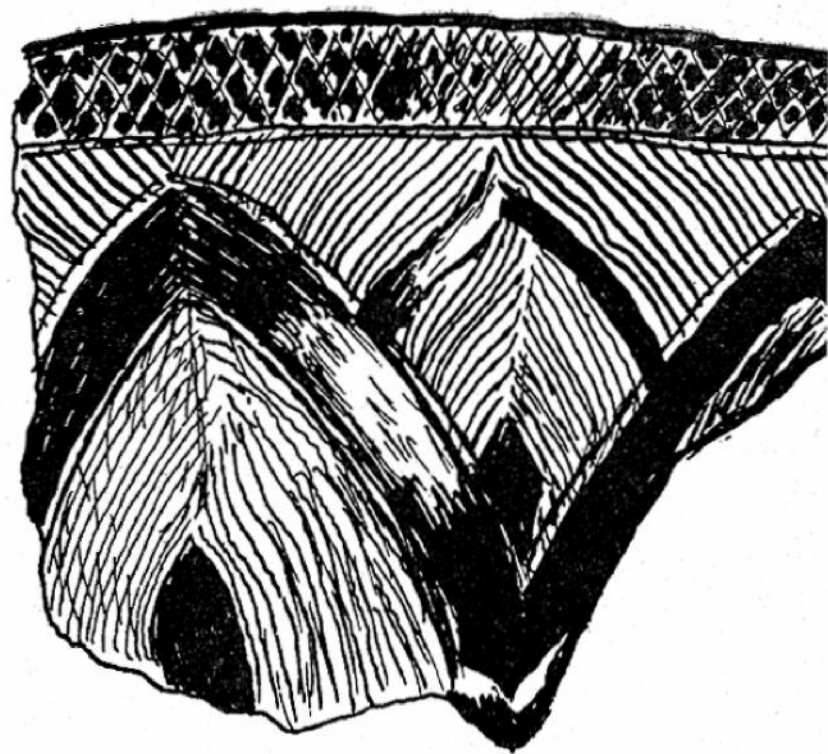
húzódo hegyek mintha nem is a Csere-
hát változatos kúpjai lennének, néhol
valóságos alpesi tájjá nőnek. Szalon-
nától felfelé haladva, szinte elfelejti
az ember, hogy nem Erdély, vagy a

Kárpátok hegyei közt rohog vele a vonat. Ott ragyog
Szin, Bódvaszilas szomszédságában, festői szépségével,
ormán csillogó, fehér várfalaival a derenki Szádvár,
majdnem 600 méteres kúpja, a szögligeti völgy fölött.
Jobboldalt a félcipó alakú hegy: az Esztramos, vagy
Ostromos. Még tovább, felfelé haladva, nyugat felől
a tornanádaskai karszt tárul elénk különleges növény-
világával. Keletre pedig kör alakú síkság kerül el. A
határon túlról a tornai várhegy omladozó falai inte-
getnek.

A VÖLGY MAI ARCULATA. Annyira zárt ez a
völgy, hogy a kultúra hosszú emberöltőkön át csak
cammogó léptekkel tudta megközelíteni. Ma más a világ
sorja. Ámbár a vonat úgy dőcög ma is, mint 30 évvel
ezelőtt, amikor először jártam erre. Ma már — igaz —
nem rézkürttel indítja a kalauz a szerelvényt, hanem
a korszerű vonatirányítás lámpái villannak fel. 1945

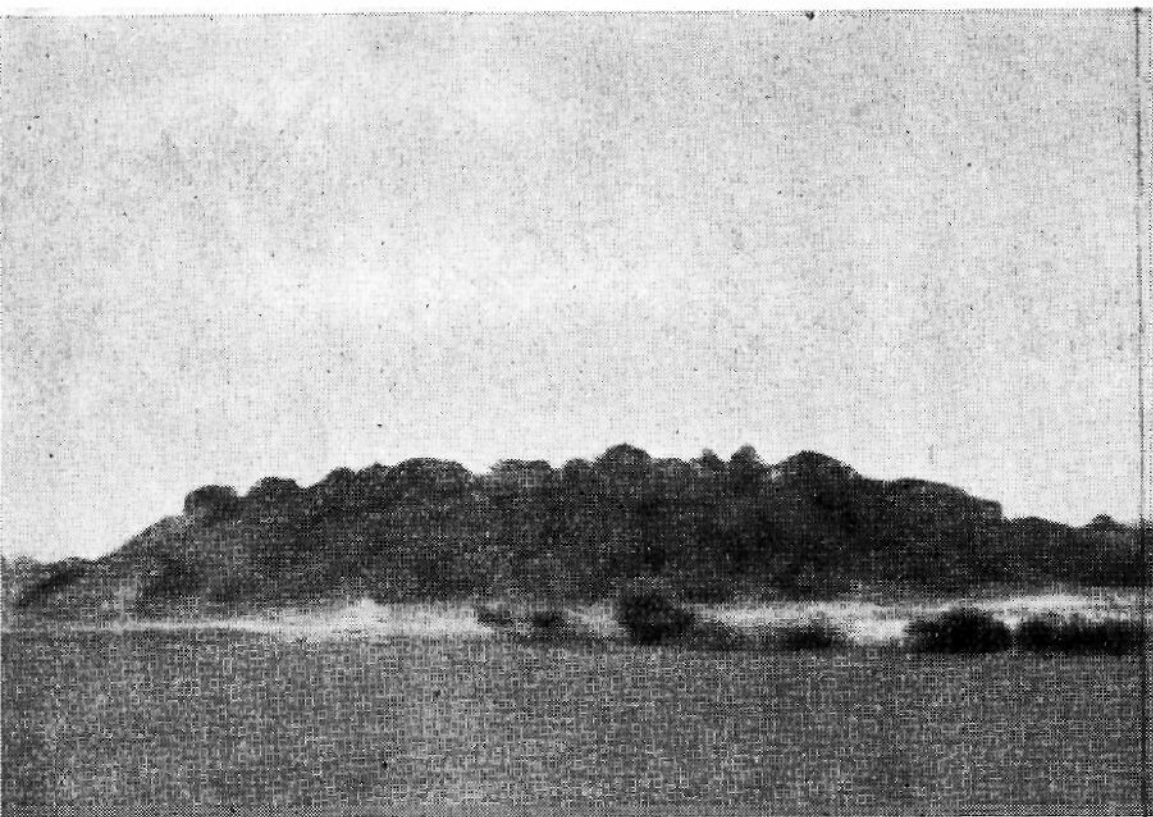
óta sok minden gyökerestől megváltozott a kanyargó Bódva mentén. A várhegyek omladozó falait, haragoszöld fenyőit új idők új szelei fújják. Szocialista életünk új ipari létesítményein át a technika behatolt, mint az ország többi, eddig istenhátamögötti vidékére — a Bódva-völgy északi falvaiban is és mindenfelé kigyúltak a villanykörték. Ám a fejlődés itt még nem oly lendületes, nem halad olyan mérföldlépő csizmákban, mint a Sajó völgyében, vagy megyénk más tájain. A Bódva-völgy természeti, ásványi kincseinek feltárása csak nemrégiben kezdődött. De fúrótornyok sudár felszökellése már jelzi, hogy pár évvel ezelőtt megnyílt országunk egyetlen gipszbányája Perkupán, és a kutatás tovább folyik. Befejezéshez közeledik a szalonnai nagyteljesítményű mészégető, a bódvarákói és tornádaskai mészkő- és márványbánya kiépítése.

Ezek új szint adnak a különben is változatos tájnak,

4. Borsod-derékegyházi vonaldíszes őskerámia

új vonásokat rajzolnak völgyünk arculatára. Új munkaalkalmat varázsolnak elő és új életformát a színmagyar lakosságnak. Az ipari létesítmények mitsem törölnek el a tá-

5. A borsodi földvár

jék szépségéből. Épp ellenkezőleg. A pazar változatos-
ság még gazdagodik s ellenállhatatlanul ragadja magá-
val a szemlélődőt akár a vonat ablakából, akár az
országút átsuhanó járműveiről. Még jobban elbűvöli
a részletekben is el-elmerülő országjárót. Minden felől

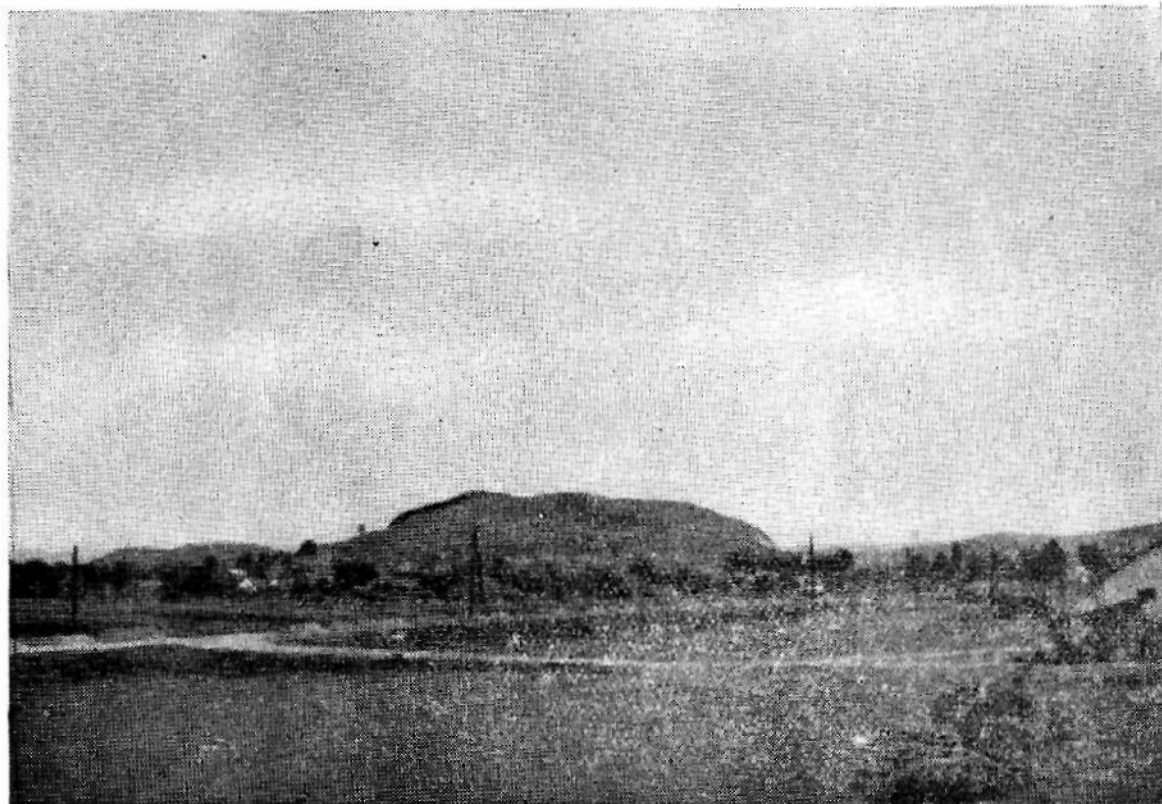
nemzeti történelmünk emlékei, majd
építőművészetünk gazdagságának pél-
dái. Lépten-nyomon tapasztaljuk —
többek között —, milyen indítékokat
adtak e példák népi építkezésünknek.
Valóságos stílusokat teremtettek.
Egyik-másik községünkben a művészi
parasztházak szinte zárt egységet al-
kotnak. Utcasorokat kellene védetté
nyilvánítani, hogy népi műveltségünk
építészeti kincseit megmentjük eljő-
vendő nemzedékek számára.

Az idevetődő idegent nemcsak ma-
gához csalogatja ez a vidék, de üdű-
lést és szórakozást nyújt neki az év
bármelyik időszakában, ha többször
visszatér.

Megközelíthetőség. —

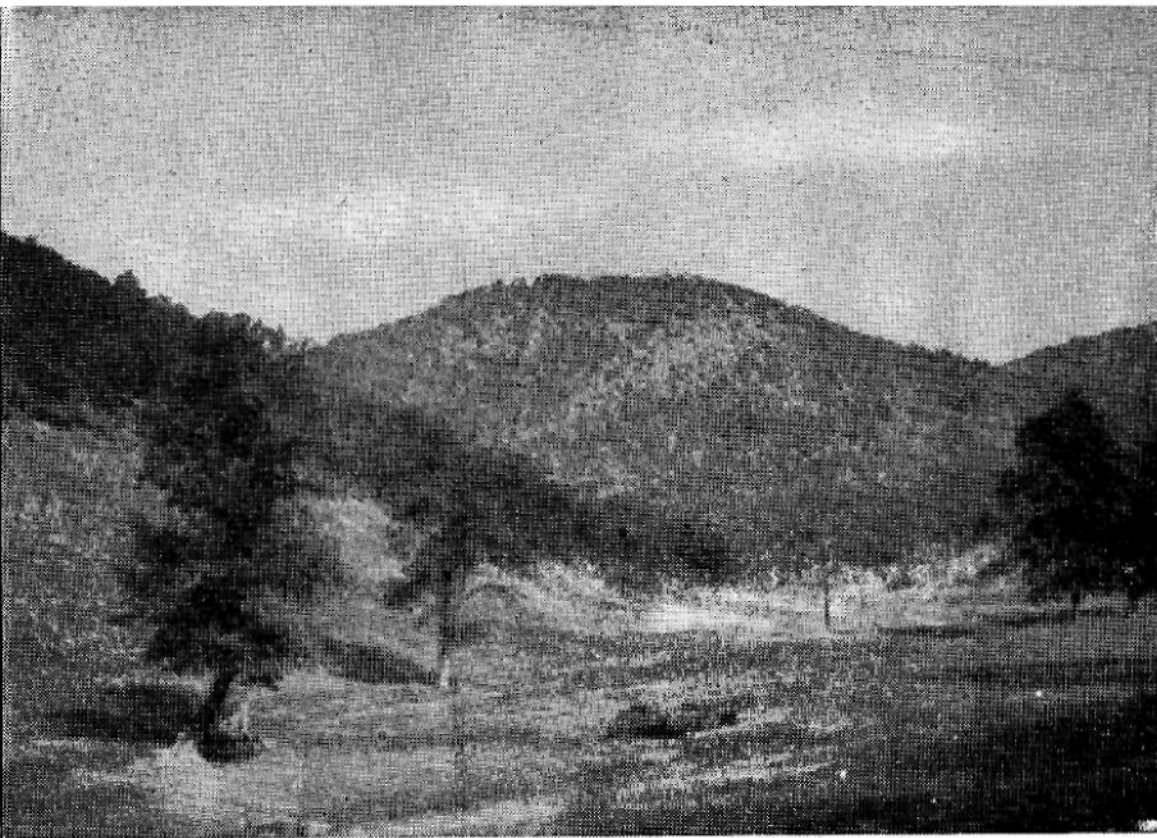
A VÖLGY BEJÁRATA. Megközelíthető vasúton. A kis gőzmozdony, a Gömöri pályaudvaron át Szirma-besenyő, Sajókeresztúr és Sajóecseg mellett elrobogva, átröpít bennünket a Sajó tulsó partjára. Itt kezdődik tulajdonképpen a Bódva-völgy.

A völgy bejárata előtt áruló jelek sejtetik az érkezővel, hogy mit találhat, mit láthat majd a völgyön végig haladva. Az első ilyen, vonatablakon beintegető templom a sajókeresztúri. Részben az Árpádok korában épülhetett, de azóta sok átalakuláson mehetett keresztül. Ezt román stílusú ablakai, váltakozva gótikus motívumok

6. A szendrői várhegy

kal, sejtetik. Fallal övezett templomerőd volt, hová a törökdúlás idején menekült a falu népe (1). Értékeit a templomon belül halmozták fel s az azt övező fal némi védelmet nyújtott az idegyűlt asszonyok és gyermekek számára. Aki fegyverfogható volt, az karddal

7. Szádvár romjai a szögligeti völgy feletti hegytetőn

kezében, életével védte benti hozzátartozóit. Ha az országút felől közelítjük meg a tájat, akkor Sajószentpéter közepén, az útkanyarodónál, a Sajóhíd felé igyekezve, az itt ábrázolt régi, jellegzetes népi épületet látjuk. (2)

A hídon áthaladva, a Bódva-völgy elejét alkotó síkságra érünk.

Igen! Ez a két műemlék (a templom-rom és a ház) már ízelítőt adnak azokból a meglepő építészeti élményekből, melyekben a folyó mentén felfelé haladva annyi gyönyörűségünk lesz. S valóban, innen kezdve egymást érik a letűnt idők emlékei, a különböző társadalmi rendszerek alkotásai. Nincsen itt olyan falu, melyben akár romokban, akár megtartott állapotban magára nem vonná a figyelmünket egy templom, egy kastély, egy kúria, vagy egy egyszerű parasztház. A hazáját megismerni induló — de még világjárt — turistá-

nak is feltűnik ez, beolvadva harmonikusan a pompás táj többi szépségeibe, s hamarosan újabb és újabb élménynek adva helyet.

AZ ŐSKÖZÖSSÉG TÁRSADALMA. Itt vannak az ősemlék, az ősközösség társadalmának emlékei is. A Szendrő, Szendrőlád környéki barlangok őrzik a magdalénien-korszakban élt ősemlék nyomait és eszközeit. Pompás díszítésű agyag-edénytöredékeket, miket itt, a Borsod község határában lévő derékegyházi dombon készítettek. Olyan csodálatos vonaldíszes motívumokkal, hogy az őskori kerámiának ezt a formáját az egész világ régészei borsodi vagy bükki

vonaldíszes kerámia néven ismerik (3 és 4). Központja volt itt annak az edénykészítő szabadtéri településnek, melynek eszközei és edénytöredékei máshol csak a barlang-kultúrában fordulnak elő. E korszak edénytöredékei még ma is kiló-számra szedhetők össze a szántóföldek felszínéről a derékegyházi dombon. Egykor komoly értéket képviselhetett ez a kerámia, mert az aggteleki cseppkőbarlang lakójától kezdve távoli vidékek őskori telepeire is eljutott.

De későbbi korokban is mozgalmas volt itt az élet. Többfelé található őskori földvárak maradványai, ezek közül a legnagyobb és legkiemelkedőbb a Rakaca-patak melletti meszesi földvár, melynek elipszis-alakú sáncai jelentős településre engednek következtetni. E vár övei nem annyira erősítés jellegűek, mint azt a déli Bükk földvárainál láthatjuk, hanem inkább istentiszteletre használt, védettebb, kultikus helyek lehettek.

8. A boldvai templom délről.

NÉPVÁNDORLÁS ÉS HONFOGLALÁS KORA.

A népvándorlás vihara ezen a tájon is végig száguldott. Az e korból származó leletek Szendrőlád környékén (sarkantyúk és kések formájában) a vandálok telepeit jelzik. Az itt élő töredék-népeket a honfoglaló magyarság olvasztotta magába. Nemzeti történelmünk emléke a Bódva-völgyben Borsod földvárával kezdődik. (5)

A Bódva-völgyet a kabar-törzs szállta meg a 895. év őszén. Anonymus erről így ír: »Bors pedig búcsút véve, szerencsésen megindula és sok parasztságot összegyűjtvén a Buldua vize mellett várat építe, melyet azon nép Borsodnak neveze, mivel hogy kicsi vala. Bors esztán a lakosok fiait tuszokul vevén s határokat hányván, a Turtur hegyein át visszatért Árpád vezérhez és Bors visszatértén lőn nagy öröm a vezér udvarában. A vezér pedig jótettéért Borsot azon várban ispánná tevé és azon rész minden gondját őreá bízá.«

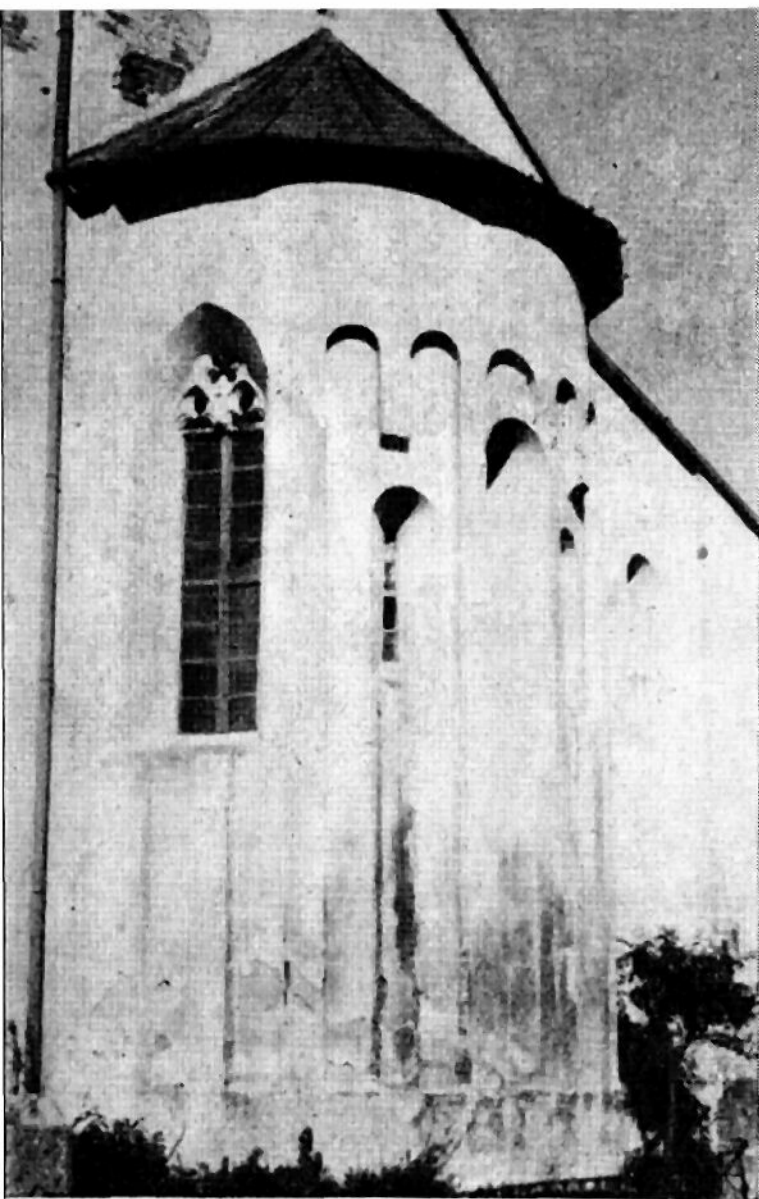
Ez volt tehát akkor az ország északi határa. Rendkívül kedvező hely erősség létesítésére. A Bódva vize övezte minden oldalról és a nomád honfoglalók részére a síkság dús legelővel, bőséges vaddal, a folyó pedig hallal szolgált. Később innen kapta a vármegye nevét. Borsod községet — helytelenül — közigazgatásilag beolvasztották Edelénybe. A vár emlékét ma már csak a házakkal beépülő kerek alakú sánc őrzi. Hadászati jelentősége még a tatárjárás idején megszűnt. Ekkortól védelmet csak a kővárok jelenthettek.

A VÖLGY VÁRAI. Borsodtól északra, a szendrőládi völgy kanyara után keletre eső, kiemelkedő hegyen, Szendrő fölött hatalmas kővár állott. Hazánk legnagyobb várai közé tartozott, ma a várhegytetőn falmaradványok sem találhatók (6).

Oklevéltári adatok szerint a XIV. század végén már fönnállott és az Ákos nemzetségbeli pelsőci Bebek-

9. A boldvai templom keletről.

10. A szentély román és gót ablakai.

család birtoka volt. 1545-ben ostrom alá fogatta a bécsi udvar, mert ura Szapolyai-párti volt. Elfoglalni azonban csak 1566-ban Schwendi Lázár tudta. Ekkor meg-rakták német őrséggel. Ettől az időtől kezdve végvár, a Felvidék, Kassa védőbástyája. 1612-től Szendrő megyeszékhely, jelentősége állandóan nő. Sokszor gaz-dát cserél, Bocskai, Bethlen Gábor, Rákóczi György urálja, majd Wesselényi Ferencé. Ebben az időben már két részre, alsó és felső várra tagozódik. A felső vár a királyé. Majd a Wesselényi-féle összeesküvés után az alsó vár is királyi birtokká lesz. 1704-ben Rákóczi Ferenc hadai elfoglalják. Már ekkor erősen megrongá-lódott állapotban volt. 1702-ben a bécsi udvar a ma-gyar várak egész sorának lerombolását kezdte meg, és ennek esett áldozatául az eredetileg részben ó-olasz, részben új-olasz rendszerű bástyákkal övezett, nagy-méretű vár. A XVII. századvégi adatok szerint 424 gya-

logos és 257 lovaskatona teljesített benne szolgálatot. Ehhez hasonló nagylétszámú katonai erő csak Kassa, Szatmár és Eger várában volt abban az időben a bánya-kerület 22 vára közül. Megmaradt romjait 1707-ben II. Rákóczi Ferenc romboltatta le, hogy a közte meghúzódó német zsoldosok ne sanyargathassák tovább a környék lakosságát.

Említésre méltó vár volt a Bódva jobbpartján, a szögligeti völgy fölött emelkedő derenki Szádvár (7).

A hagyomány szerint ősi nevét Árpád egyik unokaöccsének, Zuárdnak nevéből vezetik le: Zuárd, Zárd, Szárd, Szád. Teljes bizonyossággal

11. A hajókat elválasztó pillér- és mennyezet-részlet.

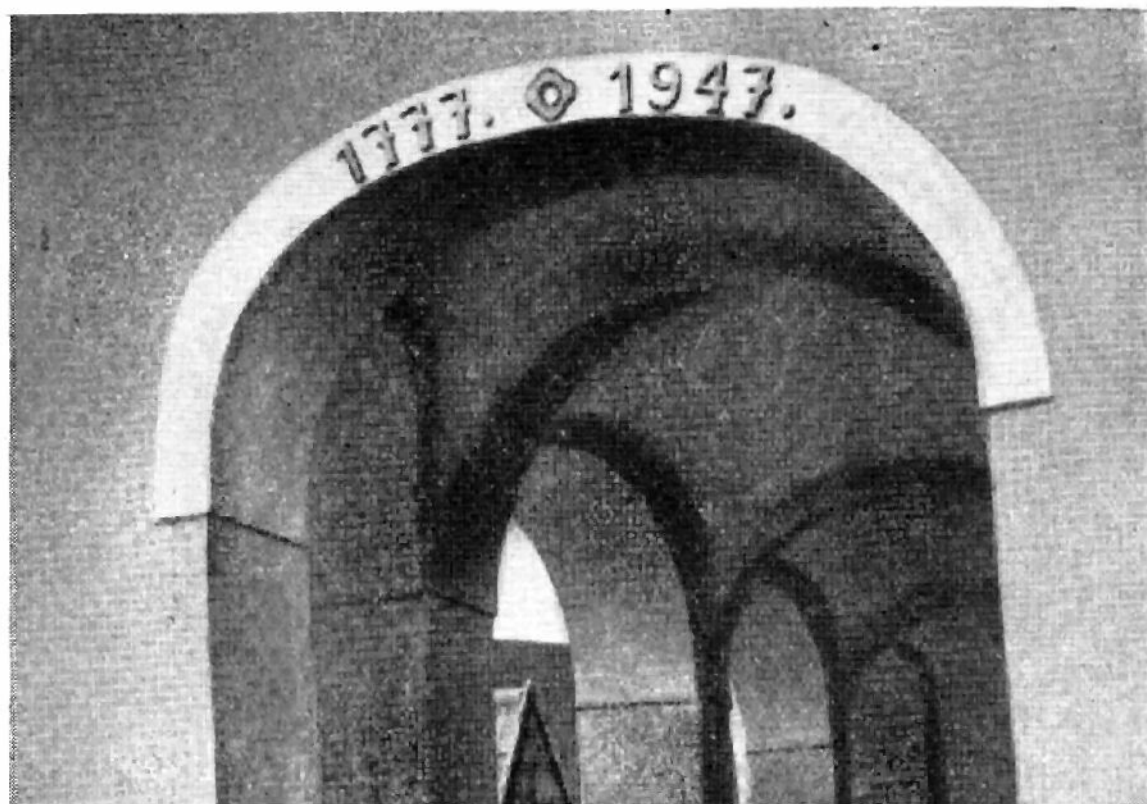
ma mégsem állíthatjuk azt, hogy honfoglalás-kori vár lenne. Egyike azon várainknak, ahol nemzetünk történetébe magyar nő karddal írta be nevét. Bebek György felesége, Pátócsy Zsófia ugyanis — minthogy férje Habsburg-ellenes volt — hetekig védte a német csapa-

12. Borsodszirák főtere barokk templommal és épülettel.

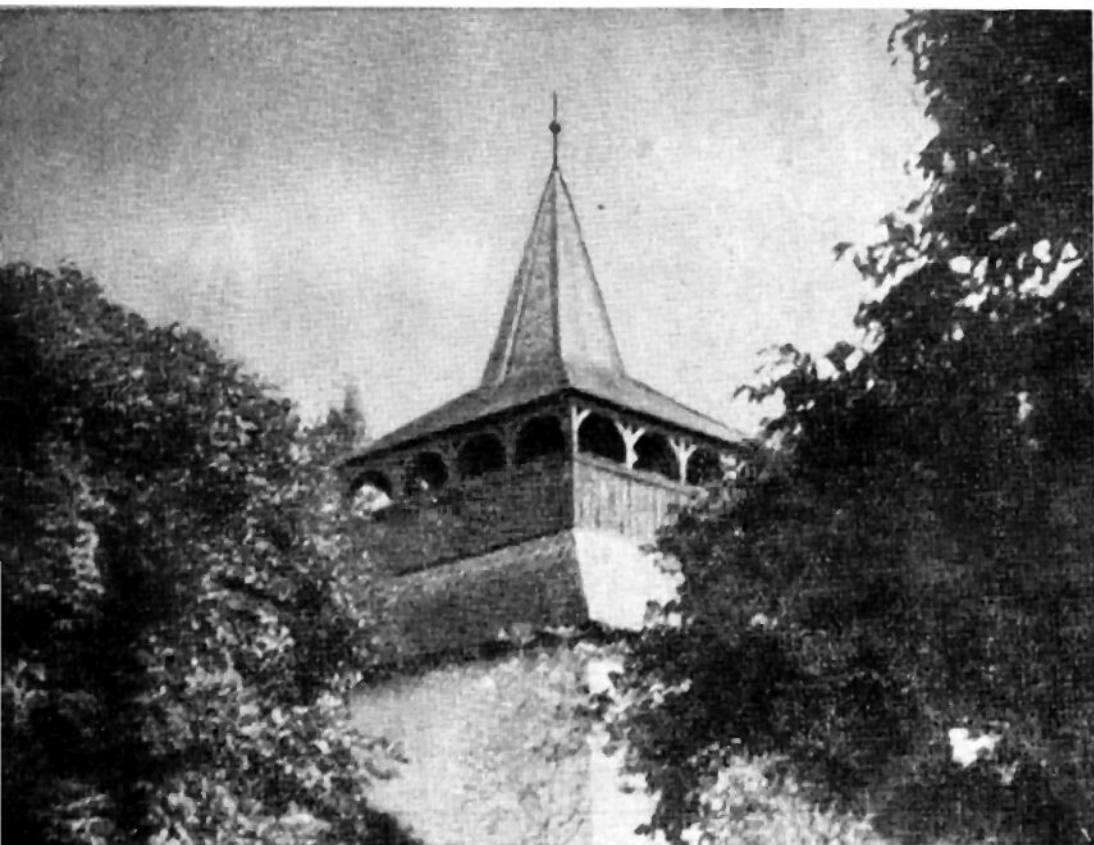
tok ellen. Bebek György, korának főuraihoz hasonlóan, hol Ferdinándhoz, hol János Zsigmondhoz állt, de a törökkel is paktált. Ezt mindhárom fél tudta róla és amikor egy balul sikerült török kaland után János Zsigmond kiszabadította sztambuli fogságából, a bécsi udvar közeledését gyanakvóan fogadta. Elhatározták váraink elfoglalását. Elsősorban Szádvár birtokbavétele volt a cél, ahol felesége tartózkodott. Schwendi Lázár császári tábornok Szendrő várából indult ki az ősi Bebek-fészek ellen, melynek védelmét Pátócsy Zsófia irányította. Ágyúi többízben szétrombolták a császáriak támadó műveit és a kötekék, bombák süvítése nem akadályozta a hős-lelkű magyar asszonyt, hogy a harc hevében a legveszélyesebb pontokat fel ne keresse. Egyik katonáját mellette szakította ketté a bomba s halált megvető bátorsága lelkesítő hatással volt a várőrségre. A császáriak kénytelenek voltak alaposabban

felkészülni az ostromra és elsősorban a várhoz vezető utakat igyekeztek elzárni, hogy az ostromoltak ne tudjanak érintkezni a külvilággal. Ezért Szögliget és Jablonca felől egy-egy váracsot húztak az utak lezárására. Ennek hatása jelentkezett is, mert a várban lévők helyzete kezdett tarthatatlanná válni élelem és víz híján. Pátócsy Zsófia népéért aggódva belátta, hogy a várőrséget pusztulásba viszi, alkudozásba kezdett a császáriakkal és amikor már ivóvizük, élelmük teljesen elfogyott, szabad elvonulás árán feladta a várat. Felesleges lett volna csak a további vérontás.

13. A borsodsziráki általános iskola.

A vár eredetileg szabálytalan alaprajzú, belső tornyos, hegyi vár volt. Gótikus falmaradványai még ma is állanak és hirdetik az 1566-iki dicső napokat, amelyek méltán emelik Pátócsy Zsófia nevét történelmünk nőhősei közé, Rozgonyiné, Szentgyörgyi Cecília, Peré-

14. Az edelényi templom fagalériás tornya.

nyiné, Kanizsay Dóra, az egri nők és Zrinyi Ilona mellé. A várvédő Pátócsy Zsófia udvarában, Szádvár falai között nevelkedett az a Bornemissza Anna, aki Apaffy Mihály felesége lett és a részeges fejedelem helyett az aranykorát élő Erdély fejedelemasszonya

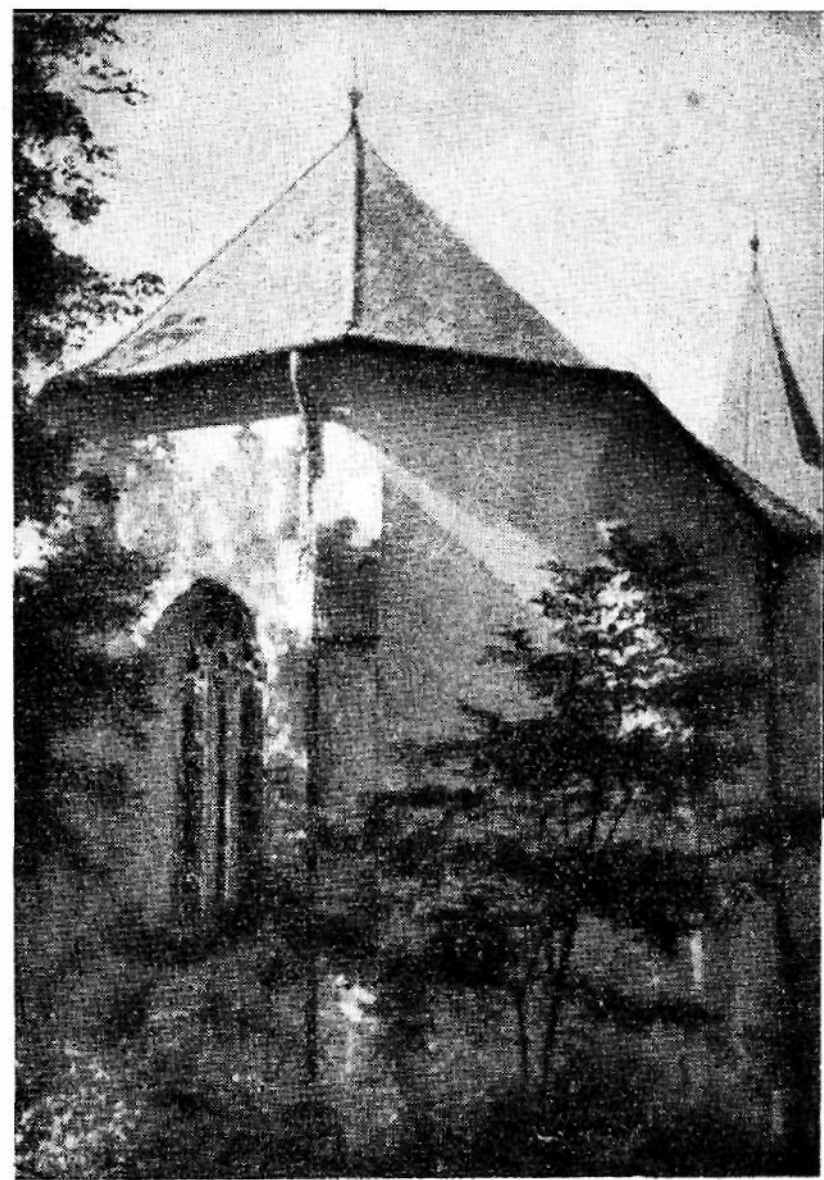
volt. Pátócsy Zsófia hamvait a kisküküllővári templom, emlékét pedig Szád vár omladozó falai őrzik számkra, amit a Thököly-szabadságharc idején, 1685-ben Schultz császári generális romboltatott le.

Szendrőtől dél felé haladva, Szuhogy község határában még egy vár vonja magára a turisták figyelmét. Ez Csorbakő vára. Arról nevezetes, hogy Bebek Imre az őt megnyerni akaró Ferdinándtól szerzi meg. Bebek fehervári prépost megnősül ugyan, de a császár továbbra is meghagyja a prépostságban. A vár falai között pénzverő műhelyt állít fel és hihetetlen mennyiségben hamisítja

nemcsak Ferdinánd, hanem az előző uralkodó pénzeit is. Akkori rendelet szerint ugyanis ezeket el kellett fogadni. Bebek prépost garázda, vad tivornyák fészkévé tette várát, amelyet halála után Bebek Ferenc romboltatott le családi viszályból kifolyólag. Az egykori pénzhamisító műhely maradványait a miskolci Herman Ottó Múzeum őrzi.

Az államhatalmat tulajdonképpen nem ezek a várak és a benne lakó főúri családok, hanem az ősi szállásterületeken élő nemzetségek képviselték.

EGYHÁZI MŰEMLÉKEK. Zömmel az ősi szállásterületeken, a nemzetség fő lakóhelyének közelében maradtak fenn, nagyrészüket a jelen időkig. A völgy egy-egy ilyen műemléke nemcsak megyénknek, dolgozó népünknek, de az egész művelt világnak komoly kultúrártéke és vagyona, aminek megbecsülése mindnyájunk feladata. A völgyben fölfelé haladva,

15. Az edelényi templom keletről.

16. Ablak a déli falon, hal-hólyaggal.

első szembetűnő ilyen irányú épület a boldvai templom. A község közvetlenül a Bódva torkolata közelében terül el. A templom szabadtéren áll, egyik legértékesebb román stílusú épületünk. Arányosságával, korát megelőző, nagyszabású terművészeti elgondolással

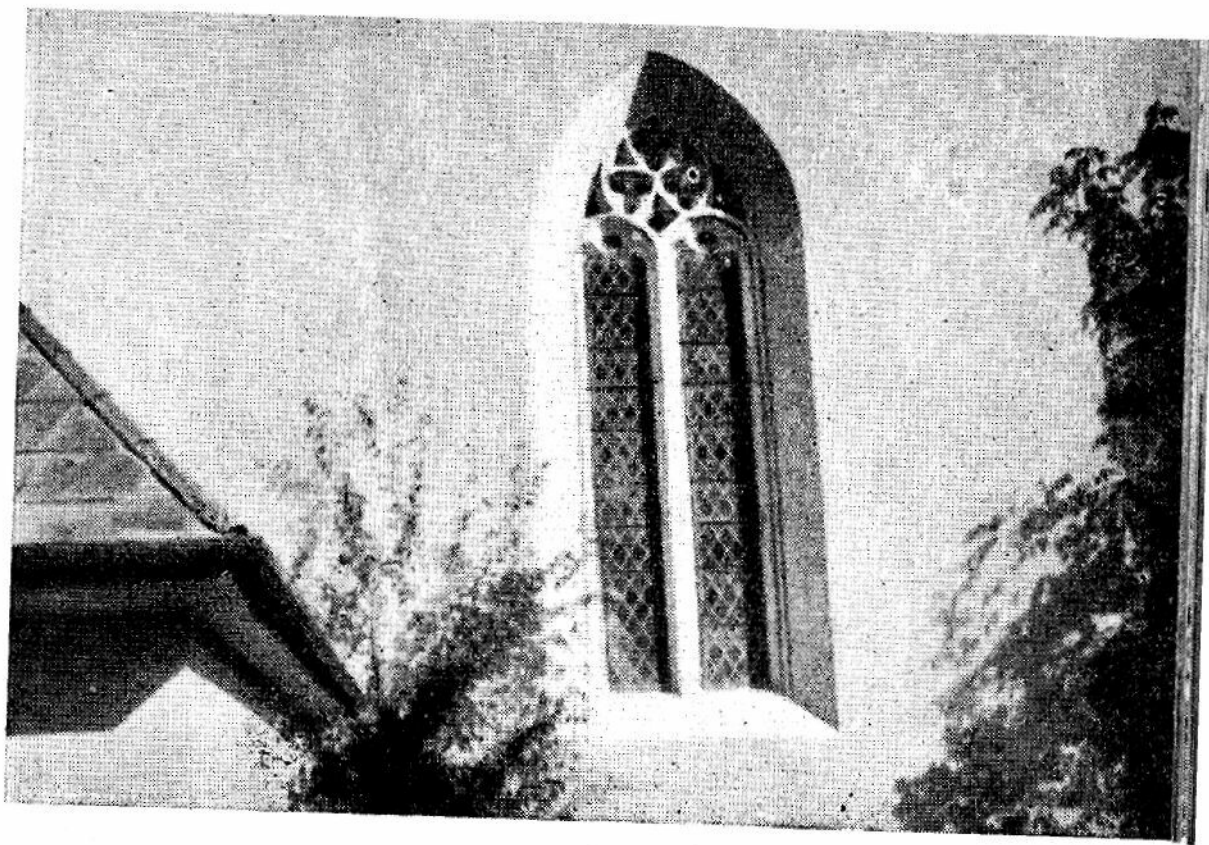
tűnik ki (8). Nemcsak mint művészettörténeti emlék jelentős. Azért is figyelemreméltó, mert 1927-ben Nyiry Dániel, Miskolc város főlevéltárosa, kiásta annak a régi bencés kolostornak a romjait, ahol annakidején egyik legrégibb, összefüggő magyar nyelvemlékünket: a Halotti beszédet írták. A monostor 1203-ban égett le. Az égés után kerülhetett el innen az a szertartáskönyv, melynek egyik lapján később Pray György megtalálta nagyon fontos nyelvemlékünket. A templom az 1190-es években készülhetett. Sokat veszített eredeti alakjából századokon keresztül. Két tornya közül csak

az egyik van meg, ami szép fagalériájával messzire látható a vidéken (9).

Az apszis román és gót ablakai komoly, finom művészi érzékre valának. Méltán sorakozik nagy műemlékeink mellé (10).

A templom hajóját a mellék-hajóktól árkádokkal összekapcsolt pillérek választják el (11).

Háromhajós bazilika kereszthajó nélkül, ma már lapos mennyezettel. Félköríves apszisa kelet felé néz, eltérve a hazai bencés építkezésektől, két oldalán eredetileg négyszögletes torony volt, melyek közül ma csak a délit láthatjuk. A fő- és mel-

17. Hármás lóherelevél az egyik déli ablakon.

lékhajókat elválasztó árkádos oszlopok félhengeresek. Közülük négy teljesen hiányzik, négyet pedig erősen megrongáltak, alsó részüket durván lefaragva, hogy a padokhoz könnyebben hozzá férhessenek. Eredetileg a belső térnek monumentálisabb hatása lehetett, mert

18. Anjou liliomos ablak-kiképzés.

talaja mélyebben feküdt, a középső hajó emiatt magasabbnak látszott és akkor még közvetlen megvilágítást kapott a mellékhajók felett. A templom északi falán belül látható sedilia-szerű fülke valószínűleg a kolostorba vezető ajtó lehetett, ahol híres nyelvemlékünket

írták. Ablakai az apszison megőrizték régi szépségüket, öt román ablaka már nagyobbított, a szentély déli oldalán lévő csúcsíves ablak későbbi korok alkotása, eredetinek csak az apszis három ablaka és a toronyok alsó, keskeny román ablakai tekinthetők.

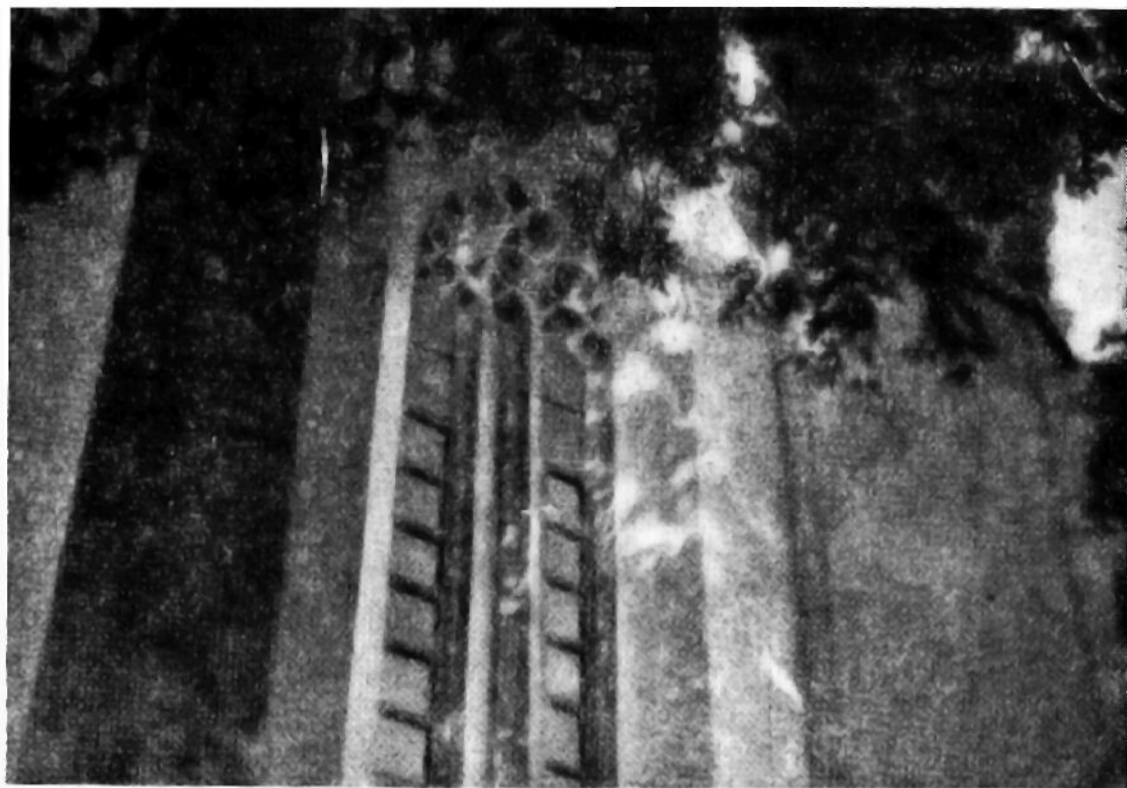
Különösebb szobrászati díszei, művészi részletei nincsenek, mégis a maga egyszerűségében szépnek mondható a keveredő német és főleg olasz hatások ellenére is.

A templom hosszú idők folyamán hozzá nem értés következtében komoly rongálódásokat szenvedett. Kíváncos lenne a jövőben állagának

megóvására több figyelmet és nagyobb gondot szentelni. Részletes leírását Szabó Ferenc 1936-ban megjelent *Borsodmegye Árpád-kori templomai* c. kitűnő munkája tartalmazza.

A falu házait elhagyva, északi irányból a Bartók-ösök falujának. Borsodsziráknak nagyméretű barokk-tornya vonja magára a figyelmet (12). Szomszédságában az ugyancsak barokk plébániaépülettel érdekes utcaképet ad.

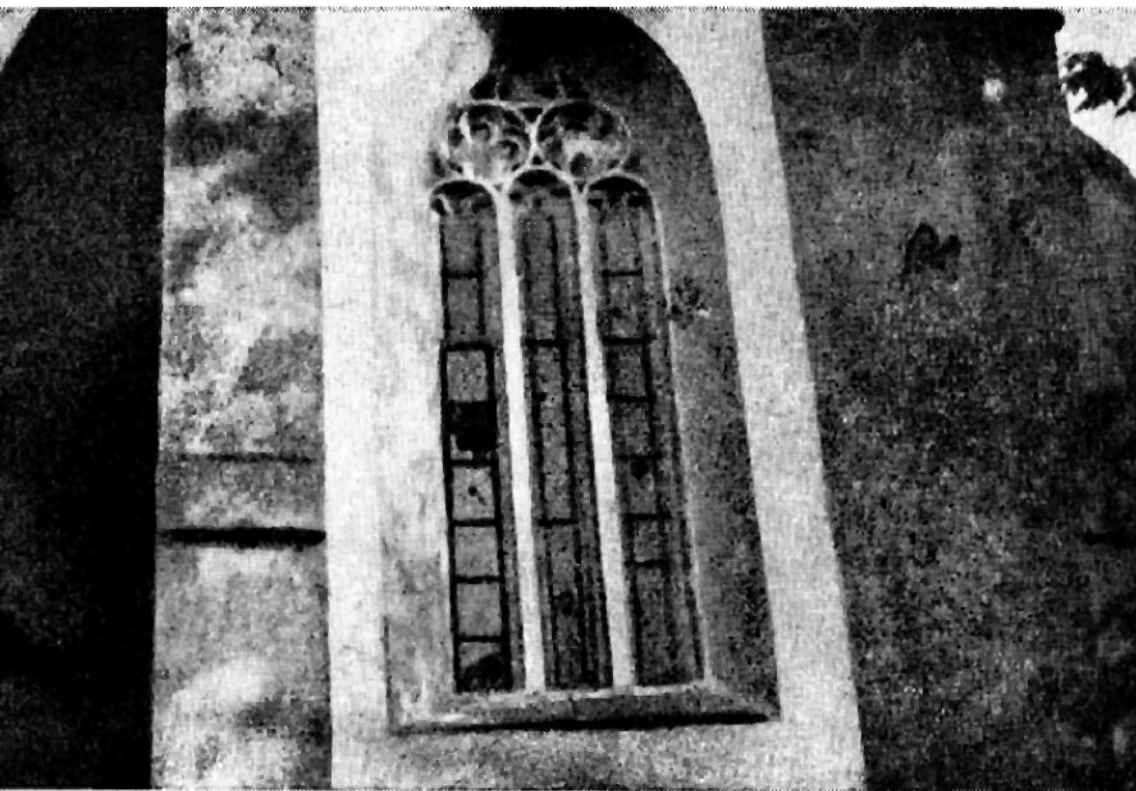
A Finke és Edelény irányába haladó országút mentén lévő saroképület, az általános iskola a község jelentős műemléke; arányos torná-

19. Ablak-változat a déli falon.

cával fogadja a tanulóifjúságot 1777-től, a bejárat feletti, építését jelző évszám szerint (13).

A völgyön felfelé haladva, a következő egyházi műemlékünk az edelényi református templom, fagalériás tornyával és gótikus ablakaival (14 és 15).

20. Ablak a szentély déli falán négyes lôherelevél körózsáival.

A nyolcszög három oldalával záruló szentélyét támpillérek övezik. Az 1330-as évek körül épült. Többször átalakították, de oly gondatlanul, hogy késői mérműves ablakait elfalazták. Azokat a vakolat alól kellett kibontani. A XIV. századi gótikus ablakkiképzésnek minden

szépsége megtalálható ezekben az ablakokban, a hal-hólyagtól a négyes-lôhere levélig (16 és 17).

A nyugati és déli, keleti falak ablakainak díszítő motívumai annyira változatosak, hogy két azonos véletlenül sincs köztük.

Vele megyénk területén hasonló gazdagsággal csak a miskolci avasi templom ablakai vetekedhetnek. Némelyik díszítő eleme majdnem azonos. Ilyen pl. a Nagy Lajos és Zsigmond idejében használt Anjou liliom (18). Mindegyik díszítési mód páratlan a maga nemében (19 és 20).

Sajnos, a templom felmérése és pontos művészeti leírása ezideig —

tudomásom szerint — nem történt meg. A Boldogságos Szűz tiszteletére épült templom eredetileg az Ákos nemzetségé volt. E nemzetségnek kapcsolata volt a miskolci avasi templommal is. Kíváncos lenne az építészeti hasonlóság alapján ezeket a szálakat is felgöngyölíteni és az eredményt közkézre adni.

Maga a község járási székhely, figyelmet érdemlő múltra tekint vissza. Nevének eredetét a sokat vitatott Edelin személynévre vezetik vissza. Első adataink a XIII. századból valók, ekkor már a magát Edelényinek nevező Elek fia, Lászlóé volt. 1340-ben Torna és Borsod vármegyék itt tartják közgyűlésüket és királyi birtokként ismerjük. Nagy Lajos idejében az óbudai Klarissza apácáké, ekkor még villa Edelyn, s a XV. században már mint város, oppidum szerepel és vásárokat is tartanak. Majd Szapolyai János birtoka, később a Bebek-családé. A török 1576-ban felégeti a várost

21. A ládbesenyői román templom

22. Az abódi templom.

Eger ostromakor, s ekkor mint királyi birtok szerepel. A török időkben sokat szenvedett a virágzó mezőváros, mert 300 Ft. adót kellett volna fizetnie, amit aligha tudtak teljesíteni. Lakosai elmenekültek, a község elpusztult, de mégis visszatértek, megegyezve a törökkel

évi 200 Ft. adó és egyéb járandóságokban. A XVI. században a szepesi kamara 32.000 Ft-ért elzálogosítja Rákóczi Zsigmondnak. Kezükön is marad 1700-ig, amikor II. Rákóczi Ferenc elzálogosítja a híres kastélyát építő L'Huillier-családnak. Előzőleg, 1604-ben, határában zajlik le Bocskai és Básta ütközete. Házai, köztük öreg gótikus temploma — mely időközben a protestánsoké lesz — 1706-ban leégnek és csak hosszú évtizedek után épülnek fel romjaikból. 1776-ban az Eszterházy-családé, majd a XIX. század elején a Szász-Coburg Góthai hercegeké. Ma már dolgozó népünk ura Edelénynek.

Edelényből a Bódva-folyót átlépve, elhaladva a borsodi, 1895-ben épült barokk-templom előtt, érdemes (keleti irányban a derékegyházi domb előtt) felválni utunkat a hegyek közé és Balajt községen keresztül Abód irányában elcserkészni. Útközbe esik Ládbesenyő. Eredetileg besenyő-telep. Nevébe a Lád szó a szomszédos Szendrőlád közelsége miatt került, a megyében előforduló többi Besenyő nevű községtől való megkülönböztetés végett. A falu házai felé érdekes, zömök, vastagfalú, barnára festett, fagalériás sisakú torony emelkedik (21). Szakirodalmunk szerint XIV. századi épület. A helyszíni megfigyelések cáfolják ezt a megállapítást, mert a toronyfalak beszédes kövei alapján a román építészet emlékének mondható inkább. Felmérése és leírása még nem történt meg, de joggal sorozható a megye Árpád-kori templomai közé.

Ládbesenyőből tovább haladva, Abód községbe

23. Az abódi templom homlokzata.

24. Szendrőlád távlati képe.

érünk, ahol szintén a román-kori építőművészet egyik nagyon jellegzetes és becses emléke fogadja a látogatót. A kisméretű, egyszerű négyszögű alaprajzú templom alig látszik ki a fák koronái közül (22). Ablakai a szentélyben és a bejárat fölött az eredeti román formát

megőrizték. A tetőn kis huszár-torony, alatta az ajtó nyílása késői gót (23). Falain XIV—XV. századbeli festményeket találtak. A XIII. században épült templom részletes leírását Szabó Ferenc előbbieken idézett munkája tartalmazza.

Tovább haladva, Abódkirálykútra érünk, ahol megyénk egyik legnagyobb állami gazdasága működik.

Ha Edelényben nem szakítjuk meg utunkat, hanem tovább haladunk vonattal felfelé a völgyben, jobbkézre festői látványt nyújtanak Szendrőlád házai és tornyai az őket övező cserehádi és gallyasági dombok hegykoszorújában (24).

A szendrői várhegy tövében szintén egy érdekes fa-galériás, régi fallal körülkerített gótikus templom húzódik meg, melynek tornya szintén erődszerű (25). Lehetséges, hogy valamikor a nagy szerepet játszó szendrői felső-, illetve alsóvár egyik védelmi pontja lehetett. Idők folyamán átalakították, mérműves ablakai eltűntek. Ritka szép egyházi műkincseit a Nemzeti Múzeum őrzi. Közöttük egy XV. századbeli serleg, kelyhek és török csótár szerepelnek. Űrasztali terítői szintén híresek. Egyiküket állítólag a Murányi Vénusz, Széchy Mária hímmezte. A XV. századbeli gótikus, szendrői monstrancia a Nemzeti Múzeum féltett, drága kincse.

A vasút és község között folyik el a Bódva (26), a csobogó víz és a háttérben látszó várhegy fenyőfái nagy múltrol, regélnek a jelen és jövőt építő dolgozóknak.

Elmondják, hogy nevét állítólag Szend nevű birto-

25. A szendrői templom erődszerű tornya.

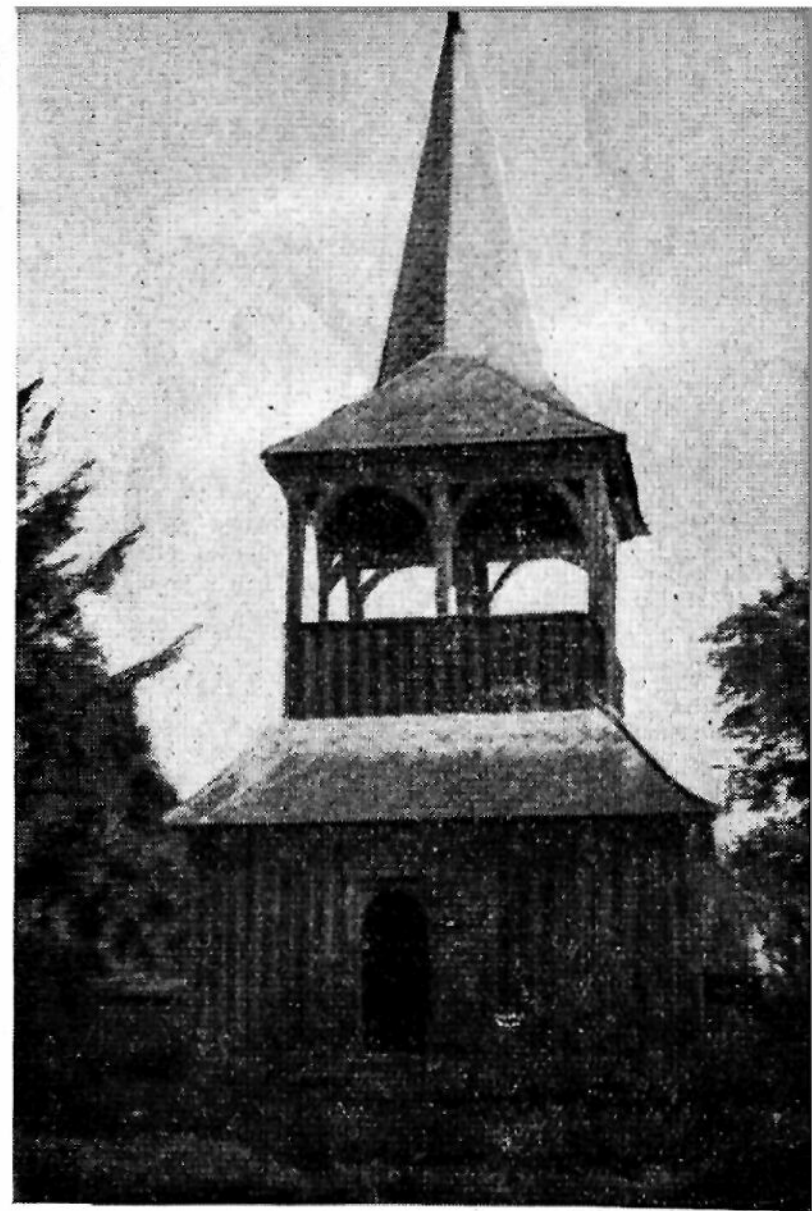

26. A Bódva folyó Szendrő határában.

kosról kapta. Ez azonban ma még nincs felderítve. Annyit tudunk, hogy a XIV. században már egyháza, lelkésze volt, vára is meg volt és az Ákos-nembeli Pelsőczi Bebek-család birtoka. A kettős királyválasztás után Szapolyai oldalán találjuk Szendrő urait; vára

miatt jelentős volt és a bécsi udvar igyekezett is minden alkalmat megragadni birtokba vételére. Már 1545-ben ostrom alá fogják, de csak 1566-ban sikerült Schwendi Lázárnak elfoglalnia és megrakni német őrséggel. Ettől kezdve végvárként szerepel és fenntartási költségeire a szepesi kamara a szomszédos Csehi, Galvács, Meszes, Szalonna, Martonyi és Szendrőlád községek jövedelmeit jelölte ki. Megerősítése érdekében 1578-ban több megye és a felvidéki városok újabb intézkedéseket tesznek, minthogy a Felvidékre vezető út legfontosabb végvára volt, s ennek hatásaként megerősítése 1604-re

be is fejeződik. Bocskai elfoglalja ugyan, de 1606-ban ismét Rudolf birtokában van, falai közt német katonaság, magyar kapitánnyal. 1612-től megyeszékhely, itt tartják a közgyűléseket. Majd Bethlen Gáboré, csak a nikolsburgi béke adja vissza a királynak. Később a Csáky-, majd a Szunyogh-családé. I. Rákóczi György több ízben elfoglalja, 1646-ban Wesselényi Ferencé. Összeesküvésének leleplezése után ismét a királyé, az itt tanyázó német katonaság felégeti a várost, sokat szenved a lakosság, majd ismét visszakerül a Csákyakhoz. 1704-ben Rákóczi hadai foglalják el és a környék lakosainak védelmében ő romboltatja le várát. — A szendrői uradalom továbbra is a Csákyaké, jóformán 1945-ig. Sokat szenvedett a töröktől, de területe sohasem tartozott a hódoltságához. Eger ostroma után a füleki bég megkísérelte elfoglalását, de a sikertelenség után csak Perkupát és Szalonnát égette fel. 1561-

27. A szalonnai harangláb.

28. Román ablak-bélés a szentély,
a »csontház« falán.

ben a szolnoki török kísérel meg újabb támadást, 1599-ben pedig a tatár. De ezeket a hajdúk szétverték. Az erdélyi fejedelmek idején nyugalmasabb évek következtek, a község lakói ma is büszkék arra, hogy nem tartoztak a félhold uralma alá, a híres katonacsaládok, török-verők utódai lakosai közt ma is megtalálhatók.

Észak felé haladva, a völgyet majdnem elzáró Hármashegy alatt, jobbra a síkon — tehát keleti irányban — falu húzódik meg. A házakat övező fák közül templom fehér falai csillognak ki és hegyes torony-sisak látszik; ha közelebb megnézzük, nemcsak a völgy, hanem az egész megye egyik legszebb faharanglábját látjuk benne (27). Ezt a szalonnai haranglábát a XVIII. században Varga András készítette, nyilván a környék egyszerű, de tehetséges ácsmestere. A templom hajója különálló épület, alaprajzilag rendkívül érdekes, mert

a félköríves szentély kis apszidiolban végződik. Falán gótikus és román ablakok váltakoznak, kívül gót támpillérek (28). Bejárata szerény ornamentikás román álbéltagokkal díszítve. Építése a XI. századra tehető. A község eredetileg az Örösür nemzetségből eredő Szalonnai családé volt. Temetkezőhely lehetett a mai szentély, egy csontház. Csak később épülhetett hozzá a templom-hajó. A szentély elrendeződése, kelet—nyugati iránytól észak felé való elhajlása magára vonja a figyelmet. De még ennél is nagyobb értéket képviselnek a templomban található freskók. Három évszázad festészeté-

29. Pálos-címer: cipót szájában tartó holló.

nek alkotásai találhatók a csöpp falusi templomban. Van itt XII. századból való konszekrációs kereszt, a XIII. századból a szentély déli falán látható itt a Szent Margit-legenda. A templomot is Szent Margit tiszteletére építették. A diadal-íven Isten báránya és a hat

30. Az egykor gótikus szőlősárdói
templom-torony.

próféta alkotja a középkori falfestményeknek harmadik csoportját. Ezekhez csatlakozik a hajó keleti falán egy feliratos tábla a XV. században élt festő: Szepesi András névjelével. A templom részletes leírását Szabó Ferenc már idézett munkájában találjuk.

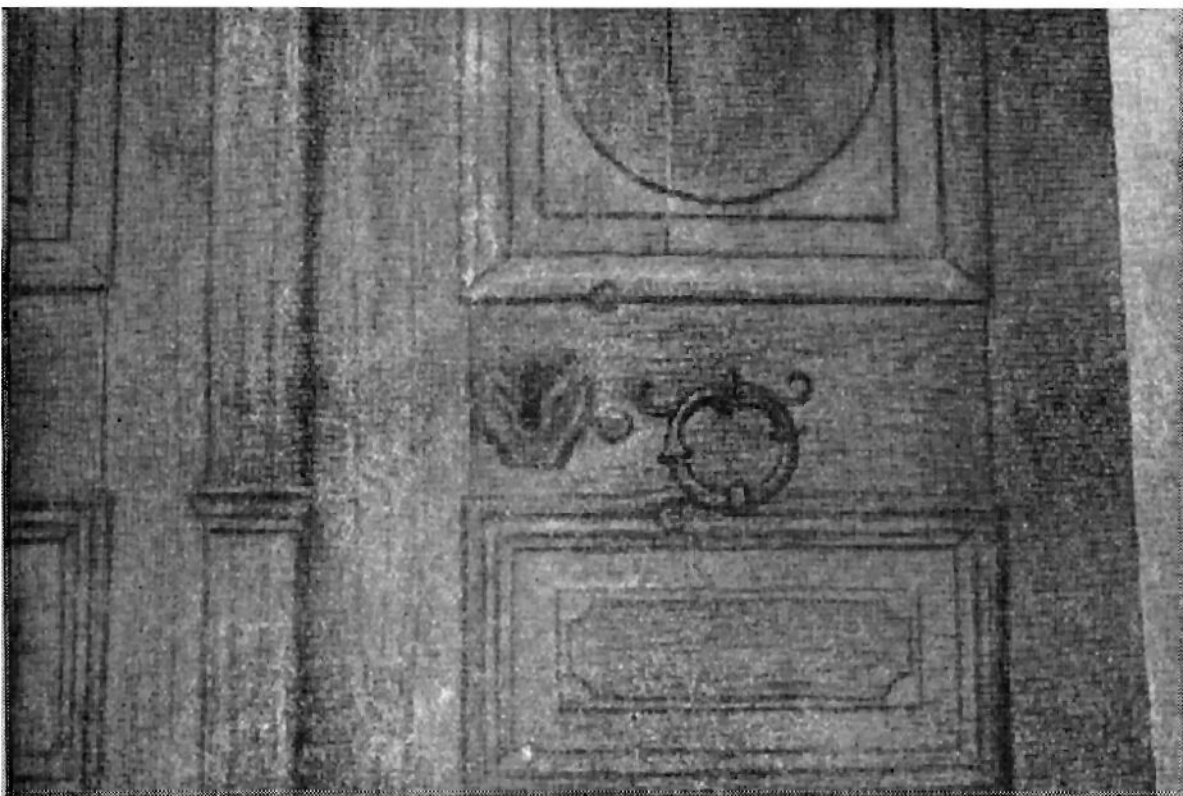
A község ősi magyar település, Borovszky és társai sokat vitatkoztak nevének eredetén. Egyesek szerint az ószláv zelenu, zöld szóból ered, míg a nyelvészeink azt állítják, hogy inkább a slanina szóból lehetne származtatni. Első oklevéltári adatunk 1249-ből való, amikor a már említett Örösür nemzetség birtoka. A templom szentélyének közepén, a »csontház«-ban egy nagyobb laposkő alatt sírüreget találtak három csontvázal. Lehet, hogy ősi birtokosainak maradványai ezek. — A XIV. században már híres volt a Boldván megépített, felül-csapó kerékkel ellátott malma. Ekkor már a Lorántffy-családé volt és e korból származó kuriájának

maradványai a község egyik telkén (Dorony-család) megtalálhatók. A XV. században a Csetneky- és Pataki-családoké, urai egymást váltják, Semseiek, Szerdahelyiek, Nádasdiak, Forgáchok, Sziniek, Bebekek és Somsályiak, majd később a Bakos, Berentei, Móré, Máriási, Aszalai, Wesselényi, Vatai, Giczey, Thuránszky, Berzeviczy, Ragályi, Komjáthy, Fáy-családok. A török időkben a hódoltsági területéhez tartozott, annak ellenére, hogy a végvárként szereplő Szendrőtől északabbra fekszik. Könnyebben ki volt téve a támadásoknak, s így kénytelen volt az egri bégnek adózni s ezt az adót a kiszolgáltatottság miatt állandóan emelték. A község lakosainak élniakarása hihetetlenül nagy volt, megküzdöttek az idő viharáival és ma népi műemlékeivel a táj egyik kiemelkedő, legszebb községének számít.

A falu fölött emelkedő Hármashegyre felkapasz-

31. Bódvaszilasi utca-kép a r. k. templommal.

32. *Reneszánsz ajtó-kopogtató a bódvaszilasi r. kat. templomon.*

kodva, martonyi község határában a pálosok gótikus kolostorának romjait találjuk csúcsíves ablakokkal. Nem a templomosok székháza volt, amint azt szakirodalmunk tévesen közli, hanem az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendé. Több kolostoruk volt a megyé-

ben: Kácson, továbbá a Dédeshez tartozó szentléleki, sajóládi és a diósgyőri, melyeknek maradványai részben még ma is állanak, utóbbi helyen látható címerük: a cipót szájában tartó holló (29).

Martonyi község a szomszédos Szalonnához hasonlóan az Örösür nemzetség birtoka volt. Neve a Márton személynévből származik, még a XIV. században is Martonnak hívják, csak 1399-ben találkozunk az eddigi Márton név helyett Martoni-val. Ekkor még nem számít Borsod megyéhez, hanem Torna vármegyéhez tartozik, csak amikor 1477-ben a Semsei- és Szerdahelyi-csalá-

dok lesznek birtokosai, mondják Borsod megyei falunak és állandósul mai neve. A XVI. században a Bebekeké, majd váltakoznak gazdái: a Csetneky, Derencsényi, Tornallyai, Színi, Mikolay, Halmay, Dabóczi, Horváth, Marczinfalusi, Móré, Csehi, Vatai, Lorántffy, Aszalai, Ragályi, Madarasy, Dobózi, Kalas és Pásztorcsaládok. Pár évvel ezelőtt ezeknek utódai még megtalálhatók voltak a községben, mint egyszerű parasztgazdák. Sokat szenvedett a töröktől, hiszen hódoltsági terület volt, 40 Ft. adót fizetve. Amikor lehetett, dacolt az elnyomóval és hosszú évtizedeken keresztül, még Eger

33. Árpád-kori templom Tornaszentandrásan.

eleste után sem adóztak, 1641-ig. Ekkor kénytelenek voltak ismét meghódolni az egri törököknek, félve »még megmaradt szegénységüket«. Elemi csapásoktól is sokat szenvedett a község, 1577-ben hatalmas jégverés pusztította el. Időnként napjainkban is hatalmas

34. *Román és gót ablakok a tornaszentandrási templomon.*

felhőszakadások száguldnak végig határán, amikor a tornyosuló felhők áttörnek a Hármashegy koszorúin.

A Bódva mentén tovább haladva észak felé, a Hármashegy és a telekesi oldal közötti szűk völgyben, alpesihez hasonló fekvésű község következik,

Perkupa. A községbe vezető út nyugati irányba elágazik és a Rét-patak vize mellett érdemes végig bandukolni a Hencz-völgyön Égerszög irányában. A kanyargós út mellett meghúzódó hegyek, váltakozó völgyek, fel egészen Égerszögig, sok érdekességet rejtegetnek számunkra. A Lászi-pusztá után a szőlősardói, egykor gótikus, XV. században épült fehértornyú templom fogad bennünket (30). A múlt század elején bővítették, ekkor vesztette el fa-galériáját. Csak az avatott szem fedezi föl a gótika jeleit és oklevéltári adataink őrzik múltjának távoli századait.

A községtől északra, a hegyek között Tornakápolna, a völgyben továbbhaladva pedig Teresztenye templom-erődje, majd Égerszög húzódik meg. Minden falu, a határ, még a temetők is tele vannak az itt lakó nép díszítő művészetének gazdag kincseivel.

A Hencz-völgyből visszatérve Perkupára, észak felé haladva, festői környezetben húzódik meg Bódvaszilas. Dombra épült temploma falaktól övezett, erődyszerű, múltja, építésének ideje még nincs földerítve (31). Őrt áll a falu fölött, a környező dombokon, tüzes bort adó szőlőtőkék sütkéreznek az őszi nap-

35. Bódvalenkei utca-kép.

fényben. A templom ajtaján szép kivitelű reneszánsz ajtókopogtató található (32). Ez és sok más jel arra ad biztatást, hogy érdemes lenne foglalkozni vele és felderíteni a templom építésének történetét, múltját. Keleten a Juhász-patak mellett kis falu húzódik meg:

36. *Bódvalenkei fa-galériás tornyú barokk-templom.*

Tornaszentandrás. A falu fölött süvegalakú dombocska, fehér templomfalakkal. A tetőn huszár torony integet. Genthon István műemléki leltárában azt írja róla, hogy a XVIII. században épült ez a görög-katolikus templom. De nézzük meg közelebbről.

Kellemesen fogunk csalódní ebben a pazar szépségű, tornaszentandrási egyházi műemlékünkben.

A dombon felfelé haladva, a temető sírkövei között első pillanatban szembeötlík, hogy a templom hármás tagozódású (33). Az Árpádok korában készülhetett. Szentélye a megszokott keleti fekvés helyett északra néz. A hatást első pillanatban lerontja a nyugati oldalon csúnyán oda-toldott sekrestye idomtalan alakja. Déli és keleti oldala szinte semmitmondó, annál beszédebb a szentély, rajta egyszerű félköríves kis román, mellette késő gót ablak.

Rendkívüli érdekessége az, hogy félkörös a szentély záródása, és ami még rendkívülibb, két félkörös apszisban végződik. Mindkettő záródásánál egy-egy félköríves ablak helyezkedik el, vakon, befalazva. A nyugati oldalon félkörös dongájú belépő alatt juthatunk be a különös épületbe, mely belül újabb meglepetéseket, csodás faragású, mozgalmas, élénk barokkoltárt rejtget. Egyes részei ma lomtárban kallódnak, minthogy itt nem férnek el. Lehetséges, hogy eredetileg nagyobb hely állt rendelkezésükre. Az oltár mögött a két apszis közötti rész félkörívvel áttörve, a körüljárós szentélyű gót templomot tárja elénk. Eredetileg ennyi lehetett az ősi templom, a két apszis és a mai négyszögű szentély. A későbbi, már a gótika idejébe áthúzódó toldalékok, a hal-hólyagos ablakokkal fiatalabbak (34). Ezekhez kapcsolódik a barokk rész. Mindez azt sejteti, hogy a község nevét adó, Szentandrásról elnevezett egyház

37. Egyemeletes harangtorony
Tornanádaskán.

38. Az edelényi Koburg-kastély bejárata.

már a XII. században fennállott. Bizonyítja ezt egy Kun László korabeli oklevél is. Kettős szentélyével egyedülálló egyházművészeti emléküink, mert körüljárós gótikus szentélyű templomunk van ugyan, de olyan Árpád-kori templomunk, melynek szentélye

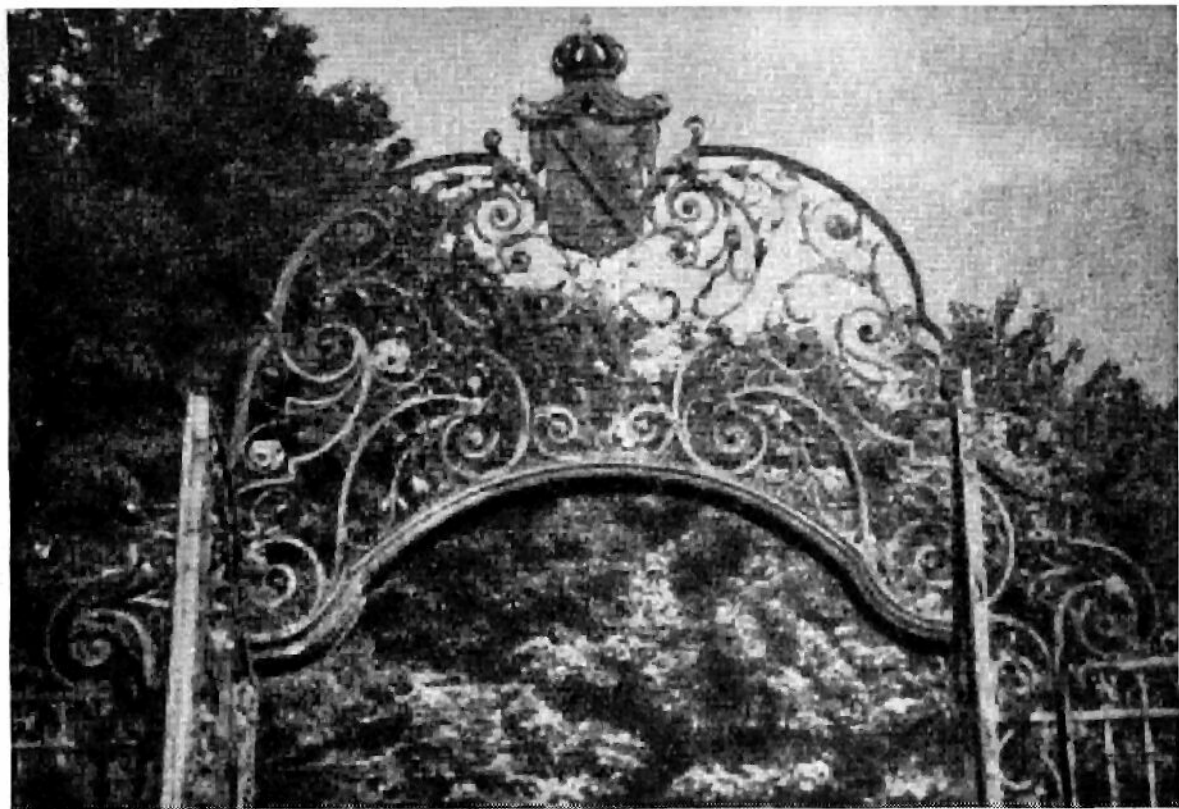
a szokásos keletelés helyett északra néz, nincs. Ez az egyetlen. A Bódvavölgyben Szalonna és Boldva egyháza mellett legjelentősebb műemlékünk. Sajnos, pontos felmérése, műtörténeti leírása ezidáig hiányzik szakirodalmunkból. Az eddig közölt adatok, mint ahogy idéztem, tévesek. Észak felé haladva, bármelyik irányban közelítünk meg községeket, ismeretlen vagy kevésbé ismert értékeink tárulnak elénk.

A kanyargós út, a Kőszög lábánál Bódvalenkére csalogatja el a kíváncsi idegent. Rendkívül kedves utca kép fogadja az embert, XVII—XVIII. századbeli ref. templommal,

róm. kat. kápolnával és tiszta, gondozott főutcával (35).

A ref. templomon megint szembe-tűnő a fa-galéria, a torony egybe-épült a barokk hajóval (36). Ezt is helyi mesterek építhették, illetve ácsolhatták össze. Királyi, egyházi és főúri építkezésekről hosszú évszázadok során ellesték az építőművészet tudományát. Amit így kiváló mesterektől eltanultak, apáról fiúra tovább adták.

A templom körül jellegzetes utca-képet adó népi műemlékek húzódnak meg. Itt-ott magukon viselik a hozzá nem értő kezek sajnálatos átalakító munkáját.

39. Kovácsolt vaskapu az edelényi kastélyon.

A községgel szemben a Bódva nyugati oldalán a tornanádaskai karszt lábánál jelentős község húzódik meg: Tornanádaska.

A falu közepén jellegzetes, egyemeletes haran-, torony fogadja az érkezőt (37). Hasonlót megyénkben

40. A kastély kapu-bejárata.

Aggtelek és Mezőkövesd közelében láthatunk csak, inkább a nyugati országrészekén (Győr—Sopron megyében) fordulnak elő nagyobb számban. Nézegeti fehér falait a kis patakból táplálkozó tavacska vizében, csöndesen meghúzódva a tornanádaskai karszt alatt.

F EUDÁLIS KOR MŰEMLÉKEI.

Jelentősebb egyháztörténeti műemlékeink jóformán ezzel mind felsorakoztak végig a völgyön. Továbbiakban érdemes megnézni közelebbről a feudális főúri társadalom építkezéseit. Azután a kisnemesek kúriáit. E kúriákból vette át a völgy lakossága — az egyszerű földművelő parasztnép — rendkívüli képzelő erején keresztül azokat a sokárnyalatú, gazdag motívumú díszítő formákat, melyek nemcsak egyes lakóházakban, hanem néha nagykiterjedésű utca- és faluképekben is jelentősek. Még pedig nemcsak néprajzi, hanem építészeti

szempontból is. A völgy — egyben a vármegye — egyik legszebb, legimpozánsabb kastélya az edelényi Kóburg hercegi, eredetileg L'Hullier-kastély (38).

Finommívű kovácsolt kerítés és vaskapu zárja el az utat a gesztenyefasor végén a ma járásbírósnak helyet adó épület előtt (39). Méltán felveheti a versenyt a híres egri, Fazola-féle kovácsolt vaskapukkal. Sajnálatos, hogy ez az edelényi jóformán teljesen ismeretlen.

A négyszögletes, egyemeletes barokk-épületet 1727—30. év között L'Hullier egri várparancsnok építette. Középső része eredetileg lapos

41. Részlet az északi főhomlokzatból.

tetejű volt, mai manzard tető-széke 1912-ben készült. Ekkor keletkezett az előudvart körülzáró íves földszinti szárny. Kapubejárata klasszikusan szép, boltíves záródása, formájában és méreteiben az egri Liceuméhoz hasonló (40), korabeli kovácsolt ajtókkal és

42. Az építés történetének emlékei az északi főhomlokzaton: címerek és felírások.

lámpával. Az épület északi, fő- és déli, hátsó-homlokzata térhatásában és díszítő motívumaival monumentális képet nyújt (41—42—43 és 44).

A hátsó-homlokzat erkélye fölött a kastély építésére vonatkozó adatokkal kis tábla húzódik meg, alatta gazdagon kiképzett, provinciális jellegű ablak-keret és kovácsolt erkély-rács (45).

Az épületszárnyakon elől, az északi oldalon kelet és nyugati irányban 1—1 kerek saroktorony (48).

A szárnyak déli része ovális manzard-ablakaival még tovább fokozza az épület térhatását (46 és 47), középen három emeletes, vázas főpárkányú épület, közép rizalittal (amint a 38. és 43. sz. kép mutatja).

A Bódva-völgy következő jelentős, de már csak romokban látható főúri kastélya a szendrői Csáki-kastély. Valószínűleg az alsó-vár falaira épült a XVII. században. Barokk kapuja és boltíves tornáca több

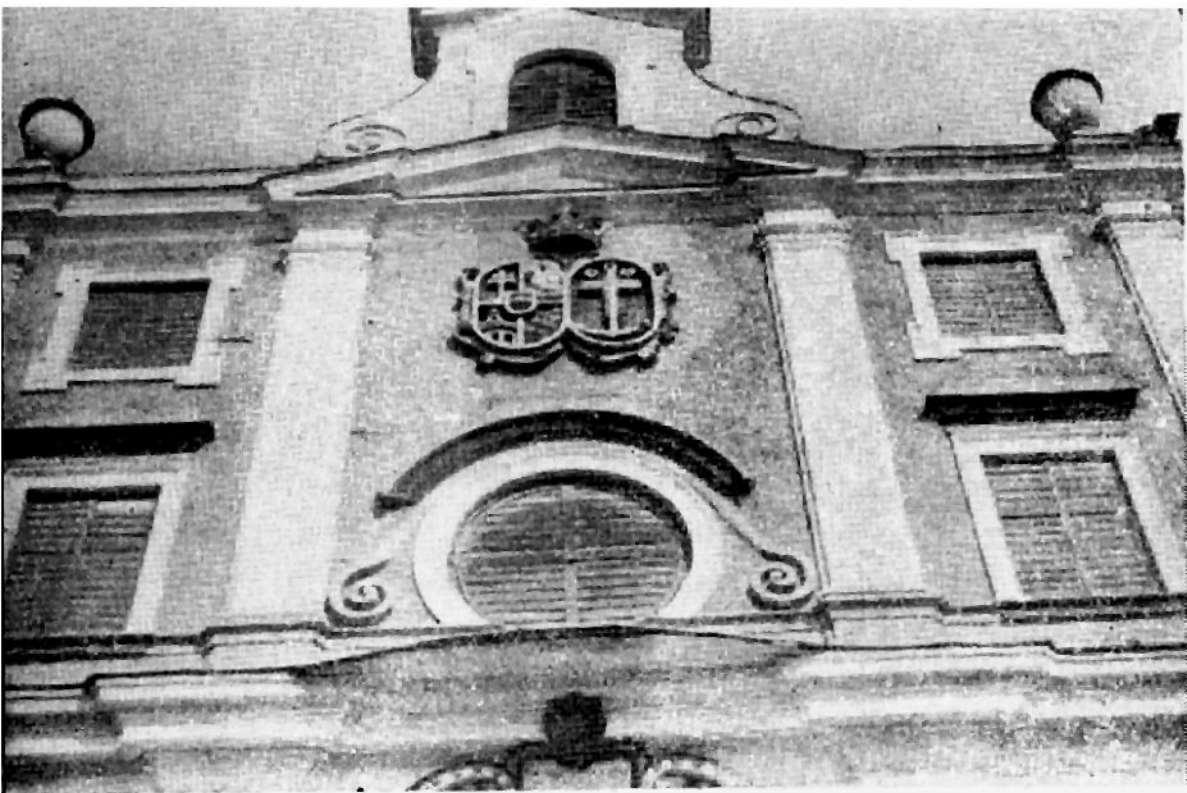
védelmet érdemelne (49). Barokk ablak-rácsai még a helyükön állnak (50 és 51). Érdeemes lenne ezeket vagy a helyszínen megfelelő formában megőrizni, vagy begyűjtve, a Herman Ottó Múzeumban elhelyezni a jövő számára. A kastély egyes helyiségeit még ma is használják. Talán ez okozza, hogy időnként az ablak-rácsok száma megcsappant. Éppen ez indokolná a fokozottabb védelmet.

Pincehelyiségei is épek. Raktárnak használják, ami megoldható fokozottabb műemlék-védelem esetén is. Ha ez megtörténne, az épület a nagymultú várhegy alatt meghúzódó községnek komoly értékét, vonzó érdekességét jelentené.

A völgy északi végén, a tornanádaskai karszt oldalában terül el, hatalmas park közepén a Hadik-család kastélya (52). Több részből áll, különböző korokban épült. XVIII. századbeli tornyával túl néz a határon

43. A hátsó-, déli homlokzat középső része,

44. Részlet a hátsó homlokzatból.

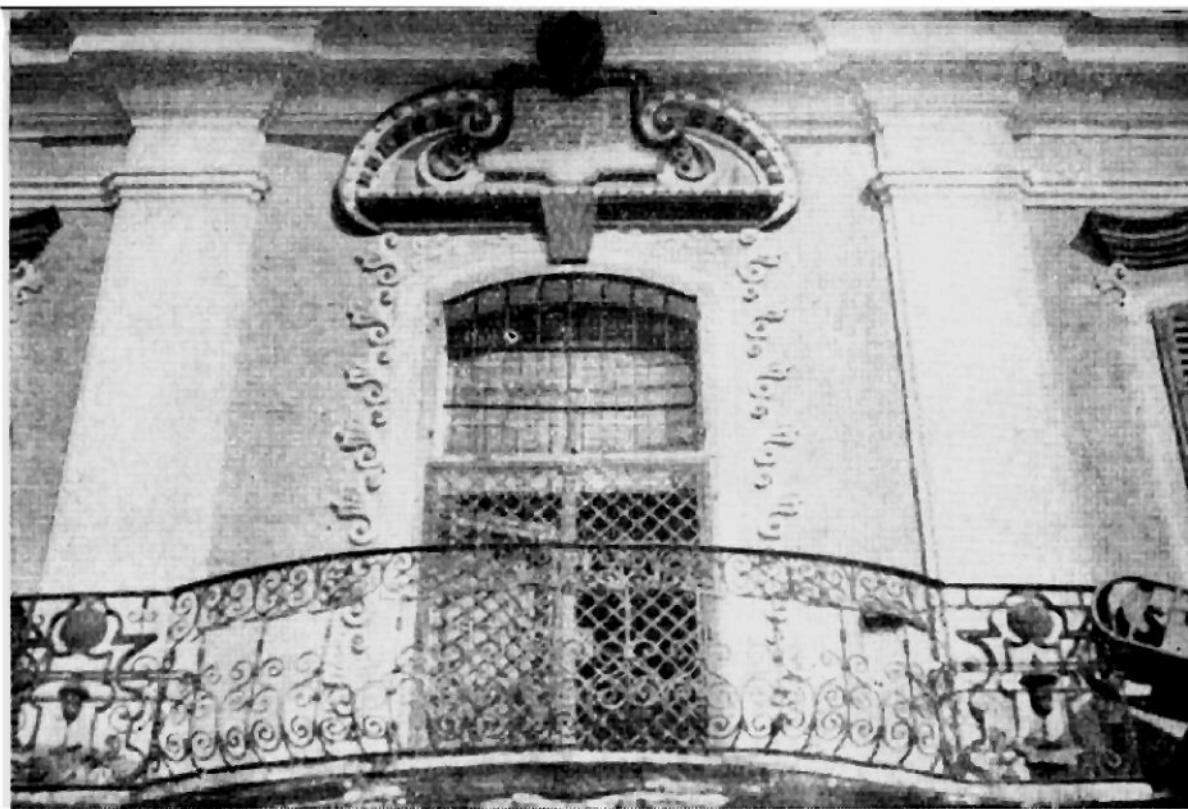
és a Berlint megsarcoló Hadik András huszárgenerális emlékét hirdeti. Ma Gyógypedagógiai Intézet, a dolgozó nép testi fogyatékossgal sújtott fiainak nevelésére szolgál. Roppant elhanyagolt, az idő romboló hatásának kitett állapotban áll. Kíváncsatos lenne, hogy

az Országos Műemlék-Védelem keretében a jövőben nagyobb gondot fordítanak e jelentős épületünk megóvására. Felmérése és részletes leírása, — a völgy több más műemlékéhez hasonlóan —, ez ideig még nem történt meg. Építésének története viszont a távoli évszázadokba nyúlik. Feltehető, hogy felmérése sok újat és esetleg meglepetéseket is hoz majd. Még vonzóbbá tenné a községet a kastélyt körülvevő park természetvédelmi területté való nyilvánítás után.

A tornácos középső szárny képezhette eredetileg magvát, mely a Gyulay-, Nádasdy- és Keglevich-

családoké volt. Méretekben hasonló épület az egész völgyben nincs több, csak az edelényi.

KISNEMESI KÚRIÁK. A többi községek nagy számban dicsekedhetnek a kismanesség egyszer klaszikusan tiszta stílű, máskor provinciális jellegű épületeivel. Bódvaszilastól északra, az országúttól keletre fekvő Komjátiban találunk ilyen, idős fák, jegenyék között (53 és 54). A muhi csatából tatárok elől menekülő IV. Béla királynak lovát átadó Rugacs utódaié volt ez az épület, később a Fáy-családé. A jövőben a falu művelődésének ügyét fogja szolgálni, mint kultúrház.

45. A déli homlokzat erkélye.

Az épület szép külsején ez mitsem fog változtatni, műemléki jellege továbbra is érintetlenül megmarad. Nemcsak Komját, hanem a völgy többi községe is dicsekedhet hasonlókkal. Figyelemre méltó a hidvégardói Gedeon-kastély (55). 1700-ban építette Gedeon

46. Az oldalszárnyak déli záródása.

Kelemen, belül intarziás faburkolatú szobákkal, az egyik szobában rokokó cserépkályhával.

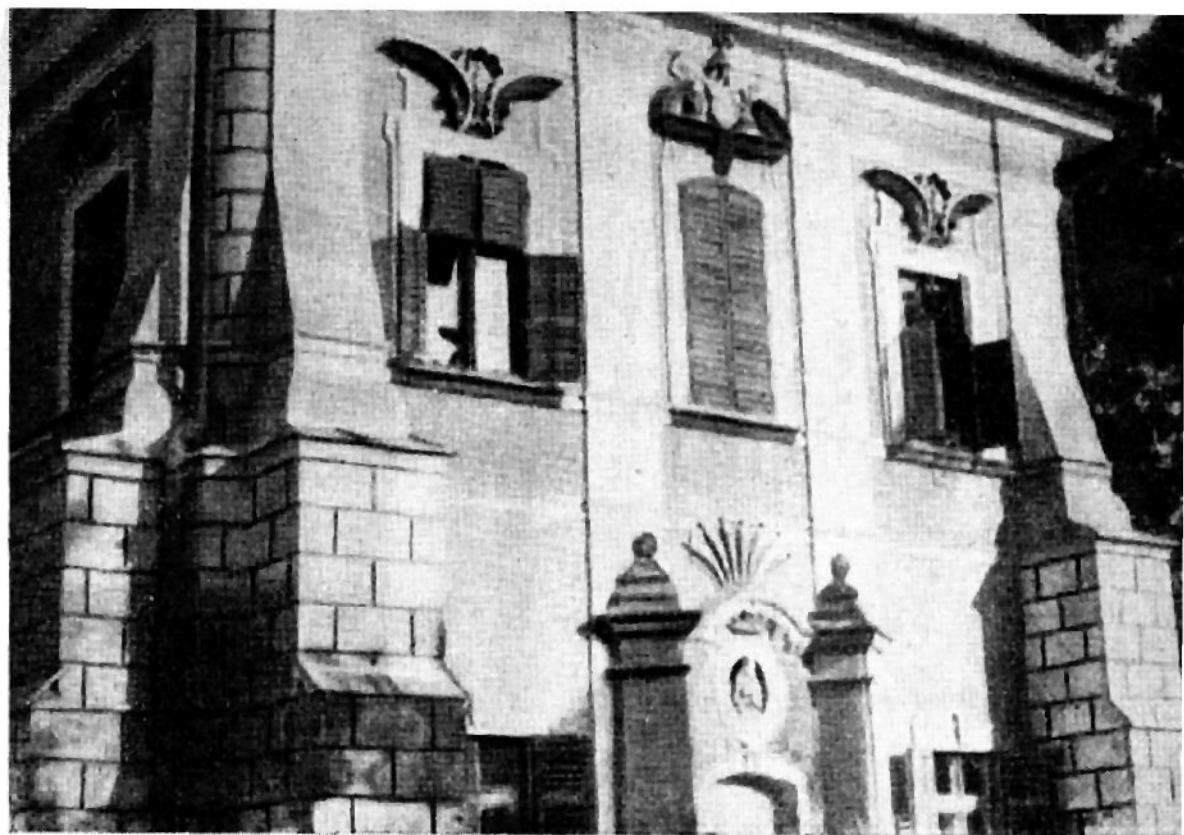
A község északkeleti végén egy másik, XVIII. századbeli kúria épülete fogad bennünket, kettős, oszlopos tornácú bejáratával, fölötte timpanonnal (56).

Mindkét épület már átmenet a népi műemlékek felé, tehát az egyszerű parasztházak világába visz el bennünket. Díszítő elemeik megtalálhatók nemcsak a falu, hanem a környező községbeli parasztházak homlokzatelemei közt. Akárcsak az előbbi Gedeon-kúriáé: Perkupáról kiindulva, nemcsak a Bódva-völgyben, hanem még a távolabbi Sajó-völgyben, Izsófalván, Múcsonyban és sok más faluban is.

A Sas-patak mentén haladva, Bódvalenkére érünk át Hidvégárdóból, melynek főutcáját és templomát már láttuk. Itt földszintes, az oromzatos középső-rész, két oldalán lép-

csős tornác mélyedésű kúria fogad bennünket (57). Építészeti elemeiből a XVIII. század második feléből származónak tekinthető, később klasszicista elemeket kapott.

Formája ritka ezen a vidéken, más megyéből kerülhetett hozzánk. — A »hétszilvafások« építkezésére jellemző hasonló kúriák egyrésze idők folyamán átalakult egyszerű parasztházzá. A külsőből már sokszor nem is, hanem csak az épület és ablakok elrendezéséből, — a hármastraktusból —, lehet következtetni eredeti mivoltára. A stílushatárok elmosódnak, nem túl élesek. Ámde felcsillannak páratlan szépségükkel

47. Déli oldalszárny-részlet.

az eredeti ősi formák, a barokk, a copf, a klasszicista és az eklektikus építészeti formák. Alkatlemeik megjelennek a földművelő lakosság házainak falán, sőt nem lakás céljára szolgáló, más rendeltetésű népi épületeken is

48. Az oldalszárnyak egyik saroktornya.

NÉPI MŰEMLÉKEK. Változatos gazdagságuk mind sűrűbben jelentkezik a völgyben, végig északi irányban haladva, Borsodtól, a megye névadó községétől kezdve. A tornácos lakóépületek rendkívül jellemzőek nemcsak erre a községre, hanem az egész vidékre (58 és 59).

Esetenként egy udvaron belül több népi épület is előfordul és vonja magára a figyelmet (60).

A főépület közelében emelt emléképületek követik annak formáit, vagy még gazdagabb díszítő erőről tanúskodnak. Ilyen eset az előbb bemutatott borsodi lakóházhoz tartozó nyári konyha-épület, melynek tornác-kiképzése szinte megragadóbb, mint a főépületé (61).

Ezt a szép, ízléses építészeti formát az első világháború előtti időkig megtartották. Ezt igazolja a bemutatott nyári konyha homlokzatán lévő 1913-as évszám (62).

A völgyön tovább haladva, ha

Szendrő községet a piactéri állomásról, az évszázadok óta mai formájában látható fahídon át közelítjük meg (63), akkor a róm. kat. templom szomszédságában rendkívül érdekes, XIX. század közepén emelhetett népi épület, a »festő-ház« áll előttünk (64). Mint neve mondja, ipari műhely lehetett és a megye második ipartörténeti emléke.

Dr. Vargha László fedezte föl pár évvel ezelőtt és közölte a Magyar Építőművészet 1954. évi évfolyamában (7—9. sz.).

Parasztházaink változatos, szép formáit keresgélve, érdemes Szendrőből átlátogatni a szomszédos Gal-

49. A szendrői Csáki-kastély barokk kapuja.

vács községbe. Ezt a falut sem említik eddigi műemléki leltáraink, szakirodalmunk. Itt egész sorát találjuk a lencsevégre alkalmas, megörökítésre méltó népi épületeknek. Kiemelkedik a falu közepén egy két oldalról tornácos, jellegzetesen szép, bár homlokzati falán hely-

50. Barokk ablakrácsok sora.

telenül átmodernizált lakóház (65). Ám nemcsak egészkben, hanem részleteikben is elbűvölők ezek a házak. Kovácsolt ablakrácsával és vas ablakszárnyai-val egy szabadkéményes, nádfedeles ház vonja magára a figyelmet (66).

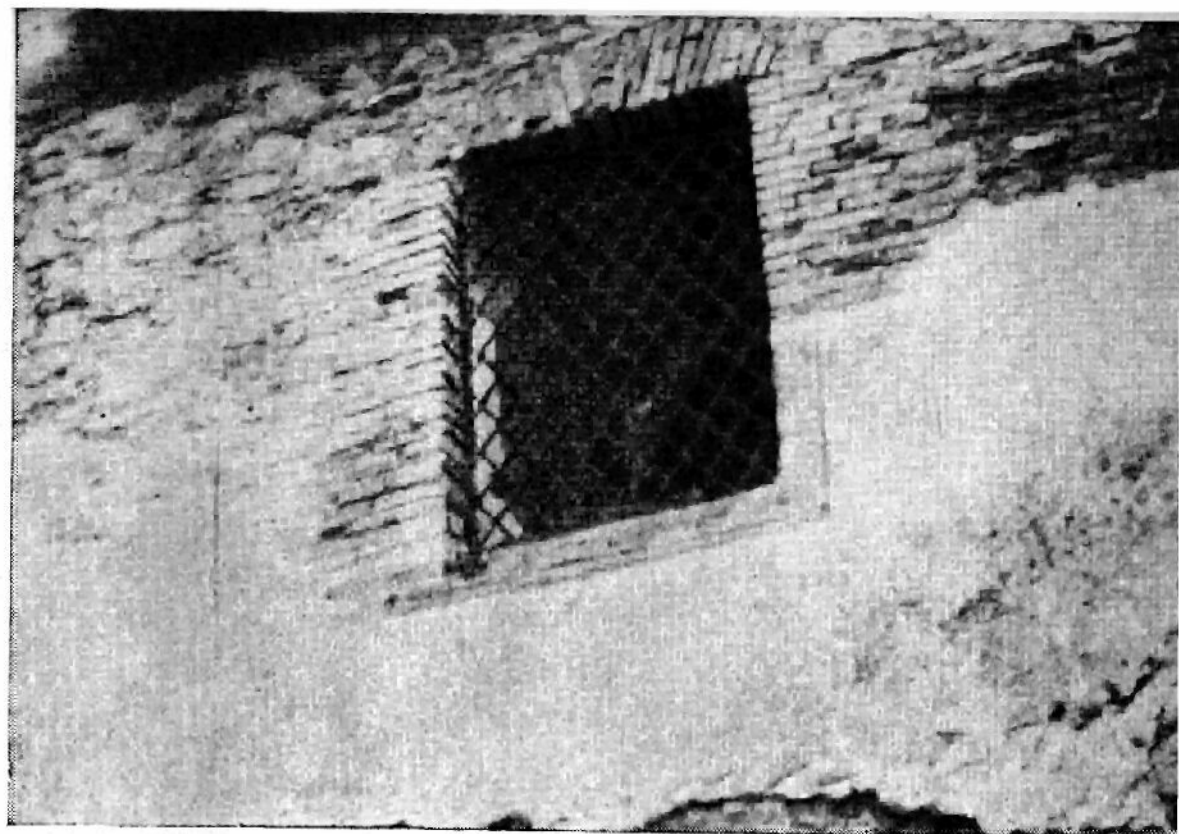
A csillogó fehér falak a nép alkotó erejének kimeríthetetlen mélységéről és a talajba gyökerező, tájhoz simuló formáiról beszélnek (67). Ezt találjuk nemcsak Galvácson, hanem jóformán a völgy minden falujában. Boldvától kezdve a völgy összes falvai erről tesznek tanúbizonyságot, ahogy áthaladunk Szalonnán, fel Martonyi községig és Meszesig.

A szalonnai kanyar után a Telekesi völgy tulsó oldalán a Hasashegy és Magasorom alatt alpesi szépséggel meghúzódo Perkupa községnél még meg kell állni és érdemes elidőzni ismét.

Itt volt ugyanis az a »kőműves

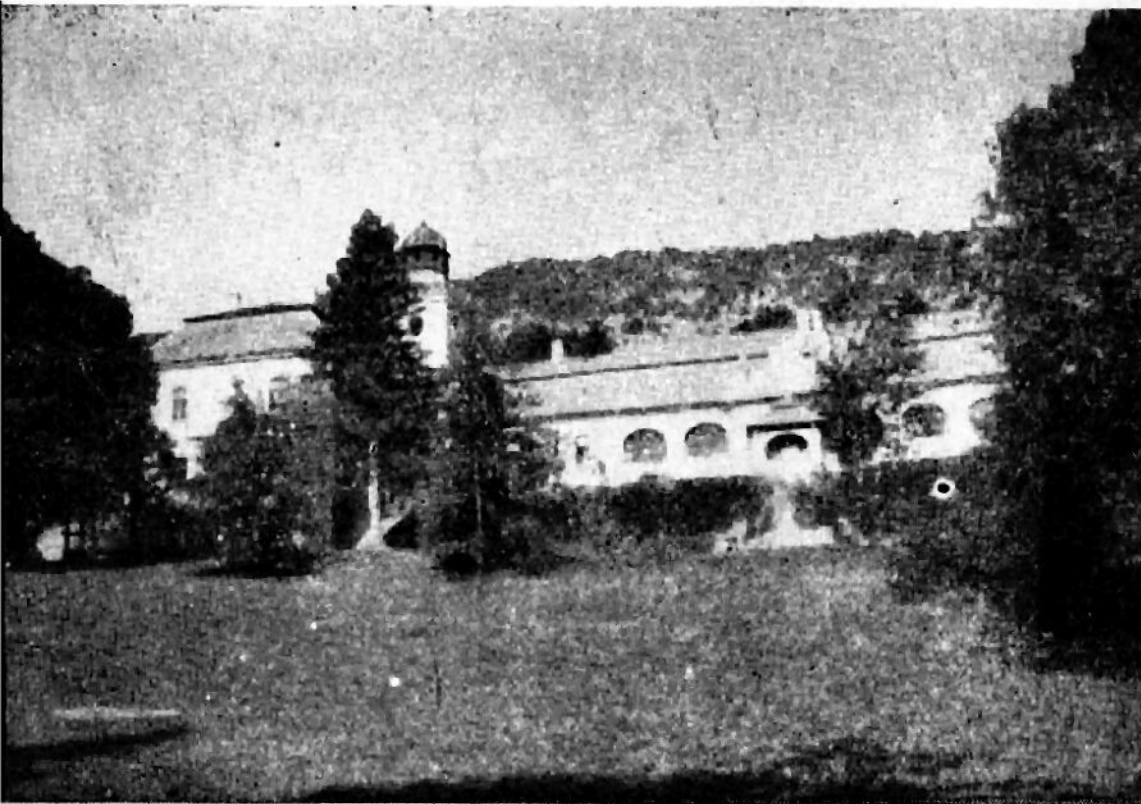
iskola«, ahol helyi »mesterek« a történelmi stílusok mindegyikéből legalább egy-egy részletmegoldás formájában páratlan szépséggel viték át az egyházi és világi építészet akkori díszítő elemeit a földművelő lakosság házára (68). Kőművesmestereink ezen eljárásával magyarázható, hogy nemcsak a Bódvavölgyben, hanem az egész megye északi részén találunk ilyesmit.

Rendkívül sok leleményességgel, ötlettel és művészeti erővel formált házak ezek. Egy-egy falut építészettörténeti emlékeink becses lelőhelyévé avatnak. Emelik a falu hírnevét. Végso fokon azt is ered-

51. Teljesen ép barokk ablakrács.

ményezhetik, hogy egész utcasorokat védetté kell nyilvánítani. Csak végre kell hajtani műemléki törvényeink rendelkezéseit. Ezáltal még olyan, eddig jelentéktelen község is, mint Perkupa, kiemelkedhet az ismeretlenség homályából. Egyik lakóházának díszítő elemei (69)

52. Tornanádaskai Hadik-kastély.

rendkívül hasonlítanak a már képben bemutatott hidvégardói Gedeon-kastélyhoz (55. sz. kép), de megtalálhatók Miskolc házai között is a Rákóczi utcán (70).

Következő épületünk klasszicista motívumokat mutat (70). Kutatóink, kiváló szakembereink feladata,

hogyan helyüket, pontos összefüggéseiket megtalálják a magyar néprajzban, építészetben. Bízunk benne, hogy feldolgozzák és közkézre adják építészet történetünk ezen újonnan feltárt adalékait, hogy egész népünk közös kincsévé válhassanak azok.

Az eklektika finom formái is megjelentek a falu házain (72), persze sok a hasonlóság, de még így is nagy a változatosság.

Az egyes kőműves iskolák mesterei egymással versenyre kelve építhettek részben saját, részben a tulajdonosok ízlése és elgondolása szerint. Az egyes házak műélvezetét fokozza azoknak zárt egységben,

utcaképben való megjelenése. A történeti stílusok mellett népi díszítő formák is megtalálhatók virágok, tulipán, szőlőfürt, szív és egyéb alakok vonalaiban (73, 74 és 75).

Az ablakok fölötti díszek és az oromfal ovális nyílásai kifinomult ízlésre vallanak (76). Ezek vagy a falun belül, vagy a környék kisenemesi kúriáitól kölcsönvett formák. Kár, hogy újabban az egyszerű fehérre meszelést a városiak olykor felemás ízlésének hatása alatt tarka színekkel váltják fel. Sajnos, az épületek lakói maguk sem tudják házuk értékét. Annak szépségére soha senki figyelmüket fel nem

53. Fáy-kúria Komjátiban.

hívta; legfeljebb azt tűnt fel nekik, hogy időnként egy-egy éles-szemű »városi«, hozzáértő »nadrágos« ember lefényképezi.

Perkupa legszebb háza gazdag népi díszítő elemeivel, szívalakú oromfal ablakaival, ősi tetőszerkezetével

54. A Fáy-kúria homlokzata.

a község északnyugati sarkában a ref. templomtól balra látható. A XIX. század közepén építhették. Itt egymás szomszédságában mind ilyen öreg-házak találhatók (77). A garáros oromzatú, szalma- és nádfedelű házak szomszédságában új épületek, modern városias

üzletek láthatók (78). Ez fogad bennünket Bódvalenkén. A kerítések meszelt betűi az új idők új szavait, a parasztság új életlehetőségeit hirdetik még itt is, az eldugott, kis hegyi faluban.

A most megalakuló termelőszövetkezetek, a völgy lassú, de egyre fokozódó iparosodása új építkezéseket, új lakóház-típusok kialakulását teszik majd lehetővé. — Ezek nép-egészségügyi szempontból tagadhatatlanul előnyösebbek lesznek, s magasabb életszínvonalat jeleznek. Ennek ellenére fokozott gondot kell fordítani a jövőben népi épületeink védelmére. Fontos lenne, hogy eze-

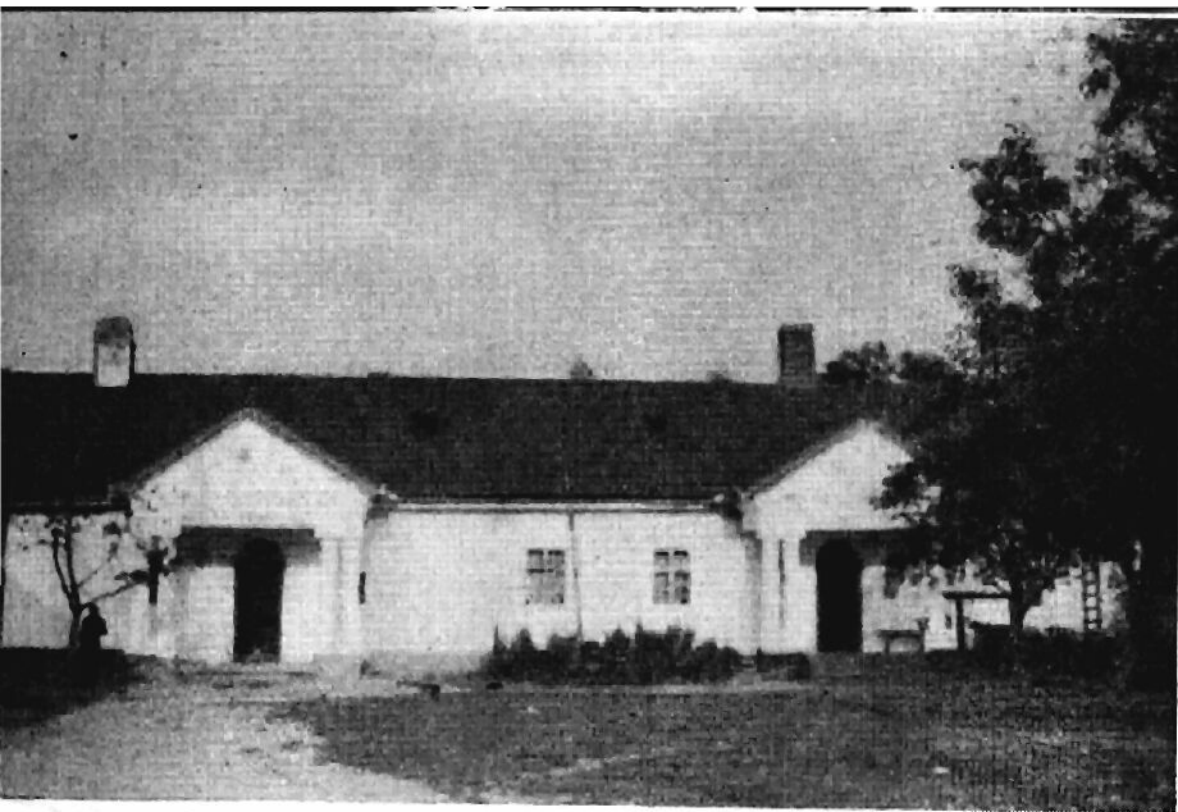
ket a házakat is a 13/1949. évi műemléki törvényerejű rendelet értelmében valóban közművelődésünk örökbecsű értékeinek tekintsük (79 és 80). Népi eredetű műemlékeink kimagasló példányait részesítsük védelemben és így az egész nép számára tegyük hozzáférhetővé. Ezt sürgeti dr. Vargha László: Magyar Népi Műemlékek c. jövőbe tekintő cikke a Magyar Építőművészetben. Vonatkozik a védelem lakóházakra, az egyszerű, de klasszikusan szép Szalonna, Perkupa, Galvács és más falvak parasztházaira, de vonatkozik a népi életformával összefüggő más melléképületekre is.

55. A hidvégardói Gedeon-kastély.

Ilyen melléképületek szép számmal kerülnek ki a Bódva-völgy mentén annyira elterjedt csűrös gazdálkodás építményei sorából (81).

A TEMETŐK NÉPMŰVÉSZE. Ennek a vidéknek ősi, kabar eredetű lakosságára jellemző, a székely

56. Hidvégardói kúria.

kopjafákhoz hasonló, fejfákban bővelkedő szőlősardói temető (82). Véletlenül sem látni egyetlen fakeresztet, vagy közönséges fejtül-való fát (83).

Ezekben is megtalálhatók a tájra jellemző díszítő formák, azok sok árnyalatú változatai (84 és 85).

De nemcsak ez a kis Hencz-völgyi falu, hanem sok más, Teresztenye, Égerszög, Bódvalenke stb. dicsekedhetnek hasonlóval. Ezek a magyar nép díszítő ösztönének ősi megjelenési formái, egyúttal pogánykori emlékek. Nehéz eldönteni, hogy melyik szebb megható egyszerűségében. Itt a halál természetes végpontja a paraszti életnek. Nem csinálnak belőle sem nagy teketóriát, sem hosszantartó sírást. Megülik az egyszerű tort. Ez egy emberöltővel ezelőtt még nagyobb ceremóniával járt. Temetői virág-kultusz sincs. A nyár zöld füve és a tél fehér hava terít örökösen váltogatott szemfedőt

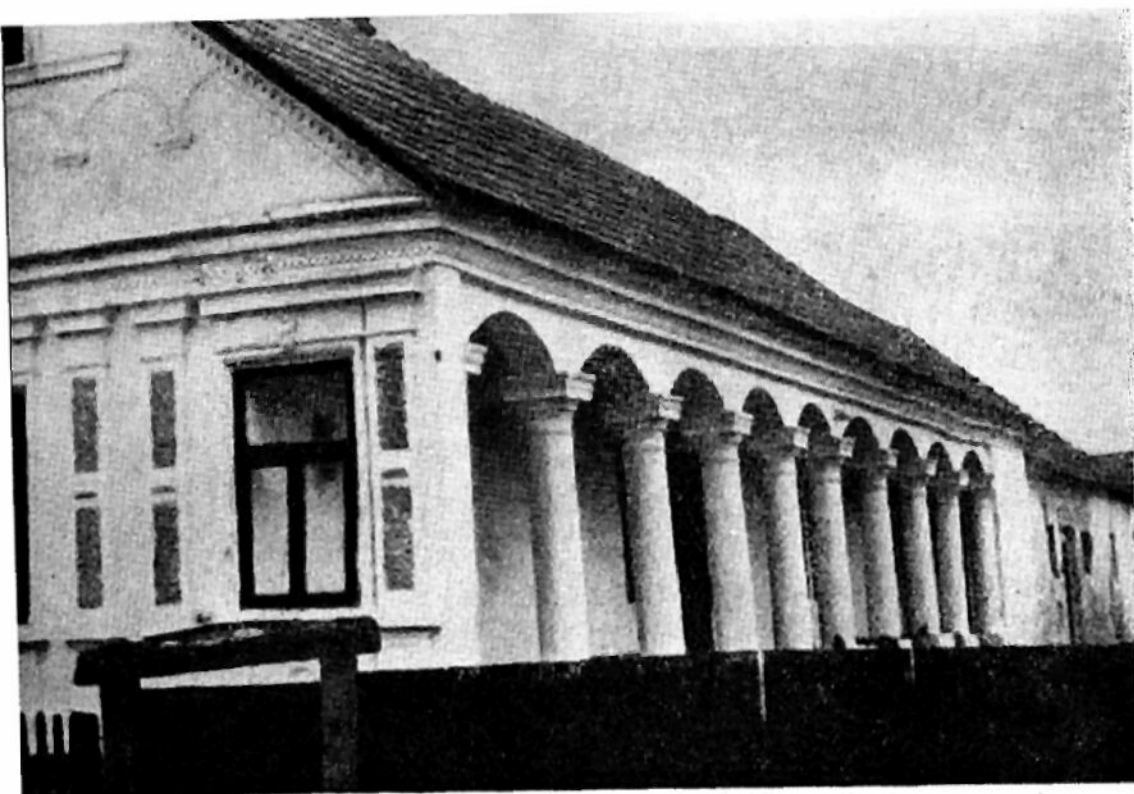
a Bódva-völgyi sírhantokra. Felettük még ott állnak az öreg fejfák. Így van ez évszázadok óta s ma is. Sajátos, tarka színezetű életformája van az itt lakó népnek. A városiak alig ismerik ezt az életformát. Városi emberek — még tudós kutatók is — ritkán vetődnek el a vasútállomásoktól messze fekvő hegyi falvakba. A palócságnak sajátos része ez a nép. Beszéde is az. Egy-egy betűt különös hangsúllyal ejtenek ki, szinte barkósan.

A magyar néprajznak feldolgozásra méltó, felbecsülhetetlen értékű anyaga lehetne. A kutatás már pár évvel ezelőtt megindult ugyan, de

57. Bódvalenkei kúria.

kormányzatunk hathatósabb támogatására lenne szükség, komolyan, rendszeresen műemléki felvételekre és a nagy hiányt képező »népi műemléki leltár« elkészítésére. Így egyes épületek egyik napról a másikra eltűnnek ugyan, de legalább fényképen, vagy fel-

58. Borsodi lakóház tornác-oszlopsora.

mérési rajzokon megmaradhatnának az utókor számára, maradandó értékei lennének nemcsak a jelen, hanem a jövő tudományos kutatásának is.

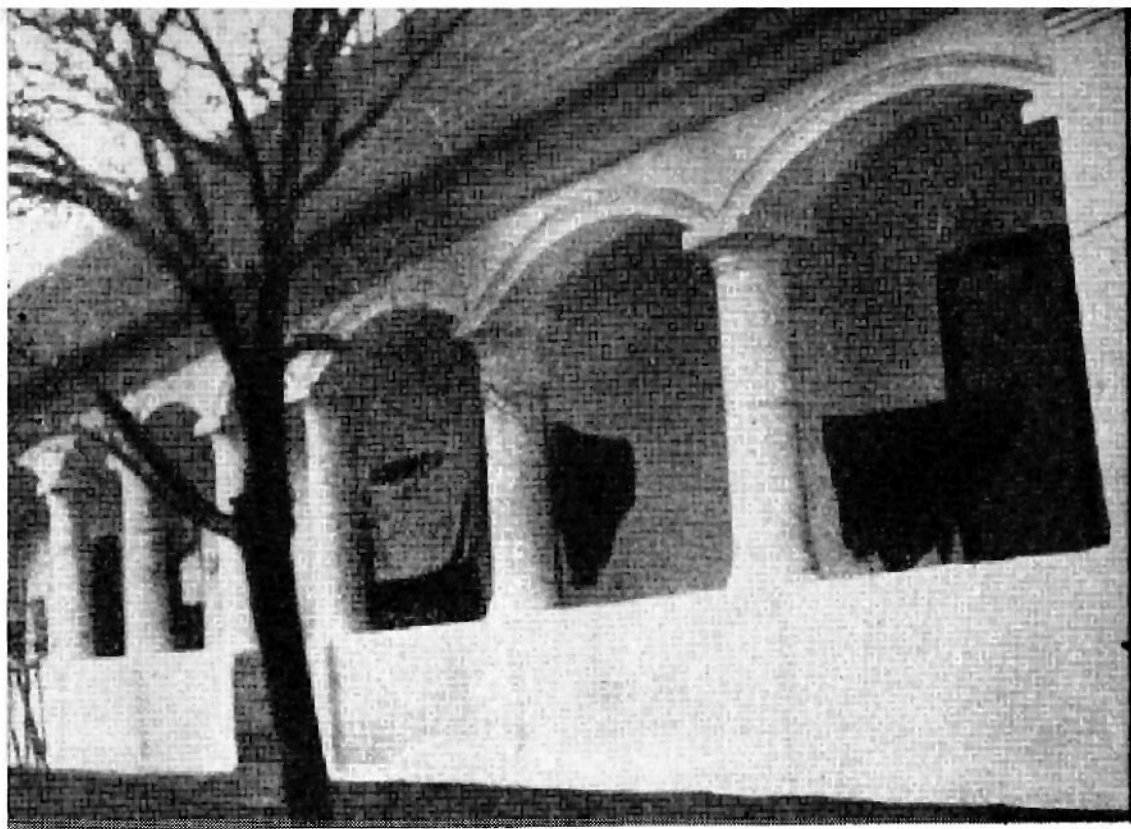
Tornanádaskán tapasztaltam, hogy 1955. telén és a nyár közepén lefényképezett egyik szép öreg lakóház

pár hét múlva már nem volt a helyén (86). Elsodorta a fejlődő, rohanó élet, hogy helyet adjon tágasabb, jobb, lakályosabb lakóháznak. Kérdéses, hogy művészi kivitelben mennyire pótolja az új a régit. Ezen is csak összehasonlítások során tudnánk elmélkedni.

Ezek a házak különben sem hosszúéletűek, mert ritkán készültek kőből, vagy más maradandó anyagból. A legidősebb is alig lehet több 100—150—200 évesnél. De évszázadok hagyománya, a fejlődés egy lépcsőfoka és a népi lélek egykori ízlése tükröződik bennük vissza.

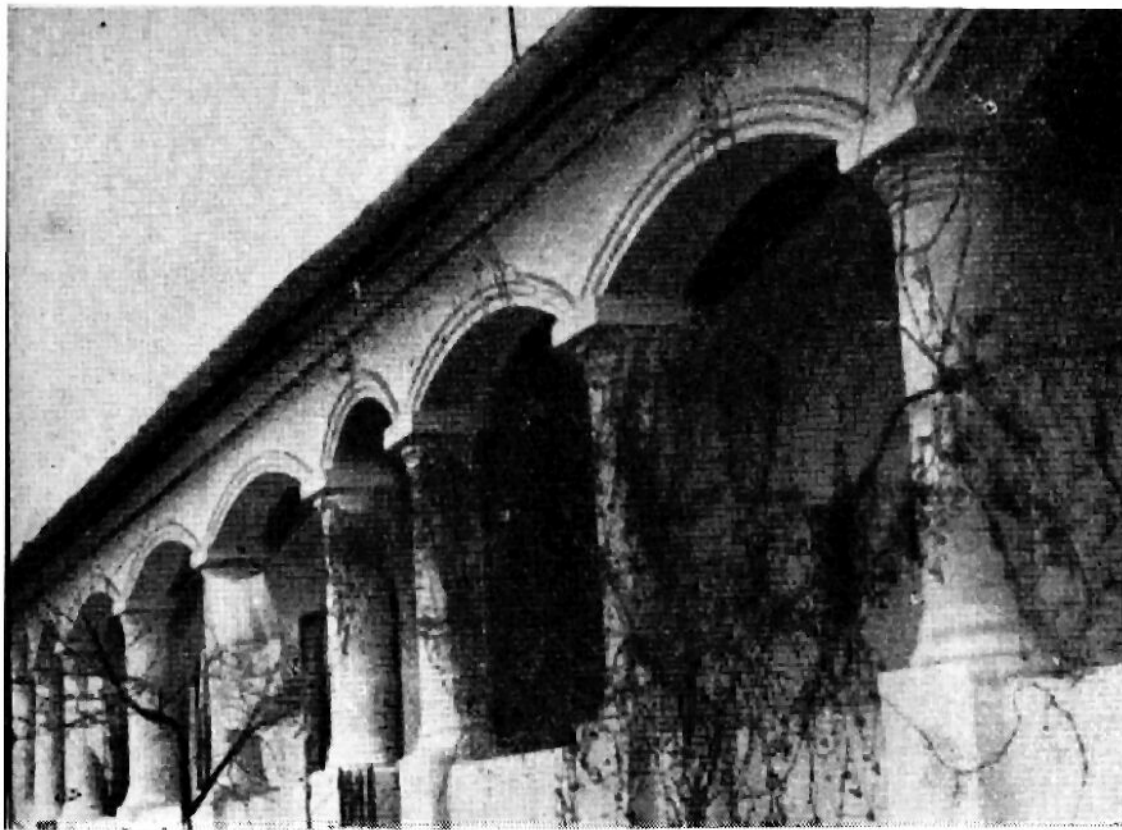
Elnyomott parasztságunk történe-

tében volt idő, amikor ezek a fehér falak jelentették a szabadságot, azt a lehetőséget, hogy motívumain keresztül gondolataikat, felfelé törekvésüket, érzéseiket őszinte nyíltsággal kifejezhették készítői és lakói. Átvették az államhatalom, a várak, az egyház építkezéseiből a főurak és nemesek kastélyainak és kúriáinak nekik legtetszetősebb formáit és díszítő-elemeit. Mindazt, amik leginkább megragadták figyelmüket, amiket magukénak éreztek. Csinosították, formálták őket. Másutt teletűzdelték egyszerű lelkük tulipános, szőlőfürtös és nemesszívű motívumaival. Csak így tekinthető

59. Borsodi lakóház tornáca.

folyamatosnak és egymásba forrnak a völgy kilenc évszázados építészete. Nem helyes egyiket sem külön-külön, elszigetelten, önmagában nézni, közigazgatási határokon akár belül, akár kívül. A természetes táj-jellegnek megfelelően kell szemlélni, nagy távlatban.

60. Borsodi lakóház tornáca.

AZ IPAROSODÁS JELEI, A SZOCIALIZMUS LÉTESÍTMÉNYEI. A történelem vihara, egyes évszázadok komoly változást idéztek elő a völgy képén. Megfigyelhetjük ezt a XV. századtól, jóformán emberöltőnként, napjainkig. Döntő évforduló volt a Bódva-völgy

népének életében is a mindnyájunk számára örökké emlékezetes 1945-ös esztendő, a »felszabadulás éve«!

Eddig lassan, tempósan módosult, most egyre inkább gyorsuló ütemben változik a táj arculata. Az egykori földesurak birtokain a kézi szerszámokkal dolgozó nép verítkezett. Most az állami gazdaságok, gépállomások traktorai dübörögnek. Szántják az új barázdát, hogy a föld örökké dolgozó népe belé vethesse az új életet adó magot. A legtöbb faluban már termelőszövetkezetek is virulnak.

Jelentkezik az iparosodás is. A szalonai állomásnál megnyílt új

mészköbánya kiváló minőségű anyagát több millió forintos költséggel épült magas rakodóról döntik a MÁV vagonokba (87).

Az állomásépület felett pedig szédítő magasságban emelkedik a Bányá- és Építőanyagipari ES. épülő, lassan már üzemelő nagyteljesítményű mészégetőjének hatalmas teste és kéménye (88).

Valamikor itt üzletet kereső, kizsákmányoló kalandorok tábori kemencéi égették a meszet. Maguk hasznára, a nép verítékén. Most a megye és távoli országrészek országépítő munkájához adják a nélkülözhetetlen építőanyagot.

61. Nyári konyha Borsodon.

A Rudabányai Vasércbánya érctelepe a telekesi völgyön és a hegyek mélyén keresztül idáig húzódik. Új érctelepek keresése közben 1949-ben a fúrótornyok Perkupa vadregényes határában anhidritet és gipszet hoztak felszínre. Azóta már megépült a Bódva szeszé-

62. Nyári konyha-homlokzat Borsodon.

lyes vízével nehéz küzdelmet folytatva a perkupai gipszbánya függő aknája. Ideiglenes tornya érdekessé-
gévé vált a Bódva-völgyi tájnak (89).

A 200 millió évvel ezelőtti tenger vizéből vált ki
a gipsz. Hatalmas tömbben helyezkedik itt el. Ásvány-

bányászatunknak féltett kincse. A
cementgyártás egyik legfontosabb
— idáig külföldről importált —
anyaga. A vele együtt előforduló
anhidrit az alföldi szíkes talajok
egyik talajjavító ásványa. Ebből
2000—3000 tonnát fognak őrölt álla-
potban évenként innen elszállítani,
eleddig terméketlen szíkeseink meg-
javítására. Az előforduló serpentin
pedig a kohászat grafitot helyette-
sítő ásványi alapanyaga. A fejlődés,
a jövő lehetőségei még ismeretlenek.
A bánya rendes termelést még nem
folytat. Annyi azonban bizonyos,
hogy már is új távlatot, munkaalkal-
mat és kecsegtető szint jelent a vidé-

ken. Észak felé haladva, a sík jobb-
oldalán emelkedik a fél cipó alakú
Esztramos, vagy Ostromos (90).

A rohanó vonat ablakán keresztül
elmosódik a hegy körvonala, de a
közepén hatalmas fehér vágás lát-
szik, mintha gigászi erő szelné át
a hegyóriást (91).

Az Ózdi Kohászati Üzemek mészkőbányája ez. Innen szállítják a
kohókhoz szükséges hozag-anyagnak
számító mészkövet. Tornaszent-
andrás és Bódvarákó népe dolgozik
itt főként. Minden egyes lerobban-
tott és összezúzott mészkőtömb
hozzájárult egyre nagyobb arányú
fejlődéséhez. A fűrőgépek és lég-

63. Fahíd a Bódván Szendrőnél.

kalapácsok zaja messzire elhangzik, a tehervonatok
fütytyétől naponként egyre zajosabbá válik a táj. Egyre
inkább szaporodnak az ipari létesítmények, bányák.
Tornaszentandrással szemközt, Tornanádaskán így ma
már szintén működik egy mészkőbánya, s ez a Lenin

64. A szendrői »festő-ház«.

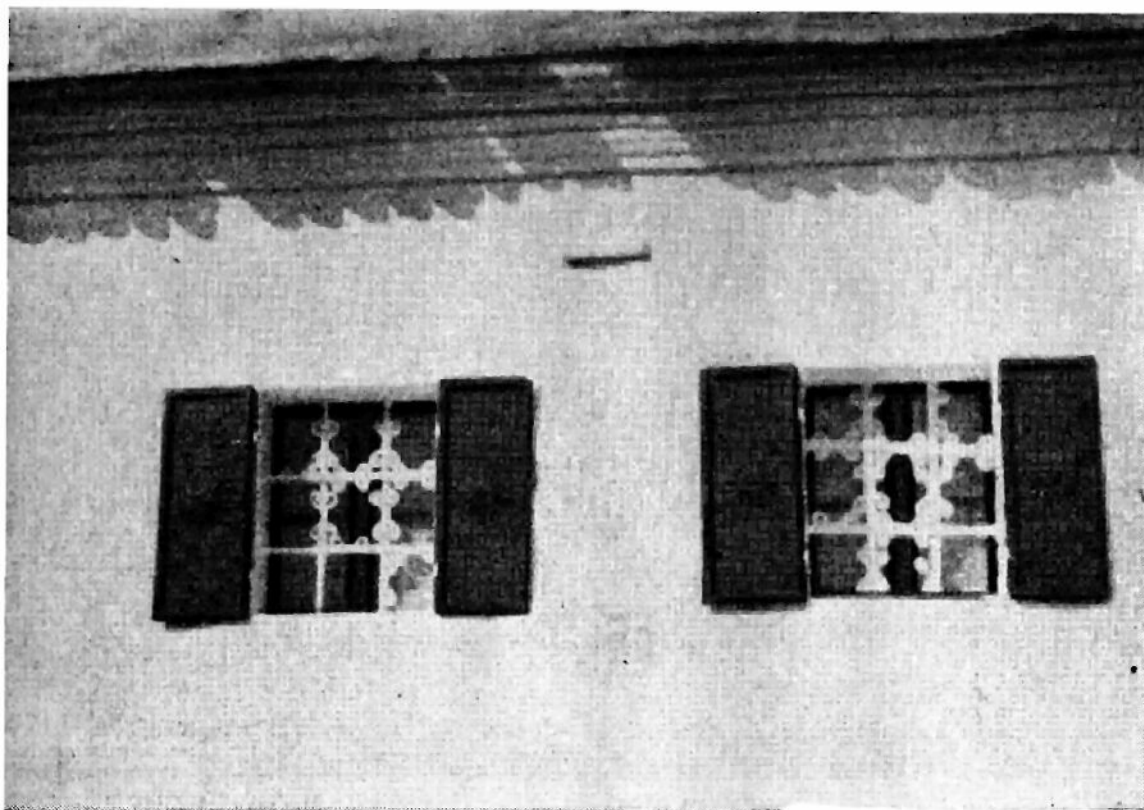
Kohászati Műveké. Ugyancsak a kohók számára termelnek itt mészkövet, hozaganyagot. Ez nagy fellendülést jelentett, munkaalkalmat a határmenti község lakosai számára. Kezdetben még primitív módon, lovaskocsikkal szállították a kitermelt mészkövet a vasútállomásra, ma már siklón, kiépített iparvágányon keresztül. Itt kezdik meg rövidesen a jóminőségű összetételű mészkő őrlését, hogy azt mezőgazdaságunkban a leromlott állapotban levő talaj megjavítására használhassák föl. Nagy jelentőségű lépés ez, amikor gondoskodás történik mészből szegény földjeink por alakban történő meszezésére, mert ez eddig megoldhatatlannak látszott. Hatása nyilvánvalóan jelentkezni fog a termés mennyiségének és minőségének növekedésében. A perkupai anhidrit mellett tehát ez lesz a völgy második legnagyobb segítségadása — ásványi kincseiből — korszerű mezőgazdaságunk számára.

Tornanádaskán a község déli oldalán, a karsztos hegyoldalban még egy bánya indult be, — ami ugyan pillanatnyilag szünetel —, vörösmárványt bányásznak hatalmas tömbökben. Az itt talált anyag nagyon hasonlít a pizsikei vörösmárványhoz, s nagyon jól hasznosítható lenne újabb építészeti alkotásainknál. Indokolt volna, hogy komolyabb formában foglalkozzunk ezen iparág, illetve az ily természetű bányák fejlesztésével. Ez a vidék különben is rendkívül gazdag azokban a mészkő-féleségekben, amelyek márványként való feldolgozásra alkalmasak. Így itt, ha Perkupáról kiindulva, végig hala-

65. Galvácsi tornácos lakóház.

dunk Égerszög irányában a Hencz-völgyön, az út két oldalán elterülő hegyek különböző geológiai rétegeiben változatos, gazdag sorozatokat találjuk meg. A vöröstől a szürkén keresztül itt fekete, ott fehér erezetű változatokig. Ezeknek díszítő elemként való alkalmazása

66. Művészi ablakrács galvácsi lakóházon.

rendkívül kedvezőek lennének új, nagy szocialista építésein alkotásainál. A környék népe ezt már korán felismerte és egyes helyi mesteremberek, ha nem is épületek díszítésére, de sírkövek faragására használták fel. Így ha megnézzük az új szőlősárdói temetőt, erről

a sírkövek egész sora tanúskodik, s helyenként felületük érdekes és megragadó állati és növényi maradványok vonalait mutatja a földtörténeti korok itteni élők világából.

A völgy ásványi értékeinek feltárása alig pár éve indult meg, feltehető, hogy a későbbi kutatások számottevő eredményeket fognak hozni. Az már ismert tény, hogy a rudabányai érctelepek áthúzódnak egészen Martonyiig és Meszes község határáig. Az is ismert, hogy hatalmas széntelepek hevernek még itt kiaknázatlanul a föld mélyében. Ezek már előre sejtetik azt, hogy megyénk szénbányászata idők folya-

mán áttolódik a Sajó völgyéből ide, a Bódva-völgybe. Ez természet-szerűleg maga után vonja a vasút- és úthálózat kiépítését és nyomában jár majd a nagyobb mérvű iparosodás. Ennek hagyományai megvannak, részben feltalálható tárgyi emlékekben, másrészt a levéltári anyagban. Marjalaki Kiss Lajos kutatásai alapján már tudunk arról, hogy megyénkben a vaskohászat és a vashámorok sora nem a Fazola Henrik-féle őskohóval kezdődött. Sokkal korábban, pontosan itt e völgyben, a Jósva-patak mentén már voltak hosszú időn át jól működő vashámorok. Az erre vonat-

67. Öreg lakóház Galvácsen.

kozó pontos adatok felkutatása folyik, közkézre adásuk rövidesen megtörténik, értéküket ma még nem tudjuk kellő mértékben felmérni.

A múlt emlékeivel, a falvak lakosaiban élő hagyományokkal érdemes foglalkozni. Egyes esetekben előre

68. Copf-stílus emlékét őrző perkupai lakóház.

vihetik a kutatás, feltárás munkáját. Teresztenye község lakói még emlékeznek arra, hogy alig másfél évtizede külföldi érdekeltségek színes fémeket találtak határukban, ezeknek teljes feltárása, bányászata azóta sem valósult meg. A beomlott kutatóakna figyelmeztető

számunkra és forrása lehet a jövőben a völgy lakói felemelkedésének. A felemelkedéshez szükséges anyagi eszközöknek. A bányákhoz, ipari létesítményekhez szükséges munkás-kéz itt jobban megakad, mert mezőgazdasági művelésre alkalmas terület aránylag elég kevés és a kirabolt erdőállomány sem ad elég alkalmat erdei munkára. Viszont a völgy lakói ragaszkodnak szülőföldjükhöz. Távoli vidéken nem szívesen vállalnak munkát. Ezért van komoly lehetősége annak, hogy a völgy bányászata és ipara kifejlődhessék. A füstölő gyárkémények rövidesen itt is meg fognak jelenni és a ma

még döcögő vonat a völgyön keresztül, belátható időn belül, kettős vágányon fog robogni.

A VÖLGY TERMÉSZETI ÉRTEKEI. A vasútmenti állomásépületek feltűnően szépek, tiszták és virágosak (92). Meglátszik rajtuk a gondos kezek ápolása. Ez a csín, tisztaság és ápoltság különös színfoltokat, pompát, harmonikus vonásokat ad véges végig a tájnak. Érdeemes megállni a szini állomáson.

Vasárnapokon, de hétközben is nagy itt a mozgás. MÁVAUT autóbusz viszi a felüdülni, természet szépségeiben gyönyörködni vágyó dolgozókat Szin—Szinpetri—Jósvafő

69. Barokkos, copfos lakóház Perkupán.

községeken keresztül a világhírű aggteleki cseppkő-barlang itteni bejáratához. Ez a magyar »barlangvidék«. A lezuduló csapadék ugyanis az itt elterülő karszt fennsík víznyelőin keresztül — a földtörténeti idők évmillióin átal — több hatalmas barlang-

70. Miskolci ház a perkupai díszítmények összehasonlítására.

rendszer képezett ki. Ma ezekre a Természetvédelmi Tanács ügyel fel és gondozza őket.

Az országút alatt, a barlangon keresztül folyó Jósvalpatak vizéből mesterségesen képezett tó fölött a Tengerszem Szálló fehér falai integetnek az érkező felé (94)

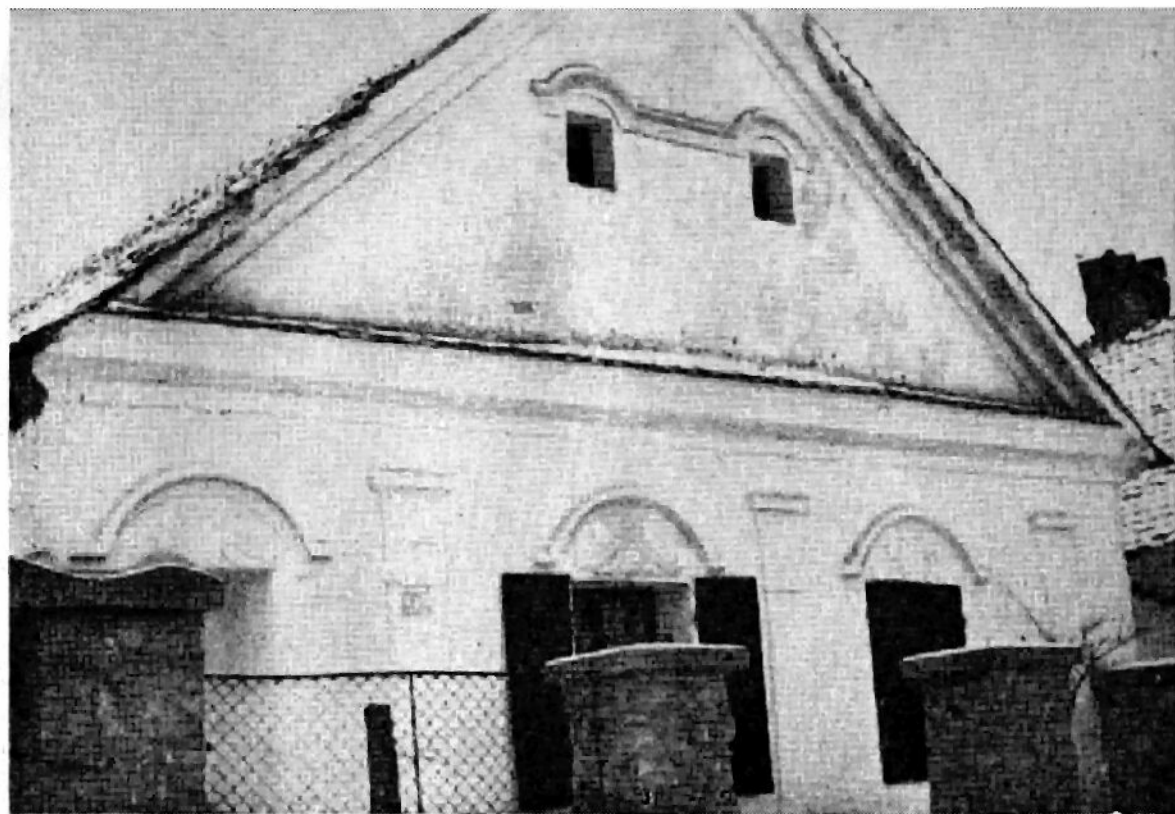
A tó végén zsilipeken keresztül zuhog alá a pisztrángokban bővelkedő víz (93), majd hangos csobogással száguld végig a völgyön, hogy lent a síkon egyesüljön a Bódvavölgy főfolyójával és elvigye meszsi földekre a magyar föld szépségének hírét.

A barlang csodálatos világát nem lehet célom sem ismertetni, sem méltatni. A barlang jelenlegi igazgatója, Jakucs László ugyanis 1952-ben megjelent »Aggteleki Cseppkőbarlang« c. munkájában, gazdag fényképanyaggal illusztrálva — könyvkiadásunk egyik remekművében — már közkézre adta és bárki

olvashatja. A tó alatt, a vízeséstől kiindulva, felfelé haladva a Tengerszem Szállóhoz érünk. Attól balra magas tetőszékű, manzard-szobás, népies tornácú iroda előtt Jakucs fogadja az érkezőket (95).

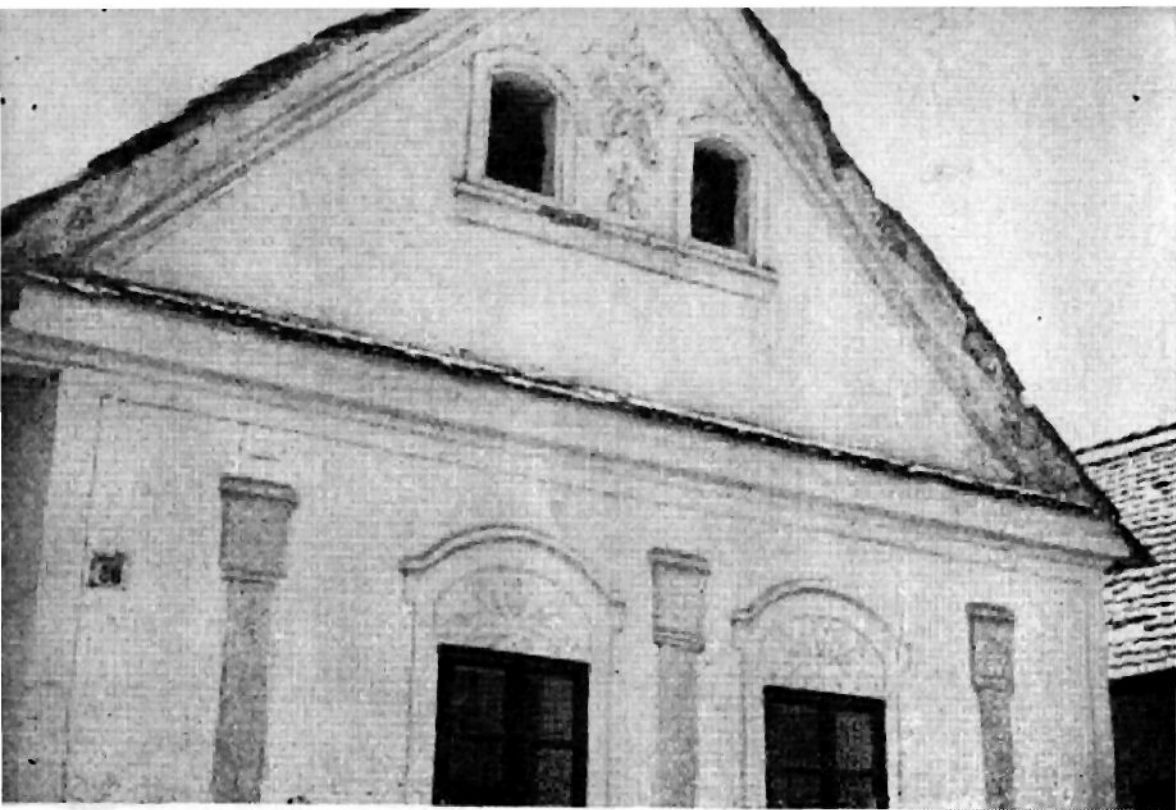
Jakucs László nevéhez fűződik a magyar barlangkutatók egyik legfontosabb eseménye, a Baradlát nagyságban majdnem megközelítő Béke-barlang felfedezése. Erről 1953-ban megírt, előbb idézett munkájához hasonlóan, feltűnően szép könyvében számolt be.

Érdemes visszapillantani a magyar barlangkutatók történetébe, — a Békebarlang felfedezésétől szá-

71. Klasszicista díszítményű lakóház Perkupán.

mítva. Csak így tudjuk igazán felmérni korunk ily irányú tudományos eredményeit és az elkövetkezendő idők lehetőségeit. Az aggteleki-karszttal először Vass Imre földmérő mérnök foglalkozott tudományos módszerekkel. 1825-ben nagy bátorsággal csónakon járta végig

72. Az eklektika finom formái perkupai lakóházon.

a barlang Styx-patakját, nem törődve az ezzel járó veszéllyel. Bátorságának jelentkezett is az eredménye. mert ekkor fedezte fel a Baradla ismeretlen 5 km-es szakaszát a Retekággal. A barlang ismert hosszúsága ezzel növekedett meg akkor 7 km-re és a feltárt

cseppkőbarlangok első helyére került az egész világon. Ez Vass Imre merész, de reális gondolkodásmódjának volt az eredménye és az eddig nem alkalmazott új szemlélet-módnak, ami nem az idealizmuson alapult. Sajnos, utána több mint egy évszázadig nem akadtak merész követők, akik formába tudták volna önteni, kivitelezni elgondolásait, előbbre vite a feltárás komoly munkáját. Kaffka Péter munkássága is csak a barlang még hiányzó részeinek, a főágnak a feltárására szorított 1922-ben. Döntőbb lépés volt a Kessler Huberté 1932-ben. Ekkor szegezte le azon álláspontját, —

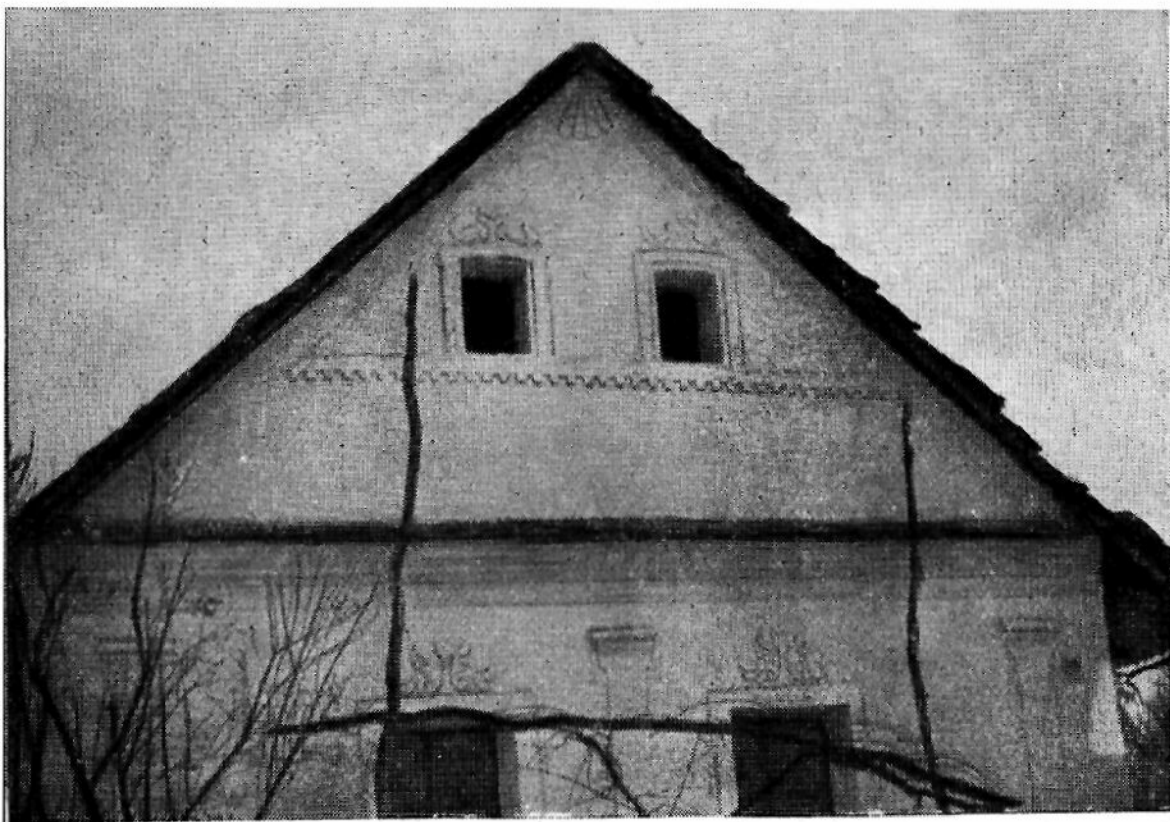
konkrét tények alapján, átjárva nemcsak a Baradlát, hanem a Domi-
cát is —, hogy az addig különálló-
nak vélt barlangok tulajdonképpen
egy hatalmas, összefüggő barlang-
rendszernek, »barlang-világnak« a
részei. Ezzel azonban hosszú évekre
lezárult a további feltárás munkája
és újabb döntő lépés csak a felsza-
badulás után következett be.

Ennek is megvoltak a tényleges
okai. Komoly műszaki felkészültség
vált szükségessé és a kutatás mun-
kájának teljesen új utakon kellett
elindulnia. Ez 1950 táján következett
be, amikor nem »belülről« próbálkoz-
tak kutatóink az eddig még ismeretlen

73. Perkupai lakóház a XIX. század végéről.

részek feltárásával, hanem az egész aggteleki karsztot
tették vizsgálat tárgyává. A környezet, a felszín,
a felszín fejlődésének összefüggései képezték a kiindu-
lási alapot. A merész, de logikus, reális gondolkodás-
mód, a folyóvíz eróziójának hatás-vizsgálata. A fel-

74. Népi díszítmények perkupai lakóházon.

színi patakok eltűnése s az, hogy ez milyen szerepet játszhat a föld alatt barlangok kialakítása tekintetében. Eddig az volt az álláspont, hogy a víz oldó hatása tette lehetővé keletkezésüket, míg most viszont az a megállapítás jutott uralomra, hogy a mélybe sodort

törmelékanyag végzi a kőzet kopatató, barlang-formáló munkát. — Ennek bizonyítására kezdték meg egyes víznyelők vizének vizsgálatát festési módszerekkel, ami forradalmian új volt a magyar barlangkutatás történetében. Az eredmény jelentkezett, megdöbbentő módon és hatalmas mértékben vitte előre a további munkát. Megdőlt az a régi álláspont, hogy egyetlen barlangrendszer fekszik az aggteleki karszt alatt és konkrétummá vált, hogy egy egész különleges, csodálatos barlangvilággal rendelkezünk. A régi Baradlától függetlenül több új barlangrendszer létezik itt, s ezek

feltárása érdekében folyt tovább a munka. 1952 nyara volt barlangkutatásunk legragyogóbb időszaka. Ekkor vált valósággá a tudományosan megalapozott állítás azáltal, hogy megtörtént a Baradlához hasonló nagyságú, csodálatos szépségű Béke-barlang felfedezése. Ma már több mint 10 km-es szakasza ismert és ha a széles tömegek számára ma még nem hozzáférhető, ez csak rövid idő kérdése.

Ez a hatalmas elméleti és gyakorlati eredmény további lendületet adott a feltáró kutatásokhoz. Eredményezte azt, hogy napjainkig újabb sora vált ismeretessé a »barlang-

75. Rokokó, klasszicista és népi formák perkupai lakóházon.

világ«-nak. Égerszög községben az Élelmiszeripari Minisztérium dolgozói tártak föl egy újabb barlangcsodát. Méreteiben és képződményeiben olyan természeti értéket képvisel ez számunkra, hogy méltán sorolhatjuk a Baradla- és Béke-barlang után harmadik

76. Finom arányú díszítmények
perkupai lakóházon.

helyre. Erről az égerszögi Szabadság-barlangról alig szereztek tudomást országunk dolgozói, amikor a sajtón és rádión keresztül arról értesültek, hogy ismét egy újabb, egy negyedik barlang vált ismeretessé.

A rohanó napok, hetek és hónapok nem tűnnek el hiábavalóan, mert eredményei állandóan jelentkeznek. 1955 nyarán a Budapesti Műszaki Egyetem kutatói újabb, nagyobb kiterjedésű cseppkőbarlangot tártak fel Jósvafő községtől északra. A Kistohonya forrás árvízi kiömlőjének megbontásával jutottak be eddig 300 méter hosszan ismert szakaszába. A továbbhaladást egy vízzel telt szifon akadályozta, kiterjedése ismeretlen. Annyi bizonyos, hogy az eddig ismert barlangokkal nem állt összefüggésben.

Vass Imréről nevezték el.

Az ismert részek hosszúsága meghaladja a 36 km-t, ezekhez kapcsolódnak az elméletileg ismert, de még fel

nem tárt, emberi lábtól nem taposott újabb barlangszakaszok. Mert ilyenek is léteznek. A Baradla alatt egy alsó-barlang húzódik meg, ugyanezen a területen a Róka-barlang és Teresztenyén egy harmadik tartozik ebbe a csoportba. Csak idő kérdése ezek tényleges feltárása, megismerése.

Mindez csak a barlangkutatás történetének régebbi és újabb kori összefoglalása, s mellette a végzett munka másik oroszlánrészét a barlangvilág megismertetése képezi. Természeti értékeink ma már népünk közkincsét képezik, ezért gondoskodás történik a tekintetben, hogy hozzáférhetők legyenek a széles néprétegek előtt. A felszabadulás előtt nem volt korszerűnek mondható: a Baradla berendezése, a közlekedési utak, világítás és egyebek, de még ami volt, az is tönkrement. A harcok maradványainak eltakarítása után komoly összegű állami támogatással Révész Lajos és Dancza János

77. Perkupai lakóház az 1860-as évekből.

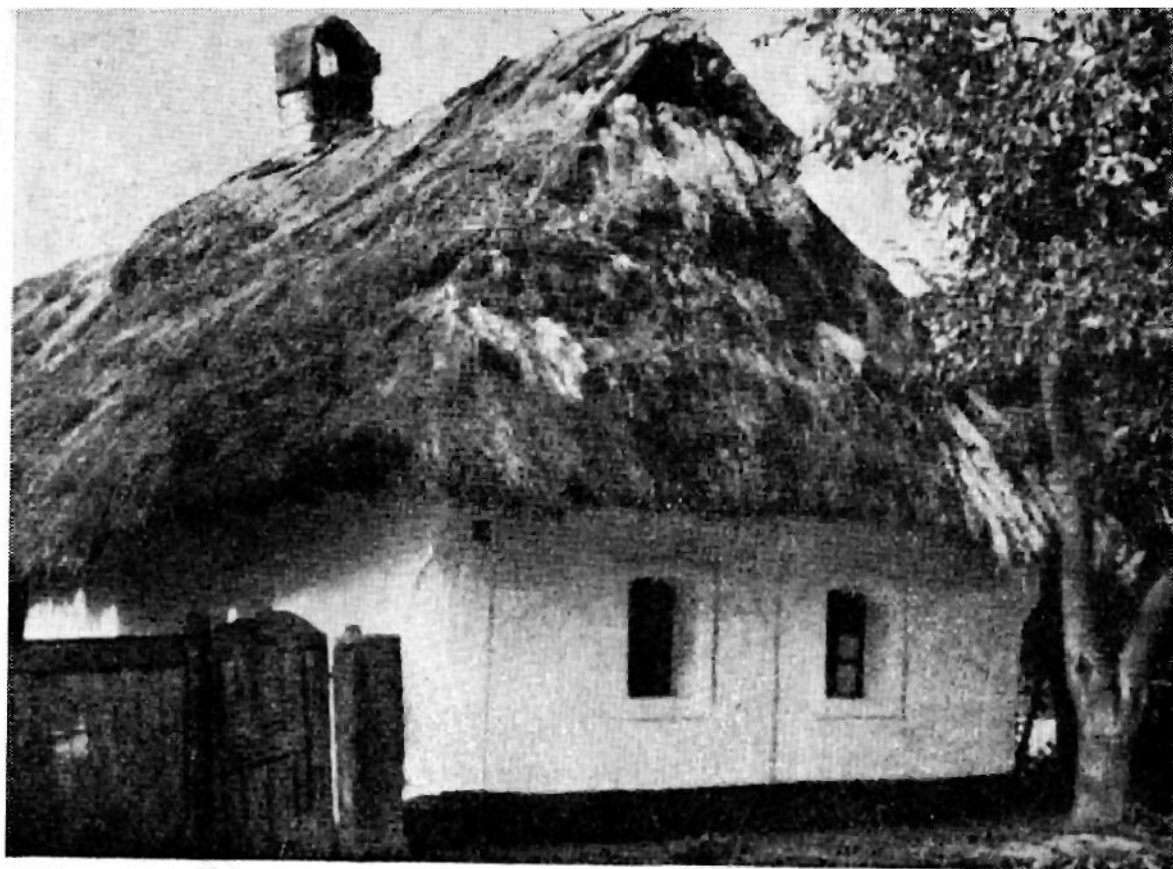
78. Bódvalenkei utca-kép.

munkálkodtak korszerűsítésükön és ma már a régi Baradla hosszú szakaszán olyan villanyvilágítási hálózattal rendelkezünk, amely a rejtett fényű megvilágítás alkalmazásával csodálatos szépségében tárja föl a barlangvilág ezer titkát — a felüdülni vágyó dolgozók,

túristák előtt. Hogy ez mennyire hasznos és milyen nagy az érdeklődés a különböző társadalmi osztályok dolgozóiban, legjobban az mutatja, hogy amíg a felszabadulás előtt évenként 3—4000 látogatója volt a barlangvilágnak, ma évenként meghaladja a félszázezret. — Munkás, paraszt és értelmiségi, egyénenként, de csoportosan is szívesen keresi fel a Bódva-völgynek ezt a részét. Mi erre büszkék lehetünk, mert nemcsak a magyar földnek képviseli páratlan értékét, hanem a világ természeti értékei között is jelentős helyet foglal el. Ez az oka a nagy nyüzsgésnek,

ami naponként tapasztalható a Tengerszem Szálló előtt. Ma már a természet kincseinek és csodáinak valóban mindenki birtokosa (96).

A természetvédelem pedig az egész dolgozó nép ügye, s ez a Minisztertanács 1949. évi 4235. sz. rendeletének az eredménye. Ez hívta életre a Természetvédelmi Tanácsot. Tényleges hatalommal ruházta fel, hatáskörét kiterjesztette. A természeti értékek felkutatásán és védelem alá helyezésén kívül a védelem végrehajtásának ellenőrzésével is megbízta. Ez a munka szolgálja a népi állam tudományos és kulturális fejlődésének ügyét.

79. Bódvalenkei lakóház 1850-es évekből.

A Bódva-völgy a »Barlang-vidéken« kívül más hasonlóan szép és ritka természetvédelmi területtel mindezideig nem dicsekedhetett. Ez év januárjában döntő változás történt e téren. Véletlen folytán Tornánádaskán jártam s a Hadik-kastélyt szemlélve, figyel-

80. Lakóház Bódvalenkén.

mes lettem a nagy (13 kat. holdnyi) park gazdag, változatos és ritka fáira.

Az áruló jel egy mammut-fenyő, a *Sequeia* Wellingtonia volt (97). A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulaton keresztül sürgősen meg-

kerestük a Természetvédelmi Tanácsot, hogy ezt a figyelmüket eddig elkerülő, de felbecsülhetetlen értékű parkot védetté tudjuk nyilvánítani. A Tanács felkérte Társulatunkat a javaslat megtételére és a faállomány anyagának botanikai begyűjtésére. Fóriiss Ferencsel és dr. Árokszállássy Zoltánnal hármasban indultunk el ez év nyarán. A Wellingtonián és a szembeötlő öreg kőrisfákon kívül (98) meglepően változatos, ritka, lombhullató, örökzöld faállományt és cserjéseket is találtunk. A kastély bejáratától jobbra hatalmas kaliforniai cédrus, *Libocedrus decurrens* (99).

A karsztos hegyoldal lejtőjén ki-
képzett park (101) — a lakosság
elbeszélése szerint — a múlt század
utolsó harmadában, akkor hatalmas
összeget kitevő egymillió arany-
korona költséggel létesült. A Hadik-
család — a Berlint is megsarcoló
huszárezredes utódai — nagy rajon-
gója volt a növényvilágnak. Díszfák
telepítésén kívül pl. spárgatenyésztéssel és gyümölcskertészettel is
foglalkoztak a negyven holdat meghaladó belsőségen. Jellemző, hogy
Abaújtorna vármegye 1896-ban
megjelent monográfiája sem a park-
ról, sem a majdnem 20 holdas gyü-
mölcsösről semmi közelebbit nem

81. Lábascsűr Teresztenyén a XIX. század elejéről.

mond. Az akkori idők uralkodó osztálya főúri hóbort-
nak, bolondságnak bélyegezte a figyelemre méltó kez-
deményezést, az ilyen méretű természet-kultuszt.

Eredetileg 96 fenyő- és 40 tuja-féle került telepíté-
sre, melyekből idők folyamán sok elpusztult. Ennek

82. A szőlősardói temető fejfái.

ellenére a park ma is eléggé épnek mondható. Köszönhető ez annak, hogy a középben elterülő kastély a dolgozó népé. Gyógypedagógiai Intézet működik benne.

A fenyőfák és más tűlevelűek zöld, kék, ezüst és fehér színű csoportjaiban megtalálható a magas észak

gyermek: *Pinus banksiana*, *Pinus griffithii*, a himalájai fenyő. A *Picea abies*, vagy *excelsa*, ami csak a Kárpátokban és az Alpokban 2000 méteren felül tenyészik. A *Tsuga americana*, a kanadai fenyő (100), az *Abies alba*, az Alpok, az Appenninek, Korzika fája.

A park fái között öreg botanikusok is csak levett kalappal tudnak megállni a bódító, de egyben gyógyító erejű, gyantaillatú levegőben. Ritkán, vagy sehol nem látható fajták sorakoznak tovább: *Abies nordmanniana* a Kaukázus, *Abies numidica* és az *Abies arizonica* Közép-Amerika fája.

A természet szépségeiben a fellegekig tobzódik, a zöld gyepszőnyegre veti árnyékát a Thuja gigantea és a távolkelet fája, a Thuja koraiensis. A Taxus baccata, a tiszafa-félék legalább 10 változatával sorakozik fel, piros termésük mint gyöngyszemek csillognak a zöld tűlevelek között.

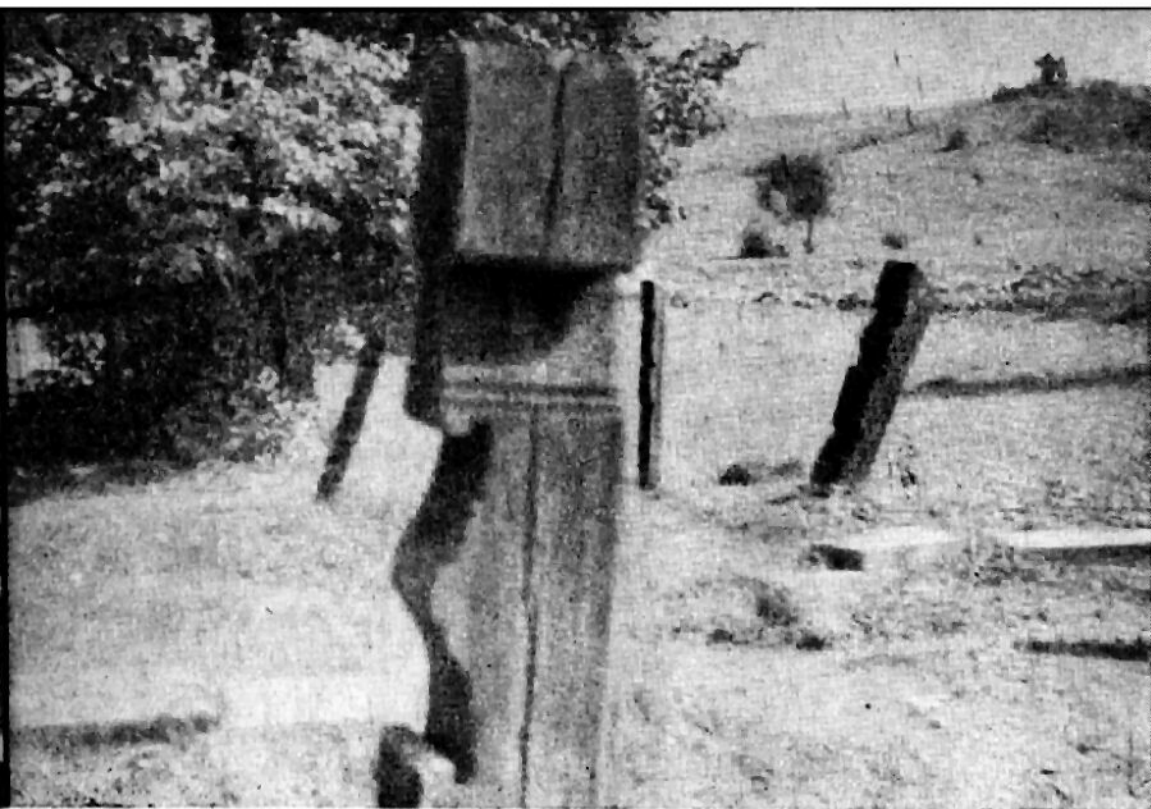
Másutt a Quercus frainetto, a vértölgy integet piros leveleivel, lejjebb a vérmogyoró és a vérnayr. Az ismert és ismeretlen lombhullató fáknak és cserjéknek változatos gazdag sora.

Alacsonyabb rendű növények is ritka változatokban találhatók. Köz-

83. Szőlőszardói öreg fejfák.

tük olyan fajta is rejtőzik itt, mely eddig csak a Skandináv félszigeten volt ismeretes. Ennek talán az éghajlat, az egészen rendkívüli időjárási tényezők lehetnek előidézői. A park fái néha még délelőtt 11 órakor is köd ül, pára-dús a légkör. Máskor fűtyülve

84. Szőlőszardói fejfa.

száguld végig a szél a stósi, szomolnoki és mecenzéfi hegyek felől. A fák közül gyakran látni a Tátra csillogó, hósipkás csúcsait. A kastélyban kitömött északi héja. A »magas észak leánya« távoli vidékek vándoraként kerülhetett e tájra.

Szinte megdöbbentő a természetnek ez a gazdagsága. Hónapokra szóló munkát ad a kutatónak. A begyűjtött anyag feldolgozása folyik és lassan immár vége felé közeledik. A számbavétel után megteesszük javaslatunkat a védetté nyilvánításra a Természetvédelmi Tanács felé. Egyidejűleg közkézre adjuk a feldolgozott anyagot. A védettség kimondása után Tornanádaska parkja a megye legértékesebb természetvédelmi területe lesz s megelőzi jelenlegi védett területeinket értékben. Hasonló a zirci, alcsúti, szarvasi és a Bakony közepén lévő, Városlőd melletti ú. n. Iglauer-par-

kokhoz. A dolgozó nép tulajdona lesz, fontos idegenforgalmi hely. Sokan találnak majd itt is felüdülést, magukkal víve a természet örök szépsége iránti vonzalmat. — Vonatra szállva, az ablakon keresztül a távolból is szemmel kísérik. Nehéz elszakadni tőle, bármennyyszer is megfordultunk ezen a tájon. Fái közül messzire integet a Tátra faóriása, a Pinus cembra, a cirbolya fenyő...

A természet értékeit és szépségeit kutatgatva, a völgy tulsó oldalán — értelmes, forró szívű magvar emberek útbaigazítása alapján — egy másik értékes területre is eljutot-

85. Szőlősardói fejfa változatok.

tam. Ez szintén alkalmas a védetté nyilvánításra. Sőt, ha felelősséget érzünk dolgozó népünk iránt, kiharcolása kötelességünk. Ez a bódvarákói hegy déli lábánál elterülő egykori Keglevich-park maradványa.

Délnyugatról és délkeletről körülölelik az Esztramos

86. Lebontott tornanádaskai népi műemlék.

hegy lábát. Kis parcellái ma nagy többségükben városi dolgozóké, kik kisebb konyhakertet és gyümölcsöst létesítettek, s szombatonként ide járnak felüldülni.

A töredék-park fái között kis mesterséges tó húzódik meg a Bódva malomárka mentén. A tó körül hatalmas

törzsű ősfák, ritka idegen faóriások... A tó tükrén a csillogó napfényben ott ül még a reggeli köd. A köd alatt a víztükörben a parkszéli *Taxodium distichum* faóriása, két hatalmas példány nézegeti benne lombhullató túleveleit... (102)

Közép- és Észak-Amerika, a Mississippi, Mexikó egyes vidékeinek és Indiának érdekes fája.

Eredetileg három volt belőle, de hozzá nem értő tulajdonosa kivágott közülük egyet.

A hegy tulsó oldalán a szelíd gesztenye egész ligeteket alkot, bár nem ennek, a meglehetősen magas, északi vidéknek a fája.

A fák sűrűje még sok ritkaságot, feltárássra váró fajtát és egyedet rejtget. Felkutatásuk a jövő feladata. Korántsem elhanyagolható feladat ez, mert nemcsak nekünk, de az egész művelt világnak kultúrvagyona, a közműveltségnek pompás kincsét sejtik itt a szakemberek.

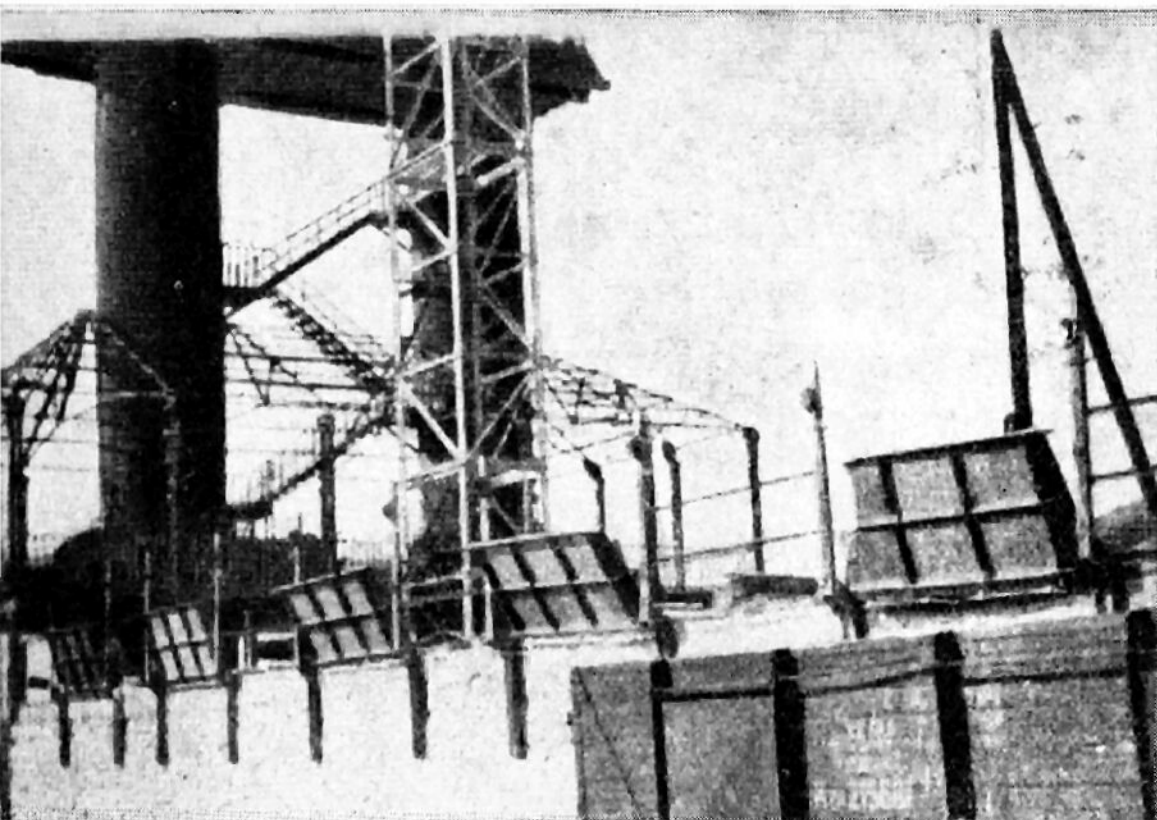
A Bódva-völgynek külön értékét alkotják. Allíthatom, hogy pár év leforgása után — a művészeti értékek, szocialista életünk nagy alkotásai mellett — ezek a természeti kincseink a »barlang-világgal« együtt sokkal hatalmasabb tömeget fognak vonzani e tájra. Egyre több tudóst, kutatót, természet-

búvárt, s még több felüldülni vágyó, érdeklődő dolgozót és turistát.

Mindenfelé jól ismert fogalommá és minden nemeslelkű embert magához csalogató ritka területté fog válni a Bódva-völgye.

A bódvarákói tó vizében visszatükröződő fenyőóriás kisebb társaival összefogva (103) nemcsak egy-két kósza idegent, vagy szülőföldjét szerető, haza-hazatérő magyart fog idecsábítani és gyönyörködtetni, hanem — nemzetiségre való tekintet nélkül — a világ dolgozóinak ezreit s talán tízezreit.

A völgy arculatát napjainkig az határozta meg, hogy lakói mezőgazdasággal, földműveléssel foglalkoztak. Ez megmutatkozik a tájnak sokirányú külső, látható jegyeiben. Ma már észrevehetjük azonban azt is, hogy e téren is döntő változások születnek, az ősi formák változnak, roham-léptekben megindult a fejlődés. En-

87. Szalonnai magas-rakodó.

nek mérföldkövei a völgy állami gazdaságai: a boldvai, abód-királykúti és hidvégardói állami gazdaságok. — Széles területre sugárzik ki a tájban a nagyüzemi, szocialista mezőgazdaság sok-sok előnye. A szendrői gép-állomás traktorjai pöfögnek végig a Bódva-folyó síkján

és az ezt övező halmokon. A falvakban most alakulnak a termelőszövetkezetek százai. Emberibbé válik a munka, s növekszik a termés-eredmény.

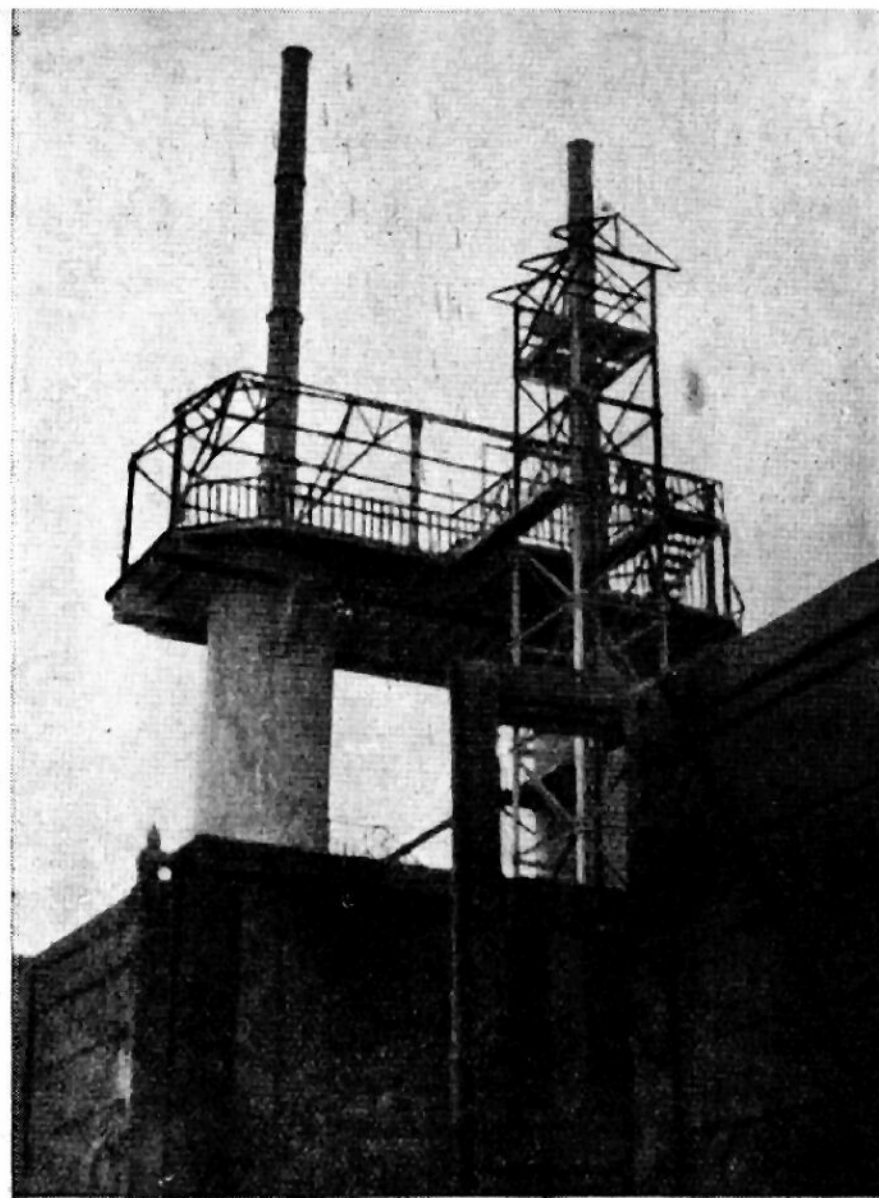
A völgy különleges adottságai mégis korlátokat szabnak a fejlődés elé. Nem rendelkeznek gazdagon termő földterülettel.

Ami van, az is leromlott talajerőben s még évtizedek szükségesek az elmúlt évszázadok hibáinak kiküszöbölésére. Mégis a múltból felhasználhatunk olyan megbízható adatokat, melyek elősegítenék a fejlődést. És a völgy lakóinak életszínvonal-emelkedését hoznák maguk után.

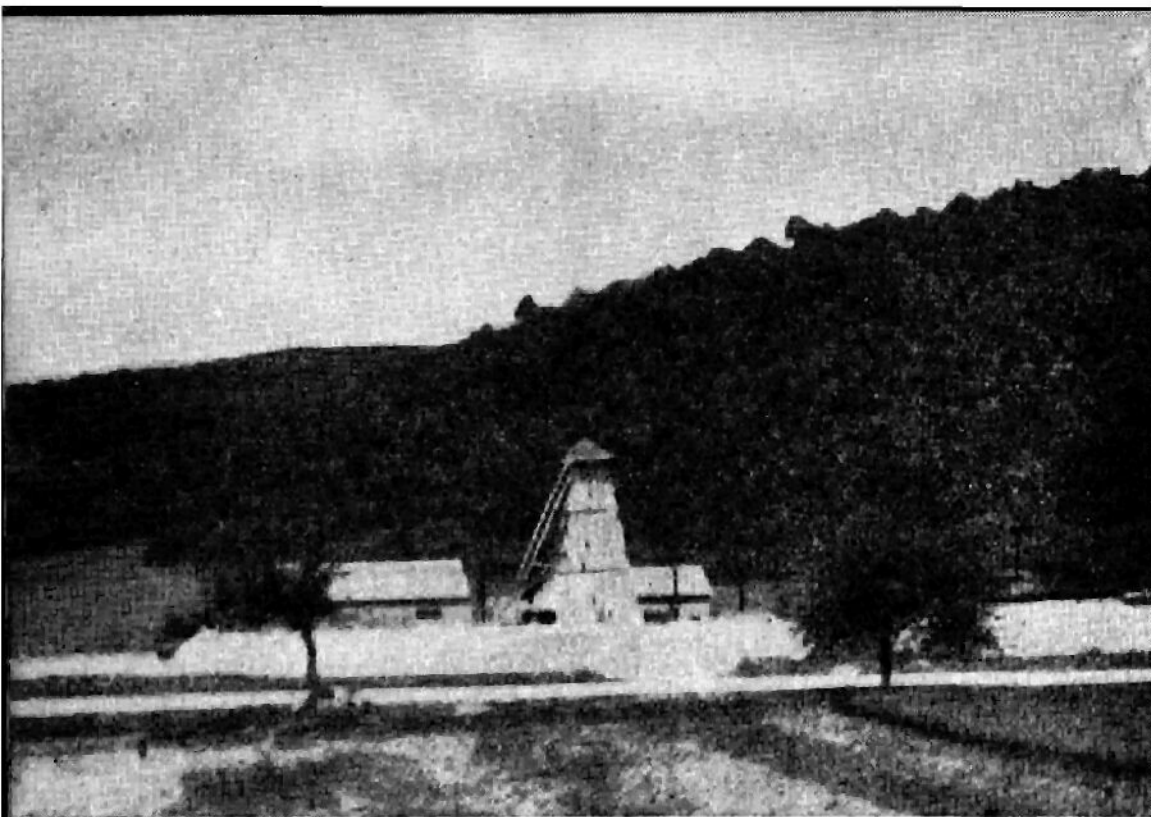
Egykor virágzóbb állattenyésztés, juhtenyésztés folyt a Bódva-völgyben, ami ma elhanyagoltabb. Helyenként jövedelmező ipari növény- és magtermelés, ami nemes valutát jelent egész népgazdaságunknak.

Komoly multra tekint vissza a gyümölcs- és szőlőtermesztés. Mindkettőre kiválóan alkalmas a völgy nagy része. Az erre vonatkozó dokumentum-anyag alapján kívánatos lenne ennek visszaállításával, esetleg szélesebb alapokon való kiterjesztésével, újjáépítésével foglalkozni. Nagy egészében a völgy mezőgazdasági művelésre alkalmas területeiből csak kis hányad az, ami megfelelő növénytermelésre, szántóföldi gazdálkodásra. A túlnyomó rész belterjesebb gazdálkodást igényel.

Ily értelemben a romok megtalálhatók a völgy falvait övező dombokon, de néhol még az erdők is aranyat rejtene. A Szendrő, Szendrőlád környéki hegyekből

88. Szalonnai mészégető.

89. *Perkupai gipszbánya, tájba illő tornya.*

kapja ugyanis alma- és vadkörte-mag utánpótlását jóformán az egész ország faiskola-hálózata.

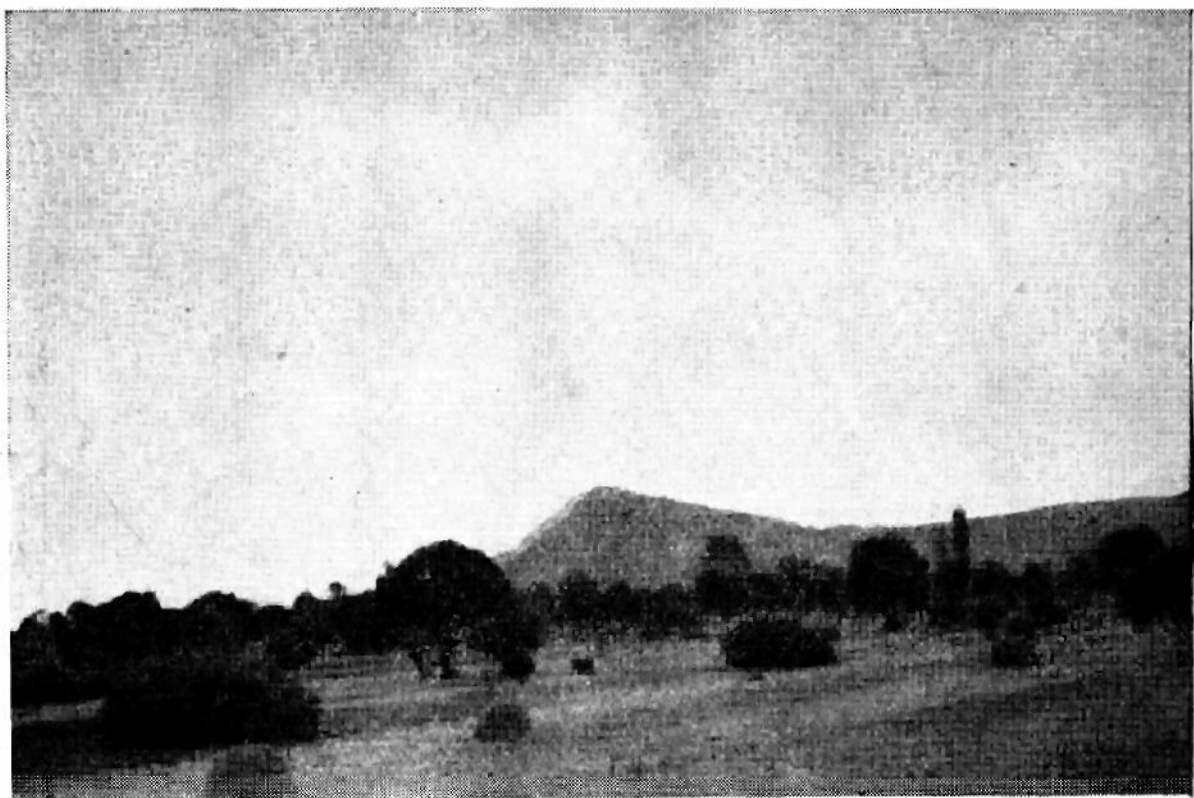
Más községek határaiban pedig hiányos szőlőtáblák hívják fel magukra a figyelmet, elmondván azt, hogy a múlt század utolsó harmadában még meg volt az

egységes Bódva-völgyi szőlőtermő terület, borvidék. Ez zömmel Balajt, Ládbesenyő, Szőlősardó, Szin, Szögliget és Bódvaszilas határát ölelte fel. A filoxéra előtt, Keleti Károly szőlészeti statisztikája szerint, 1139 kat. holdon folyt a szőlőművelés. Ennek emlékét egyes községek viszonylatában már jóformán csak a név őrzi meg, területei oly kicsire zsugorodtak össze, bortermeése oly kevés. Ijesztő példa erre Szőlősardó. Valamivel jobb a helyzet Bódvaszilason, de egészében itt sem biztató.

Kíváncos lenne a felújítások mielőbbi tervbe iktatása, ha nem is

egy, de több egymásután következő 5 éves terv során. E téren jó példával járhatnának elől a völgy állami gazdaságai és termelőszövetkezeti csoportjai. Ez a kezdeményezés találkozna a völgy lakóinak lelkesedésével és jólétükön felül hasznosan emelnék aranyvalutában, pillanatnyilag ki sem fejezhető összegben nemzeti jövedelmünket.

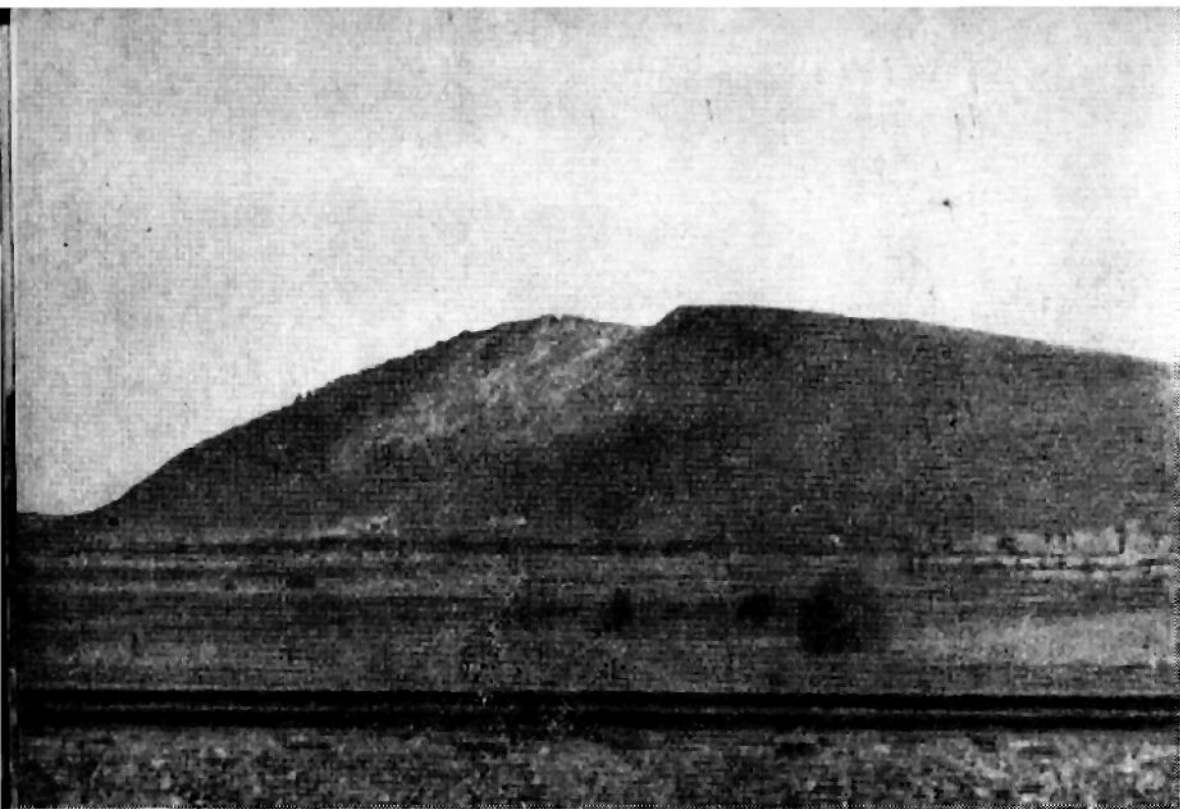
UTÓSZÓ. Írásomnak, a »Bódva-völgyi képeskönyv«-nek az érdeklődés felkeltése volt csupán a célja. Sok ismert, de több esetben ismeretlen értéket idéztem fel. Nem a tudós, hanem a gyönyörködni vágyó »laikus« szemüvegén át nézve

90. Jellegzetes Bódva-völgyi táj az Esztramossal.

soroltam fel őket. Majd a fényképezőgép lencséjén élethű képekben is felsorakoztattam könyvem lapjaira.

Magam érzem legjobban, hogy e kis írásmű mennyire hiányos. Korántsem említ meg mindent. Oldalakat lehetne írni pl. a tornaszentandrási, szalonnai,

91. Ózdi Kohászati Üzemek mészkő-bányája az Esztramoson.

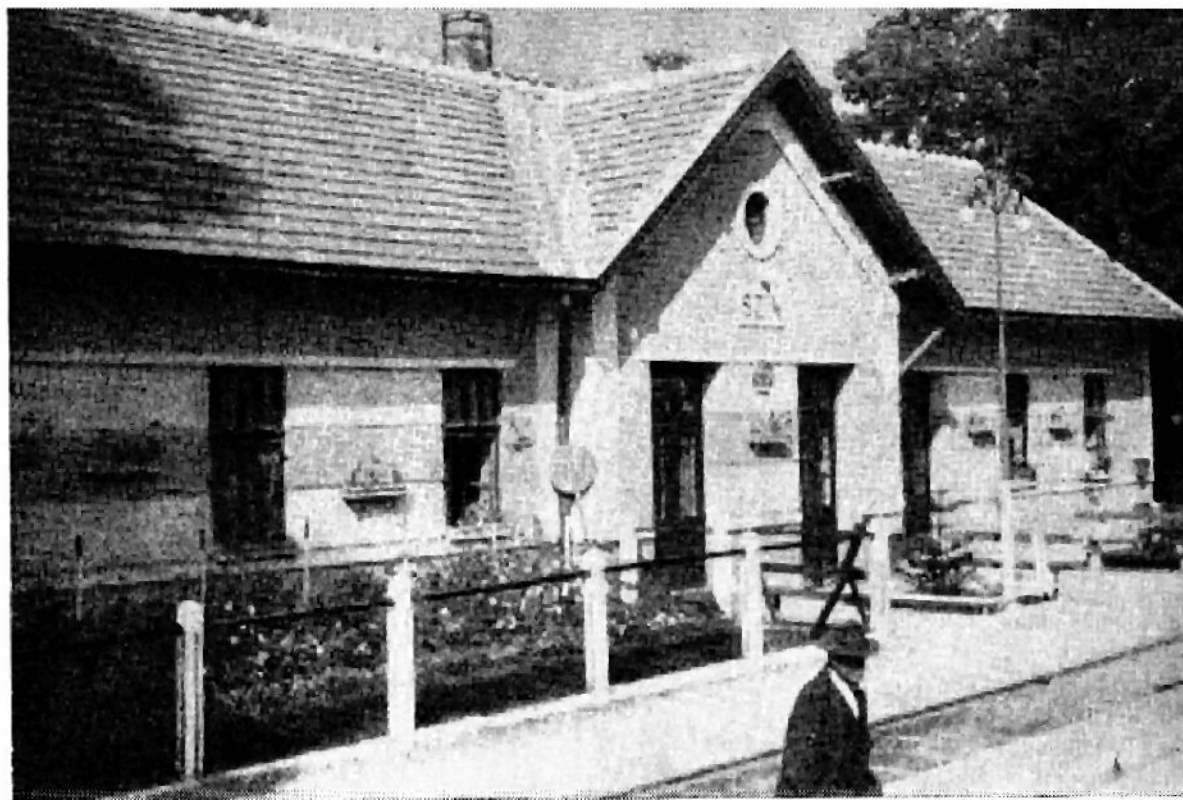
boldvai és edelényi templomokról, a martonyi kolostor-romról. Nem beszéltem az edelényi kastély rokokó freskóiról sem, melyeket a Pétervásáráról ismert Beller készített 1770 körül. Stukkó mennyezete és copf-kályhái külön tanulmányt igényelnének. Ugyan-

csak Ray Rezső földszintes, íves szárnyépületei. Hasonló témát jelentene a Hadik-kastély, a kúriák és a népi épületek több száza, vagy talán ezre.

Érdeklődés keltésén felül a felelősségérzetet is szeretném megmozgatni. Hatásosabb műemléki és természetvédelmi intézkedéseket biztosítani a völgy értékei számára. Nem utolsó sorban indítékot adni a részletes, mély alapú kutatásnak. Ehhez hasonlóan a megye más természeti tájainak felismerését és közkézre adását is szorgalmazni szeretném.

A környező népi demokratikus államok — elsősorban Csehszlová-

kia és Lengyelország — elárasztja az egész világot az országa szépségeit ábrázoló, a könyvkiadás remekeit képező albumokkal. Kövessük mi is ezt a jó példát. Lehetőségeink megvannak rá. Ily formában volna feldolgozandó tájegységeiben a mi hatalmas kiterjedésű vármegyénk. Az ilyen irányú művek megelőzhetnék azokat az átfogó, hatalmas méretű, szakirodalmunk remekeit képező könyv-óriásokat, mint amilyenek Sopron, vagy Nógrád megye műemlékeiről a »Magyarország műemléki topográfiája« sorozatban eddig megjelent kötetek. Előnyük az, hogy sokoldalúak, változatosak.

92. A színi vasútállomás.

Ezuttal a táj, a völgy lakóival, a történelem viharait átélő néppel magával keveset foglalkoztam. Ám hibája lenne könyvecskémnek, ha a dolgozó és alkotó embert, a Bódva-völgy urát, kihagynám lapjairól.

A múlt emlékeiből ismerjük a — szeszélyesen futó

93. A jósvafői vizesés.

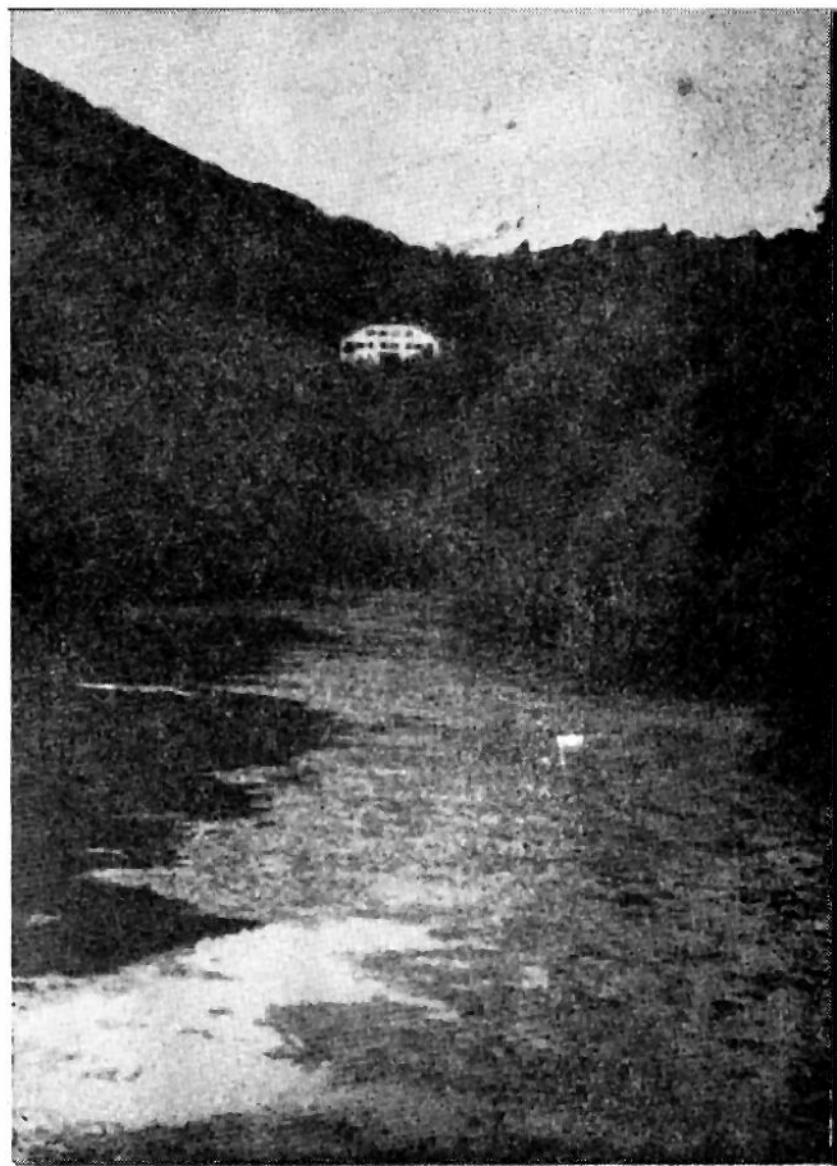
vonalakkal díszített edények — kőbaltás ősemberét. A népvándorlási kor letűnt népei csontjaikon kívül itt hagyták fegyvereiket, használati tárgyaikat. Kis töredékben még itt élhettek a honfoglalás idején, Anonymus írása Borsod várának építésekor róluk — »sok parasztságról« — beszél. Nem tudjuk e földművelő nép faji hovatarozandóságát. Szlávok, hun vagy avar töredékek voltak-e? De talán nem is lényeges, mert e kor embere egyé forrt az új hazát talált magyarsággal. Egy évezreden át kivette részét annak minden bújából-bajából és megpróbáltatásából.

A vérségileg összeforrt ember küzdötte végig a magyar történelem évszázadait a Bódva-völgyében is. Széles tömegei, a verítékező jobbágyok tízezrei építettek és óvták a völgy várait, templomait. Szabadságot kereső fantáziájuk teremtetette az életet adó búza termesztése mellett a képeken néhány példában bemuta-

tott népi műemlékek százait, de inkább ezreit... A tatár- és török-dúlás idején ez a földművelő nép védte a Felvidék egyik fontos kapuját képező Bódva-völgyet. Részt vett a Bocskai-, Bethlen-, Thököly- és Rákóczi-féle szabadságmozgalmakban. Edelény környékének népe hallatta szavát az 1660-as évek parasztmegmozdulásai idején és fiai ott küzdöttek Kossuth zászlói alatt is...

Sokan hullottak el idegen érdekekért a két világháború alatt. Ám az eke-szarva ma is széltől és naptól barnára cserzett, kemény kezekben feszül meg az új barázdákat szántva.

A földművelés ősi eszközeihez a szocialista fejlődés új munkaeszközöket adott, légkalapácsot és bányászcsákányt. A nyomukban sarjadó iparosodás új lehetőséget, jobb életet nyújt a völgy lakóinak. Emberibb lakást, fényt és kultúrát.

94. A jósvafői Tengerszem és Szálló.

95. Várják a természetjárókat.

Dolgozó népünk élére ma már nem a völgy kastélyaiban szülnek vezetőket, egyszerű parasztház ad nekünk innen még minisztert is.

A vonatok zakatolása, dübörgése egyre gyakoribb végig a völgyön, folyik a munka a bányák mélyén, épülnek az új napfényes házak. Az alkony sötétjéből még a késő esti órákban is felcsendül az ásó és a kapa csörrenése ...

Szorgalmas ez a nép, az itt élő ember ... Arcvonásaiban a magas homlok, bozontos szemöldök mögül a törökös típus még felismerhető, de a többség, a nép zöme már alacsony termetű, izmos, ugoros magyar képét mutatja. Ez az a réteg, melyről a megye nagy nevű történésze — Marjalaki Kiss Lajos — általa felkutatott, helyi adatok alapján állítja, hogy mindenkor a nemzet fenntartó erő volt. Ez a réteg az a víz, amiről Petőfi zengi:

»Örök tanúságul:

Habár fölül a gálya,

S alul a víznek árja,

Azért a víz az úr!«

A gályák eltűntek, elsüllyesztette őket a történelem vihara. A »víz«, az alkotó ember maradt és marad!

Alakul, fejlődik, izmosodik!

Az egykor lovas nomád nép fiai az ősi foglalkozás eszközei helyett kezében a technika, a kultúra újabb vívmányaival küzd a ma és holnap nehézségeivel, s építi jövőjét: a szabadságot!

A völgyön keresztül haladó Bódva folyó vizében nemcsak a

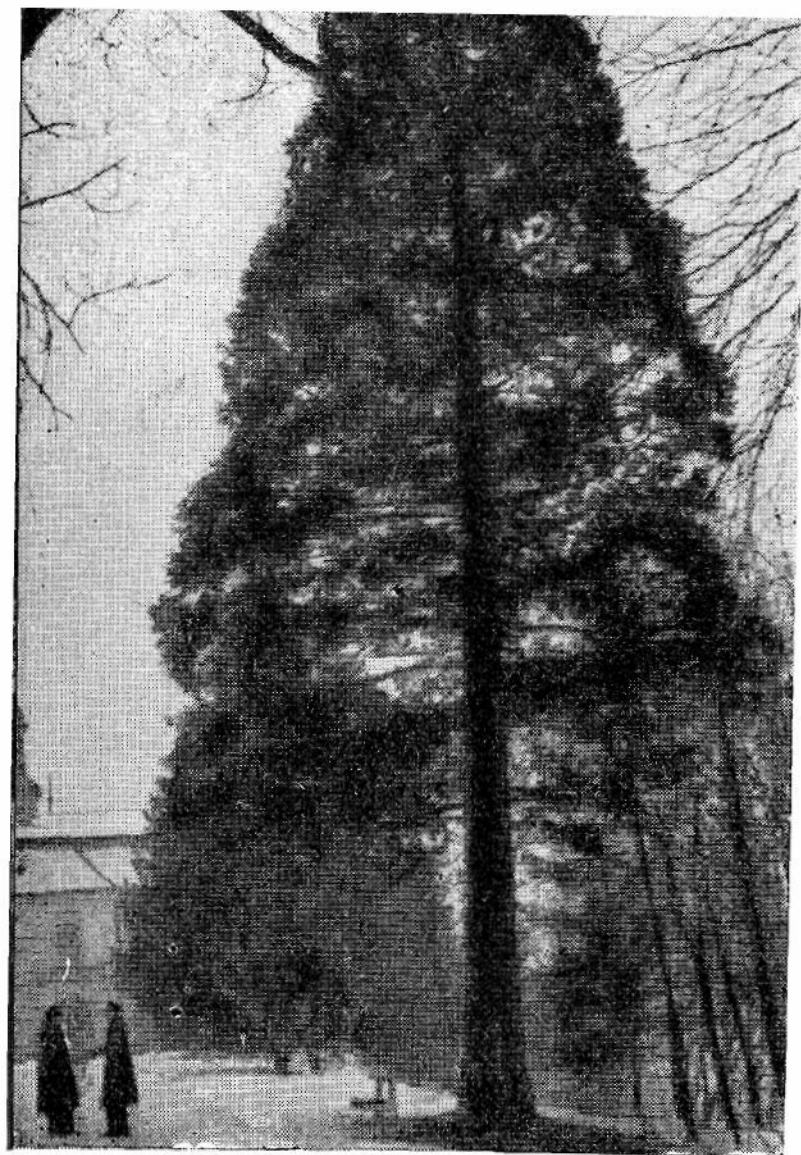

96. Barlang-túra után a Tengerszem Szálló előtt.

környező hegykoszorúk és az évszázados falak csillannak meg, hanem felragyog tükrében naponként, ma és örökké urának arca:

a z e m b e r é !

Miskolc, 1955. Szüret hava.

97. Mammut-fenyő a tornanádaskai
parkban.

N É V - É S S Z Ó M A G Y A R Á Z A T :

Anhidrit: Vízmentes kalciumszulfát, CaSO_4 . Vízartalom nélküli ásványféleség, főanyaga gipsz, amint neve és képlete is mutatja. Fehér-kékes vagy vöröses színű. Zólyom megyében Óhegy és Kapnik nevű községekben volt ismeretes Magyarország területén és most Perkupán. Talajjavító anyagként is hasznosítható, de dísz tárgyak faragására is alkalmas.

Apsis: A templom szentélyének félkörös végződése.

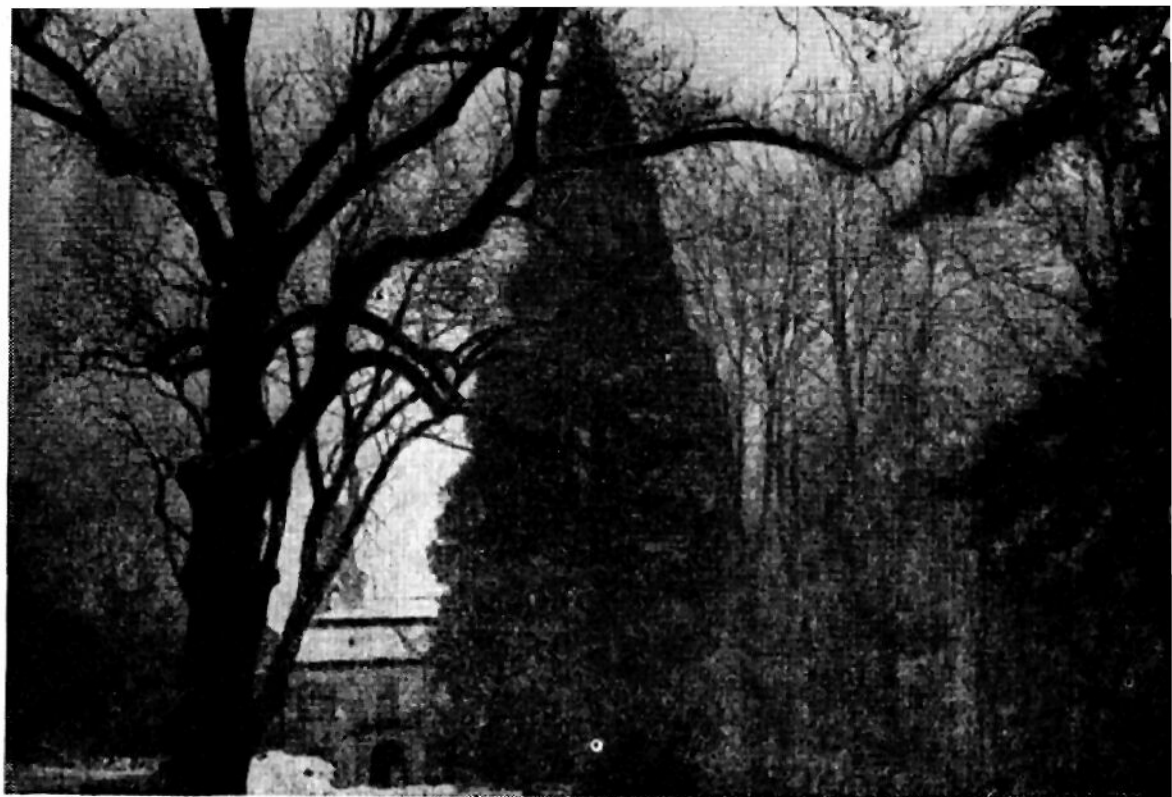
Apsidiol: A kis jelentőségű, kisebb méretű, alárendeltebb szerepű apsis neve az apsidiol. Koldúsbarát templomokban egész sorokban csatlakoztak egymáshoz.

Árkád: A latin arcus szóból (ív) származik, az építészetben a boltívekkel összekapcsolt oszlop- vagy pillérsorok elnevezésére használják. Világhírű műemlékektől kezdve a népi műemlékekig megtalálható.

Avarok: Nép-vándorláskori harcias lovasnép, hunokhoz hasonló életmóddal és nyelvvel. A történelemben az V. századtól ismeretesek. 567—569. között hazánk területét is elfoglalják, 791-ben Nagy Károly leveri őket, a Rábáig előnyomulva, elpusztítja utolsó legnagyobb erődtésüket, mely a mai dunántúli Győr helyén állt. Töredékeik beolvadtak a honfoglaló magyarságba. Ma hasonló névvel a Kaukázusban ismerünk egy néptöredéket.

Baradla: A régi aggteleki cseppkőbarlang neve.

Barkók: A palócság egyik ága, az ú. n. Erdőhátságon élnek, amibe

98. Parkrészlet a mammut-fenyővel.

Borsod megye nyugati része is beletartozik. Középtermetű, senem szőke, senem barna hajú és bőrű emberek, érdekes népviselettel. A nők kurta szoknyát hordanak, a férfiak rövid inget, gatyát, télen szűrt és fehér ködmönt, feltűnő dialektussal beszélnek.

99. Kaliforniai cédrus a kastély bejáratától jobbra.

Barokk: Művészetünk XVI. század második felében kialakuló korstílusa. Folytatója és továbbalakítója a reneszánsz stílusának. A nyugalmi állapotból a fokozott mozgás felé irányítja a művészetet. Az építészetben a hatalmas, egybetartott tömegeknek, a gömbö-

lyű, kanyargó és csigavonalakban jelentkező ornamentikának a kora. Festészetben és szobrászatban az érett, túlfejlett, dagadó izomú emberi test és szépség az ideálja.

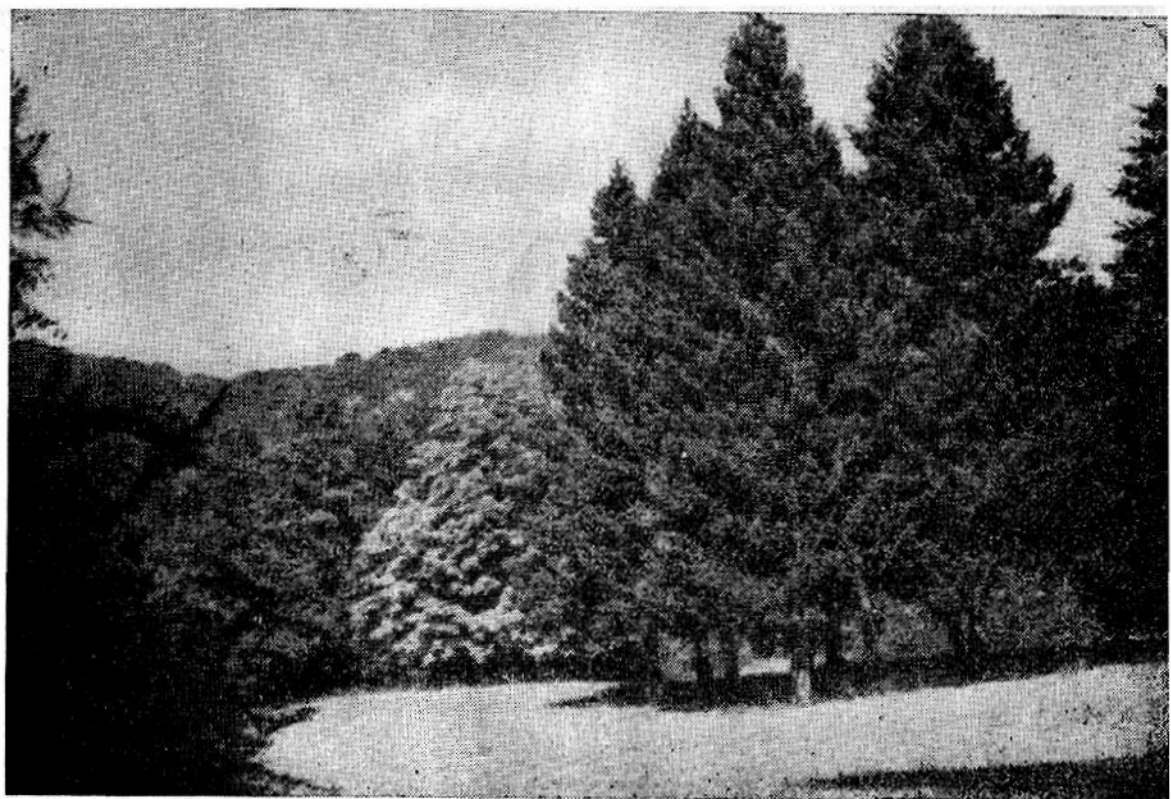
Bazilika kereszt: A római építészettől átvett boltozati és alaprajzi forma a keresztény építészetben.

Bencés építkezés: A magyarországi román építészet sajátos ága, amit a cisztercita, de főként bencés rend honosított meg. Három-hajós, keresztház nélküli egy, vagy három, egyvonalban záródó, apsissal bővített, nyitott fedélszékes, vagy síkmennyezetes bazilikák a jellemzői. Ilyen a székesfehérvári bazilika, a

pécsi és esztergomi székesegyház, a bélapátfalvai apátsági templom, a lébényi és a jáki bencés templom.

Beller J.: Nagy technikájú, alig ismert festő 1770. körül, ki a pétervásári Keglevich-kastély Olymposképét és az edelényi kastély rokokó freskóit alkotta.

Besenyők: XI—XII. században ismert Fekete-tenger környéki — egyesek szerint nyugati törökséghez, mások szerint az ugorsághoz tartozó — nép a hunok elől menekülve törnek be többször hazánk területére. Zsolt a Fertő vidékére. Taksony a Tisza tájékára telepíti őket. Kiváltságokat élvezve, külön ispánok alatt

100. Kanadai fenyő.

élnek és még a XIII. században is az ország nádora a főbírájuk. Megyénkben több telepük ismert, helyneveink tanúsága szerint.

Béke-barlang: A régi aggteleki cseppkőbarlangtól, — a Baradlától — független új, hatalmas barlangrendszer.

101. Park-részlet a karsztos hegyoldalon.

1952. nyarán fedezte fel a vízfestési módszer alkalmazásával J a k u c s László. Ismert része meghaladja a 10 km.-t.

Bornemissza Anna: Bebek Györgyné, Pátócsy Zsófia, Szádvár védőjének udvarhölgye, Szádváron. Később

I. Apaffy Mihály felesége. 1688. augusztus 8-án halt meg, naplójában leírta korabeli társadalmának életét.

Borovszky Samu: A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, igazgatója (1860. október 25.—1912. április 24.). A Magyar Történelmi Társula titkára volt. Komoly irodalmi munkásságot folytatva, a magyar őstörténettel és népvándorlási korról foglalkozott. Műveiben megyékre vonatkozó értékes adatokat is közöl. Ilyenek: A honfoglalás története, 1893. A népvándorlás kora. Szendrő vára, 1908. Borsod vármegye története, 1909. Magyar-

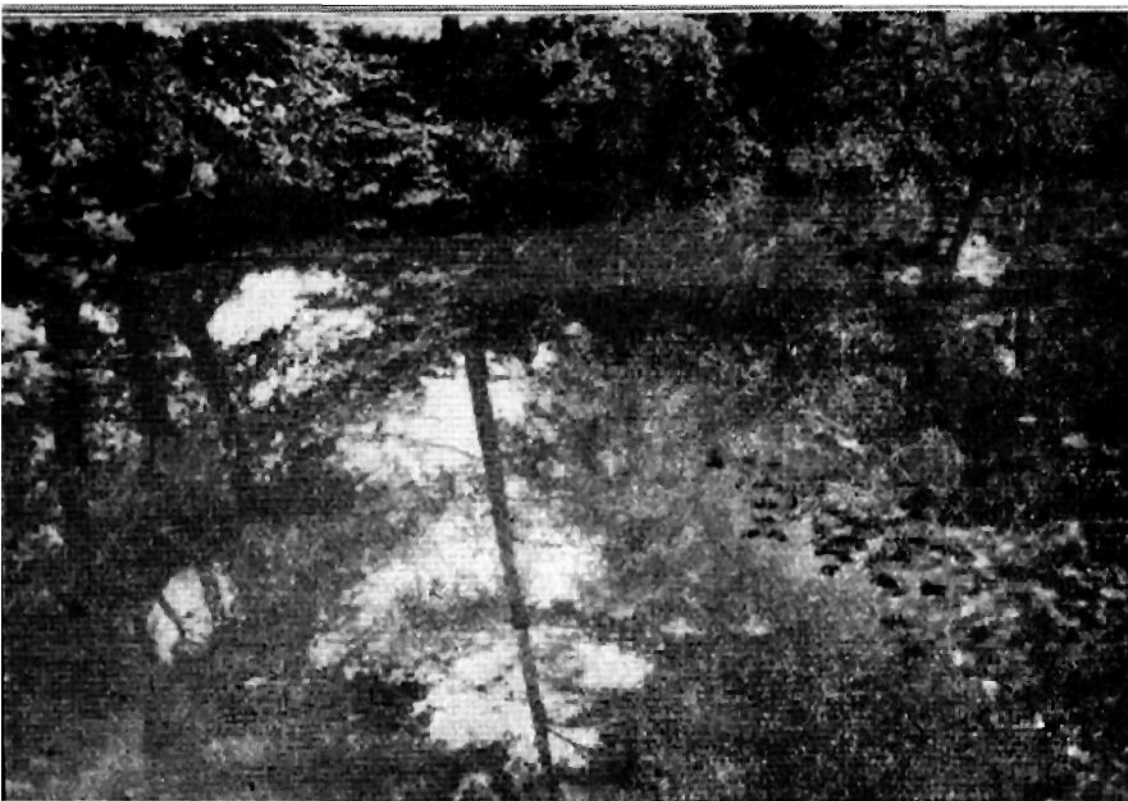
ország vármegyéi és városai c. sorozat szerkesztésében indult meg.

Csáky: Ősrégi magyar főnemesi család. Nevükhöz fűződik a »csáki szalmája« népies szólás, de ez nincs összefüggésben a Bódva-völgyében élő ággal. U. i. gróf Csáky László országbíró (megh. 1655.) volt az, aki a lévai uradalom szérűjéből megengedte a szegénynép részére a szalma ingyenes hordását, s úgy szétdúlták azt, hogy úgy nézett ki, mint valami gazdátlan jószág. Az ilyen állapotok jellemzésére használja találóan népünk, mint népies szólást, napjainkban is.

Csontház: Latinul ossarium. Régi templomok — rendszerint az apsis — alatt lévő kamra, ahová új sírok ásásakor a régi sírokból kikerülő csontokat helyezték el. Eredeti formájában Jákon még ma is látható ilyen.

Copf: Építészeti stíl, a hazai késő barokk-koraklasszicizmus XVIII. század végi sajátos formája. El-

103. A bódvarákói tó tükörképe.

nevezését az e korban viselt páróka copfjáról nyerte. Legjellemzőbb emléke Fellner Jakab alkotása, az egri Líceum.

Csűrös gazdálkodás: Az ország egyes részein, főleg a Felvidéken, hegyes területen a földművelő lakosság

a szálaskarmányt és szalmás gabonaneműeket nem sérűn tárolja, hanem olyan nagyobb méretű gazdasági épületben, melynek fedett, középső része alá megrakott szekérel be tud állni. Az épület jobb- és baloldala azok raktározására szolgál. Ezt a gazdálkodási formát a síkterületek sérűs gazdálkodásával szemben csűrösgazdálkodásnak nevezzük.

Domica: A régi aggteleki cseppkőbarlangnak, a Baradlának csehszlovák területre eső része.

Eklekticizmus: A XIX. század művészetének jelentékeny részét alkotja ez a görög szóból származó

építészeti stílus. Válogatást jelent, nem az alkotás lázas és nyugtalan heve a jellemzője, hanem a régebbi korok nagy mestereinek művészetéből való tudatos, megfontolt kölcsönzés. A hagyományok variálását jelenti a kor ízlésének megfelelően. Ilyenek Budapesten a Vigadó, az Operaház, az Országház stb.

Északi héja: Accipiter gentilis buteoides Menzb. Észak-Oroszország és Észak-Szibéria, Észak-Skandinávia nálunk ritka ragadozó madara. Csak erős északi teleken húzódik le hozzánk.

Fazola Henrik: A Diósgyőr-Vasgyár megalapítója. A magyar barokk

vasművesség kiváló mestere. Leghíresebb alkotásai az egri érseki palota és a hevesmegyei tanácsház kapuja.

Feudális: Hűbéri kor, politikai irányzat, amikor az arisztokrácia, a nagybirtokosság születési jogok alapján biztosított magának uralkodó befolyást a politikai és gazdasági életben.

Freskó: Olasz szó, annyit jelent, mint friss. Nedves vakolatra festett falfestmény.

Galéria: Rácsos vagy karfás, fedett, zárt folyosó. A XVI. századtól fából készült templom toronysisakokat is nevezünk így, ha belül minden oldalról körüljárható.

Garádos oromzat: Szegéllyel körülkerített homlokzati rész, főként népi épületeknél.

Gipsz: Víztartalmú mészsulfát, vagyis kénsavas mész: $\text{CaSO}_4 + 2\text{H}_2\text{O}$. Őrölés és égetés után használatos az építőiparban. Egyes esetekben talajjavításra, mert hasznosan növeli a talaj mésztartalmát és a káliumot

a növény számára felszívható formában viszi a talajba, ez az előnye.

Gótika: A csúcsíves építészet megjelölése. A XII. században keletkezett Franciaországban, onnan terjedt el Európa nagy részére. Lényege a csúcsíves keresztboltozat, a vele kapcsolatos nagyszerű támasztó-rendszer, melynek zseniális konstrukciója révén a vertikális tendencia korlátlanul érvényesül s ennek révén egy új, önálló, de alapjaiban az előző korok architektúrájára támaszkodó forma született meg. Megyénkben több emléke kiemelkedő és jelentős: a miskolci avasi templom, a diósgyőri vár, az edelényi református templom.

Hadik: Főnemesi család a XVIII. században. Kiemelkedő tagja Hadik András huszár-generális (1710. október 16.—1790. március 12.), aki már 1738-ban a török elleni küzdelemben ismertté válik. Kiemelkedő hadi ténye, hogy 1757-ben huszáraival váratlanul meglepi

és elfoglalja Berlint Mária Terézia nevenapján. A meglepődött városra 310 000 tallér hadisarcot vet ki és hajt be. Grófi címet kap. Futakon temetik el. — Tornanádaskát a család később szerezte meg.

Halhólyag: A gótika gyakori kedvelt motívuma: egy körben három halhólyagszerű idom.

Hétszilvafás: Olyan csekély birtokkal rendelkező, gyakran döllyfős nemes ember, kinek földjén jóformán csak 7 szilvafa fért el.

Hódoltsági terület: Hazánknak az a része, mit a XVI—XVII. században a török tartott megszállva.

Huszártorony: A középkori építé-

szetben gyakran előforduló olyan kisebb méretű torony, mely az épület alaprajzával közvetlen vonatkozásban nincs, hanem a tetőgerincre állítva, csak a tetőszerkezettel függ össze. A gerinc vízszintes vonalának megtörésére szolgál, hatáskeltés céljából. Egyes esetekben, mint óra, vagy harangtorony praktikus rendeltetése is lehetett.

Intarzia: Fából való berakást jelent. Virágkorát a XIV—XVII. században élte, mértani alakoktól kezdve a természet szépségeinek ábrázolására szolgált.

Kabarok: A Fekete tenger melléki kazár-törökség egyik törzse volt. A

honfoglaló magyarokhoz csatlakozva, mint a nyolcadik törzs vettek részt az országalapításban. Megyénkben és a környező részekén helyezkedtek el ősi szállásterületeik.

Karszt: Kopár, sziklás terület, összegyűrődött mészkövekkel, földalatti vízfolyosókkal, barlangokkal és víznyelőkkel.

Kastély: A latin casstelum szóból származik, előkelőbb személy szabadon álló palotáját jelenti. Ez egyes esetekben erődítményszerű lehetett, amit várkastélynak nevez az építészet-történet.

Klasszicista: Művészeti irány a XVIII. században, mely az ókori művészet formáiban kereste a megújódást. Virágzását a XIX. században érte el. A szerelenebbé váló barokk művészet reakciójaként alakult.

Koburg: Sachsen-Koburg-Gotha, német uralkodó és hercegi család. Belőle kerültek ki az angol-belga-bolgár

és portugál uralkodó házak tagjai egyes történelmi időkben.

Konszekrációs kereszt: Felavatási, felszentelési kereszt.

Kopjafa: Temetői fejfa, mely az ősi életmód emlékét őrzi, amikor az elesett harcosok sírjához lándzsát vagy kopját tűztek.

Kúria: Nemesi udvarház.

Lábascsűr: Magas gerenda- vagy kőlabazatra emelt gazdasági épület.

Lakályos: Uras, kényelmes.

Magdalénien-kor: A kőkornak az a része, amit Magdalen vagy iramszarvas vadászok időszakának nevezünk. Jellemzője a tundra-képződés és elszigetelt erdőségek voltak. E kor embere eszközeit az iramszarvas csontjából készítette, sok esetben rendkívül gazdag díszítéssel, ornamentikával.

Manzard: A francia barokk egyik építészetől kapta nevét az a tetőszerkezeti forma, ahol a tető-profil tört, a töréspont alatti rész hajlása meredekebb, mint a felső részé. A töréspont magasságában párkány fut végig, mely alatt a padlástért praktikus lakóhelyiség céljára lehetett kihasználni, vagy az ablakok gazdag díszítésével élénkké lehetett tenni az épületet.

Nikolsburgi béke: Bethlen Gábor és II. Ferdinánd kötötték az említett városban 1621. december 31-én. Biztosítva a magyar alkotmányt, vallásszabadságot. Bizonyos területrendezéseket is tartalmazott.

Népi műemlék: A dolgozó nép minden olyan építészeti alkotása, mely vagy a népművészet ősi díszítő elemeit, vagy a klasszikus építészeti formák vonásait, sajátosságait őrizte meg.

Palócok: A honfoglaló magyarság egyik csoportja a Mátra-Bükk-Karancs-hegység északi oldalán, akik megőrizték népi sajátosságukat, beszédben, ruházatban, építészeti formáikban, szokásaikban napjainkig.

Pálosok: Egyetlen magyar alapítású szerzetes-rend, mely a tatárjárás után, 1263-ban alakult. Magyarországi rendházait 1786-ban II. József császár oszlatta fel.

Perényiné, Kanizsai Dóra: Geréb Péter, majd Perényi nádor felesége, ki a mohácsi csata halottait 400 emberrel saját pénzén temette el.

Provinciális: Vidékiek.

Reneszánsz: Olaszországból származó építészeti stílus, honnan a XV. században indul el. A római művészet föltámadását, új szellemmel kitöltését, a természet közvetlen tanulmányozását, a realizmust jelenti. Nálunk a XVI. században virágzott, átmenet volt a barokk felé.

Rizalit: Az épület homlokzatának előreugró részét jelenti, a homlokzat architektonikus tagozására szolgál. A falsíkok elő- és visszaugrása folytán ritmus- és árnyékhatás szempontjából kedvező plasztikát adott. Elhelyezkedése szerint sarok- és közép-rizalitot különböztetünk meg. A reneszánsz- és barokk-építészet alkalmazta. A Bódva-völgyben erre valósággal kiemelkedő, klasszikus példa az edelényi Koburg-kastély.

Rokokó: A barokk-művészet elfinomodott és elerőtlenedett folytatása. Ékítményes stílust, nem formákat jelent, inkább felület-díszítést.

Román építészet: A XI—XIII. századig virágzó építészeti forma, melyben a római művészet alkatelemeit használták föl szabadon, szeszélyesen, minden kötöttség nélkül, új formákkal és díszítő motívumokkal gazdagítva. Legfőbb jellemzője a félkörív volt.

Rozgonyiné, Szentgyörgyi Cecilia: 1428-ban Ulászló király életét menti meg Galambóc váránál, amiért országbírói méltóságot, Fehér és Győr vármegyei főispánságot kapott.

Stukko: Olasz eredetű szóból származó gipsz-szobrászmunka, mit épületeknél a falakon vagy mennyezeten alkalmaznak. Nemcsak az épületek belsején, hanem kívül a homlokzaton is. Különösen a rokokó- és barokk-korban volt kedvelt.

Styx: Alvilági folyó, amelyen a holtak lelkét Charon, az alvilág csónakosa vitte át. Az aggteleki cseppkőbarlangon keresztül folyó patakot is erről nevezték el.

Szerpentin: Magnéziumhidroszilikát $H_4Mg_3Si_2O_{10}$. Gipsszel, anhidrittel és sóval előforduló ásvány.

Szikes: Olyan talaj, melyben az ásványi sók a feltalajban halmozódtak és emiatt terméketlen.

Tympanon: A görög templom keleti és nyugati homlokzatának háromszögalakú orommezője, gazdag figurális díszítéssel. Erről nevezték a középkori építészetben a templom és egyéb épületek ajtai fölött lévő

ívmezőt, amit dombormű vagy festmény díszített.

Tuja: A fenyőfélék egyik neme.

Vandálok: Odera mellékéről származó germán nép, mely kegyetlenségéről, vadságáról volt híres.

Vass Imre: Földmérő mérnök, ki a múlt század első felében először foglalkozott tudományos módszerekkel az aggteleki cseppkőbarlang feltárásával.

Váracs: Várszerű kisebb erődítmény, mely nagyobb kiterjedésű várakhoz vezető, hadi fontosságú utak biztosítására, lezárására szolgált.

Víznyelő: Más néven zsomboly, olyan kisebb vagy nagyobb méretű nyílás, sziklás mészkőhegyekben, melyen keresztül a fennsíkon összegyűlő karsztvíz a hegység belsejébe ömlik és ott tekervényes járatokon megkezdí barlangképző munkáját.

Zrinyi Ilona (1643—1703): Thököly Imre felesége, Munkács vár hős védője, ki csak a titkára árulása folytán adta föl a várat 1688-ban az ostromló császáriaknak.

FELHASZNÁLT FORRÁSMUNKÁK

- Abauj-Torna vármegye és Kassa monográfiája. 1896.
Anonymus: A magyarok tetteiről. é. n.
Boldizsár Iván: Magyarországi úti-könyv. 1955.
Borsod vármegye, Vármegyei Szociográfiák sorozat. 1939.
Genthon István: Magyarország műemlékei. 1951.
Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. 1938.
Gerő László: Magyarországi várépítészet. 1955.
Gerő László: Magyar Építészet. 1954.
K. Harz: UNSERE LAUBBAEME UND STRAUCHE
IM SOMMER. Leipzig. 1953.
Idegenforgalmi Tájékoztató. 1955. július hó.
Dr. Kováts J. István: Magyarországi református templomok.
I—II. 1942.

Marjalaki Kiss Lajos: Anonymus és a
magyarság eredete. 1929.

J. Morgenthal: Die wildwachsenden und
angebauten Nadelgehölze Deutschlands.
Jena. 1952.

Szabó Ferenc: Borsod megye Árpád-
kori templomai. 1936.

Szőnyi Ottó: Régi magyar templomok
é. n.

Történelmi és Régészeti Közlemények.
1926. 7—8. évfolyamok.

Dr. Vargha László: Magyar népi mű-
emlékek. Magyar Építőművészet. 1954.
évf. 7—9. sz.

Kiadja:

a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szervezetének tudományos folyóirata,
Borsodi Szemle kiadója. — Felelős: Kardos Győző.

Készítette: a Borsodmegyei Nyomdaipari V., Miskolc, Széchenyi u. 103. Felelős: Koszti Lajos.
Megjelent 3000 példányban, 7.125. (A/5) ív terjedelemben. A kiadvány azonosítási száma: 21456/1956. VI.
Szerkesztette: Venkovits Károly gépész. — Tördelte: Zámpony Béla. — Gépnyom: Kovács Nándor.

A BÓDVA-VÖLGY

Mérték: 1:270.000

